

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MÜŞİR NUSRET PAŞA (1824-1896)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şifa ÖZTÜRK

ŞUBAT - 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MÜŞİR NUSRET PAŞA (1824-1896)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şifa ÖZTÜRK

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

ŞUBAT - 2022

TRABZON

ONAY

Şifa ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “Müşir Nusret Paşa (1824-1896)” adlı bu Çalışma 11.03.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Şifa ÖZTÜRK
11.02.2022

ÖNSÖZ

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde pek çok önemli görevde bulunan Nusret Paşa'nın (1824-1896) yaşamını konu almaktadır. Nusret Paşa kimi zaman hırslı, ihtiraslı bir asker kimi zaman da politika ve diplomasiye ilgili bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nusret Paşa'nın biyografisi aynı zamanda Osmanlı bürokratik sistemini ve bu yapıdaki işleyiş problemlerini de göz önüne sermektedir.

Nusret Paşa'nın memuriyetleri boyunca ele alacağımız davranışları, doğruları, yanlışları kendi karakteri olduğu kadar aynı zamanda dönemin şartlarının da bir sonucudur. İnsan ve çevresi arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. İnsan çevresinin bir ürünü olmakla birlikte aynı zamanda çevresini değiştirebilen bir varlıktır. Tarihin öznesi olan "insan"ı çözümlmek tarihi olayları değerlendirirken büyük önem taşır. İnsan çözümlmek amacı taşıyan biyografide başkasının hayatını kayda geçirmek, bir hayatı yorumlayarak ve yeniden yaratarak anlatmaktır.

Tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar gelen biyografi yazılı kültürümüzün en sıradışı ve en az çalışılan yazı biçimlerinden biridir. Osmanlı Devleti özelinde biyografi yazıcılığını esas aldığımızda özellikle XIX. yüzyılda yazılan biyografi eserlerinin resmi ve kuru metinler olduğunu görmekteyiz. Söz konusu biyografik eserlerin çoğu "büyük şahsiyetler" ile sınırlı olmuştur. Fakat sıradan insanın keşfedilmesinden ve yeni kaynakların ortaya çıkmasından sonra bu durum değişmiştir.

Son dönem biyografi çalışmalarında bir artış söz konusu olsa da Osmanlı Devleti'nde ele alınmaya degecek ve iz bırakan çok sayıda tarihi şahsiyet mevcuttur. Bugüne kadar hakkında müstakil bir çalışma yapılmamış olan Nusret Paşa'nın biyografisini çalışmak bu nedenle uygun görülmüştür.

Türkiye'de biyografi yazımının açmazlarına ve tüm güçlüklerine rağmen çalışmamıza konu olan Nusret Paşa'yla ilgi arşiv malzemelerinin fazlalığı çalışmanın şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır. Fakat bunun yanında çalışma oluşturulurken bir takım problemlerle karşılaşmıştır. Bunlardan ilki Osmanlı Devlet adamlarının sicil kayıtlarının tutulmuş olduğu Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterlerinden (DH.SAİD.d) Nusret Paşa'ya dair herhangi bir kayıt bulunmayışıdır. Paşa'nın asker kökenli olmasından yola çıkarak kendisine ait detaylı bir sicil kaydının ATASE Arşivi'nde olduğunu düşünerek yapılan çalışmalar sonucunda Nusret Paşa ile ilgili sicil bilgilerini ulaşılamamıştır. Nusret Paşa'nın Bağdat'ta bulunan mezarının tespiti için Bağdat

Konsoloslugu ile pek çok defa iletiŒime geçilmeye alıŒılmıŒ ve buradan da olumlu bir dönüş alınmamıŒtır. Bir diğerk problem ise tüm çabalarımıza rağmen Nusret PaŒa'nın aile ve ahfadı ile iletiŒim kurulamaması olmuŒtur. Kendisinin resmi bir sicil kaydı olmayıŒı bu giriŒimin sonuca ulaŒamamasında etkili olmuŒtur.

Bunların haricinde alıŒmayı büyük ölçüde Œekillediren iki mühim kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki Atatürk Kitaplığında bulunan Nusret PaŒa'nın biyografisini içeren müteferrik evraktır. Bir diğerk kaynak ise yine Atatürk Kitaplığında Takiyüddin Mehmed Emin li tarafından kaleme alınan Musika-i Hümayun Tarihi isimli eserdir.

alıŒmamız hazırlanırken Türkiye Cumhuriyeti Devlet ArŒivleri BaŒkanlığı Osmanlı ArŒivinde ki belgelerden yararlanılmıŒtır. Bâbîâli Evrak Odası (BEO), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), Yıldız Sadaret Husûsi Mâruzat Evrakı (Y.A.HUS), İrâde Dâhiliye Evrakı (İ.DH) ncelikli olarak istifade edilen arŒiv fonları olmuŒtur.

Nusret PaŒa'ya ait doğrudan bir biyografi alıŒması olmadığı görülmektedir. Sadece Türk ansiklopedisi içerisinde İsmet Parmaksızoğlu tarafından kaleme alınan “Nusret PaŒa” maddesi bulunmaktadır. Mustafa Oğuz'un 2007 yılında kaleme aldığı “II. Abdülhamid'e Sunulan Layihalar” isimli doktora tezinde Nusret PaŒa'nın birkaç layihası ele alınmıŒtır. Abdülnasır Yiner tarafından “MŒir Recep PaŒa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)” adıyla hazırlanan doktora tezi ise Nusret PaŒa'nın Bağdat'taki bazı faaliyetlerini konu alması bakımından önemlidir. Selda Kaya Kılıç “ Nusret PaŒa'nın Irak'ta Islahat nerileri” baŒlığıyla ele aldığı makalesinde Nusret PaŒa'nın Irak bölgesi hakkında kaleme aldığı layihaya değirmiŒtir. Erhan BektaŒ'ın “British Hegemony over the Iraq and Persian Gulf in the Late Nineteenth Century: The Case of MŒir Nusret Pasha's Report” isimli makalesinde Nusret PaŒa'nın bölgeye dair yazdığı rapordan yararlanılmıŒtır. Gökhan etinsaya'nın “II. Abdülhamid Dönemi Irak'ta Osmanlı İdaresi” adlı eseri ve 2001 yılında Osmanlı AraŒtırmaları dergisinde yayınlanan “Sultan Abdulhamid II's Officials: The Case Of Nusret PaŒa At Baghdad, 1888-1896” isimli makalesi Nusret PaŒa'nın Bağdat'taki Altıncı Ordu MfettiŒliğı görevi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ahmet Köksal'ın “Giritli Sırrı PaŒa (1844-1895)” isimli eseri de Bağdat'ta Sırrı PaŒa ve Nusret PaŒa arasında yaŒanan mücadelelere dair önemli bilgiler içermektedir. Bunların yanında Malumat dergisi dönem kaynağı olması bakımından alıŒmamız için önemlidir. Bununla birlikte araŒtırma ve inceleme eserlerde alıŒmamızda kullanılan kaynakların önemli bir kısmını oluŒurmaktadır.

ArŒiv belgelerinin kullanımında Hicri tarihlerin Miladi tarihe çevrilmesi için Türk Tarih Kurumunun Tarih evirme Kılavuzu kullanılmıŒtır.

alıŒmamız  bölüm halinde ele alınmıŒtır. Birinci bölümde Nusret PaŒa'nın “Aile ve Eğitimi” baŒlığı altında yaŒamı tafsilatlı olarak sunulmuŒtur. Bu bölümde Nusret PaŒa'nın ilk

memuriyet görevlerine de değinilerek özellikle Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Memuriyetleri, Ankara, Trabzon, Adana ve Selanik valiliklerine dair detaylı malumat verilmeye çalışılmıştır. Paşa'nın memuriyetlerine değinilirken aynı zamanda kendisinin görev yaptığı yerler hakkında dönemsel bir takım bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölüm “Nusret Paşa'nın Merkezi Bağdat'ta Bulunan Altıncı Ordu Müfettişliğine Atanması ve Buradaki Faaliyetleri” başlığı altındadır. Bu bölümde öncelikle Osmanlı İdaresinde Bağdat vilayetinin özelliklerinden bahsedilmiştir. Ardından Nusret Paşa'nın Altıncı Ordu Müfettişliğine atanması ve buradaki faaliyetlerine değinilmiştir. Bu kısımda özellikle Nusret Paşa'nın halk ve yerel idarecilerle yaşamış olduğu problemlere değinilerek idare, halk ve bürokratik işleyişi vurgu yapılmıştır.

Üçüncü bölüm “Nusret Paşa'nın Kişiliği, Ailesi ve Kaleme Aldığı Layihalar” başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde Nusret Paşa'nın kişiliği dönem kaynakları ve Paşa'nın kaleme aldığı layihalardan yola çıkılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Nusret Paşa'nın ailesi ve çocukları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Çalışmamız bu bakımdan da büyük önem taşımaktadır. Çünkü Paşa'yı konu alan çalışmalarda Nusret Paşa'nın aile bireylerine dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Çalışmanın bu kısmında ayrıca Nusret Paşa'nın siyasi belge niteliği taşıyan layihalarına yer verilmiştir. Nusret Paşa'nın kaleme aldığı bu layihalar görev yaptığı yerler hakkında bize detaylı bilgiler sunması açısından önemlidir. Ayrıca Nusret Paşa layihalarında dönemin devlet adamlarına dair fikirlerini de beyan etmiştir. Paşa bu kişilerden bahsederken çok keskin ifadeler kullanmıştır. Çalışmanın Ekler kısmında ise Paşa'nın kaleme aldığı layihaların orijinal metinlerine ve Nusret Paşa'nın fotoğraflarına yer verilmiştir.

Şüphesiz ki bir tez çalışmasının ortaya çıkması kolay değildir. Bu süreçte tecrübelerinden ve bilgilerinden yararlandığım, tezin her aşamasında en az benim kadar emeği olan danışmanım Sayın Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL'a minnettarım. Kendisi bu süreçte yolumu aydınlatan bir ışık oldu. Tezimi okuyarak değerli eleştiri ve tavsiyelerini paylaşan jüri üyeleri Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA ve Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Şubat, 2022

Şifa ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NUSRET PAŞA’NIN AİLESİ, EĞİTİMİ VE İLK MEMURİYETLERİ	5-30
1.1. Ailesi ve Eğitimi	5
1.2. Nusret Paşa’nın İlk Memuriyet Görevleri.....	7
1.2.1. Memuriyet-i Mahsusa ile Edirne’ye Gönderilmesi.....	7
1.2.2. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Nusret Paşa’nın Dâr-ı Şûrâ-yı Askerîyedeki Memuriyetleri	8
1.2.3. Nusret Paşa’nın Ankara Valiliği	10
1.2.3.1. Ankara Vilayetine Genel Bakış	10
1.2.3.2. Nusret Paşa’nın Ankara Valiliğindeki Faaliyetleri	12
1.2.3.2.1. Nusret Paşa’nın Ankara’daki Faaliyetleri.....	13
1.2.4. Trabzon Vilayeti ve Nusret Paşa’nın Trabzon Valiliği.....	15
1.2.4.1. Trabzon Vilayeti’ne Genel Bir Bakış	15
1.2.4.2. Nusret Paşa’nın Trabzon Valiliğine Atanması ve Trabzon’daki Faaliyetleri.....	16
1.2.4.3. Nusret Paşa’nın Trabzon’daki Memurlara Nasihatnamesi	21
1.2.5. Adana Vilayeti ve Nusret Paşa’nın Adana Valiliği.....	23
1.2.5.1. Adana Vilayetine Genel Bir Bakış	23
1.2.5.2. Nusret Paşa’nın Adana Valiliğine Atanması	25
1.2.6. Selanik Vilayeti ve Nusret Paşa’nın Selanik Valiliği	27
1.2.6.1. Selanik Vilayetine Genel Bir Bakış.....	27
1.2.6.2. Nusret Paşa’nın Selanik Valiliğindeki Faaliyetleri.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. NUSRET PAŞA’NIN MERKEZİ BAĞDAT’TA BULUNAN ALTINCI ORDU MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASI VE BURADAKİ FAALİYETLERİ	31-51
2.1. Osmanlı İdaresinde Bağdat Vilayeti	31
2.2. Nusret Paşa’nın Altıncı Ordu Müfettişliğine Atanması	32
2.3. Nusret Paşa’nın Bağdat’taki Faaliyetleri	34
2.4. Nusret Paşa ve Bağdat Valileri Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklar	44
2.4.1. Bağdat Valisi Sırrı Paşa ve Nusret Paşa Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklar	44
2.4.2. Bağdat Valisi Hacı Hasan Paşa ve Nusret Paşa Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklar	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. NUSRET PAŞA’NIN KİŞİLİĞİ, AİLESİ VE KALEME ALDIĞI LAYİHALAR	52-71
3.1. Nusret Paşa’nın Kişiliği ve Ailesi	52
3.2. Nusret Paşa’nın Kaleme Aldığı Layihalar	54
3.2.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nın Redif Paşa ve Diğer Kişilerin Yanlış Tedbirleri Neticesi Mağlubiyetle Sonuçlandığına Dair Layihası	56
3.2.2. Devlet İdaresinin Islahına Dair Lâyihası	57
3.2.3. Bulgaristan’a Dair Layihası	66
3.2.4. Avusturya’nın Osmanlı Politikası Hakkındaki Layihası	69
3.2.5. Rusya Devleti’nin İran ile Akdettiği Gizli Muahede Hakkındaki Layihası	71
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	72
KAYNAKÇA	75
EKLER.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	119

ÖZET

II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid gibi hükümdarların saltanatlarını görmüş bir devlet adamı olan Nusret Paşa bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Mekteb-i Harbiyeden mezun olan ve eğitim hayatına Avrupa’da devam eden Nusret Paşa ilerleyen dönemlerde almış olduğu memuriyetlerde kendine has yönetim tarzı ve kişisel özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Ayrıca Nusret Paşa kişiliği, bilgisi ve sadakati gibi meziyetlerinden dolayı II. Abdülhamid’in güvenini kazanmıştır.

Nusret Paşa’nın kariyerine başlamış olduğu ilk görevlerinden Altıncı Ordu Müfettişliğine kadar ilerleyen süreçte ele aldığımız biyografi aynı zamanda dönemin panoramasını da gözler önüne sermektedir. Bu çalışma da Nusret Paşa’nın hayatını merkeze alarak görev yapmış olduğu dönem anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tezimiz giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Girişte biyografi yazıcılığından, çalışmanın bölümlerinden ve kullanılan kaynaklardan söz edilmiştir. Birinci bölümde Nusret Paşa’nın ailesi, eğitimi ve ilk memuriyetleri ele alınmıştır. Tezin esas kısmını oluşturan ikinci bölümde XIX. yüzyılda Bağdat vilayetine ve Nusret Paşa’nın Altıncı Ordu Müfettişliği görevine değinilmiştir. Tezin son bölümünde ise Nusret Paşa’nın şahsiyeti ve yaşamı boyunca kaleme aldığı layihalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nusret Paşa, Altıncı Ordu Müfettişi, II. Abdülhamid, XIX. Yüzyıl

ABSTRACT

The subject of this study is Nusret Pasha, statesman who has seen the reigns of sultans such as Mahmud II, Abdulmecid Abdulaziz and Abdülhamid II. Nusret Pasha, who graduated from the Military Academy and continued his education in Europe, came to the forefront with his own management style and personal characteristics in the civil service he took in the following periods. Besides, Abdulhamid's trusts has been earned by Nusret Pasha because of his personality, loyalty.

From the first civil service that Nusret Pasha started his career to Sixth Army Inspectorate, what we discussed also reveals the panorama of a period. In this study, it has been tried to understand the period in which Nusret Pasha served by putting his life in the center.

Our thesis consist of an introduction and three main parts. In the introduction, biographies, parts of the study and the sources used are mentioned. In the first part, Nusret Pasha's family, education and first duties are discussed. In the second part, which constitutes the main part of the thesis, the province of Baghdad in the XIX. century and the duty of Inspector of the Sixth Army of Nusret Pasha are mentioned. In the last part of the thesis, Nusret Pasha's personality and the written statements which he wrote throughout his life are given.

Keywords: Nusret Pasha, Honorary Inspector of 6th Army, Abdulhamid II, XIX. Century

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Nusret Paşa'nın Valiliği döneminde Ankara Vilayeti İdari Yapısı (1871).....	12
2	1309 Adana Vilayet Salnamesine Göre Adana Valileri	24
3	Nusret Paşa'nın Kaleme Aldığı Layihalar	55

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD.	: Sadaret Âmedi Kalemi
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: adı geçen tez
BEO.	: Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: cilt
Çev.	: çeviren
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR. MKT.	: Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı
HR.TO.	: Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı
İ.AS.	: İrâde Askeriye Evrakı
İ.DH.	: İrâde Dâhiliye
İ.HUS.	: İrâde Hususi
İ.MMS.	: İrâde Meclis-i Mahsus Evrakı
İ.TAL.	: İrâde Taltifat Evrakı
MB.İ.	: Mabeyn-i Hümâyun İradeleri
MF. MKT.	: Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı
Nr.	: numara
s.	: sayfa
sy	: sayı
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet Evrakı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Husûsi Marûzat Evrakı
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvî Marûzat Evrakı
Y.PRK.A.	: Yıldız Sadaret Marûzâtı Evrakı

- Y.PRK.ASK. : Yıldız Perakende Evrakı Askerî Marûzat
Y.PRK.BŞK. : Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitâbeti
Y.PRK.KOM. : Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Marûzâtı
Y.PRK.MŞ. : Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Marûzâtı
Y.PRK.MYD. : Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.UM. : Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı
Y.PRK.TKM. : Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı
Y.PRK.ZB. : Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezâreti Evrakı

GİRİŞ

Nusret Paşa, Osmanlı Devleti'nde önemli kademelerde yer alan bir devlet adamıdır. Osmanlı devlet adamları içerisinde mektepli kısma dâhil olan Paşa Avrupa'da eğitim almıştır. Nusret Paşa İlber Ortaylı'nın tanımladığı Tanzimat adamı profiline uyan ve bu kültür içerisinde büyüyen bir şahıstır.¹ Tanzimat okullarında yetişmiş ve batı tarzı eğitim almıştır. Ancak kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere yaklaşım ve tutumlarında “geleneksel” izler taşımaktadır. Kuşkusuz “asker” olması entelektüel yaklaşımını ciddi şekilde etkilemiştir. Böyle bir şahsın biyografisini ortaya koymadan önce onun yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmeler çerçevesinde ele alınması gerekir.

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden yakınçağın başına kadar gücünü korumuş ve imparatorluk olarak varlığını sürdürmüştür. Fakat XVIII. yüzyıla gelindiğinde eski gücünü kaybederek bu klasik yapısından yeni bir tarza dönüşmeye ve değişmeye başlamıştır. Osmanlılar XVIII. yüzyılın başında “Lale Devri” adıyla anılan dönemde Batı'ya karşı olan bakış açısını değiştirerek, modernleşme problemine yönelmiştir.² Bu dönemde başlayan batılılaşma faaliyetleri kısmi olarak kalmış ve sadece ıslahatları gerçekleştiren padişahların dönemiyle sınırlı olmuştur. Sultan III. Selim döneminde topyekûn yenileşmenin kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle “Nizam-ı Cedid” adı altında başlatılan ıslahat faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir safhaya girilmiştir.³ III. Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmeye çalıştığı ıslahat faaliyetlerinin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağının yanında Nizam-ı Cedid adı verilen yeni bir ordu kurulmuştur. Fakat yapılmak istenen bu ve benzeri ıslahatlar belirli bir kesimin muhalefetini ve tepkisini çekmiştir. Sonucunda III. Selim bu muhalefet tarafından Kabakçı Mustafa isyanı ile tahtan indirilmiş reformlar kesintiye uğramıştır. Reformlar ancak IV. Mustafa'dan sonra tahta çıkan II. Mahmud döneminde yeniden ele alınabilmiştir.⁴ Sultan Mahmud ise devleti kurtarmak için pek çok çözüm yolu denemiştir. Bu dönemde yenileşme hareketlerinin önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte pek çok alanda ıslahat hareketlerine girilmiş ve batılılaşma yeni bir ivme kazanmıştır.⁵

¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 261.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, c. IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.162.

³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, haz: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 91.; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2013, s. 79-85.

⁴ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975)**, c. 2, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 2010, s. 25.

⁵ Kemal Beydilli, “Mahmud II”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 27, Ankara, 2003, s.

İmparatorluğun en uzun yüzyılı olarak adlandırılan XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin daha önceki süreçte başlatmış olduğu değişim ve dönüşümün devam ettiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının bitmediği, merkez ve taşradaki devlet adamları arasında iktidar mücadelesinin devam ettiği bu yüzyılda devlet bir de iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.⁶ 1827 yılında Mora'da patlak veren isyan sonucunda donanmasını kaybeden Osmanlı Devleti askeri anlamda tamamen savunmasız kalmıştır. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Rusya Osmanlı Devleti'ne 1828 yılında savaş ilan etmiş ve Edirne'ye kadar ilerlemiştir. Savaş sonunda imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan bağımsızlık kazanarak Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk azınlık olmuştur.⁷ Uluslararası bir sorun haline gelen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı ise bu dönemin önemli siyasi gelişmelerden biridir. Bu isyan ile Mehmet Ali Paşa Kütahya'ya kadar ordusuyla birlikte ilerlemiş ve kendi valisini durdurumayan Osmanlı Devleti Rusya'dan yardım istemiştir. Rusya'nın bu yardımı karşılığında 1833 yılında Hünkâr İskelesi Anlaşması ile karşılıklı saldırmazlık ilan edilmiştir.⁸

1838 yılında İngiltere ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması ile Osmanlı ekonomisi büyük bir darbe almıştır. Bu anlaşmadan sonra İngiltere'den başka diğer devletlere verilen ayrıcalıklarla birlikte Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin açık pazarı haline gelmiştir. Avrupa malları karşısında daha fazla direnemeyen yerli üreticiler yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu malların ülkeye girişi sürekli olarak artmış ve devletin dış ticaret açığı her geçen gün açık vermeye başlamıştır.⁹

II. Mahmud'un yerine tahta gelen oğlu Sultan Abdülmecid döneminde Osmanlı tarihi için kırılma noktası olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. 3 Kasım 1839 tarihinde bu fermanın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı tarihinde Tanzimat Dönemi başlamıştır.¹⁰ Bu süreçten sonra Batı tarzı kurumsal yenilenme çabaları yoğunlaşmıştır. Orduda ve mülki idarede yeni düzenlemeler yapılmış, ceza kanunu hazırlanmış, batılı tarzda yeni okullar açılmış, askerlik işleri düzenlenmiş, ticaret kanunu kanul edilmiş, yeni kurumlar oluşturularak devlete yeni düzen verilmeye

⁶ Quataert, a.g.e, s. 95.

⁷ Shaw, a.g.e, s. 59-61.

⁸ Ahmet Dönmez, **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform(1833-1841)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 63.

⁹ Mübahat Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol (Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 138-146; Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, c. 2, Eren Yayınları, İstanbul, 2004, s. 944-945.

¹⁰ Lewis, a.g.e., s. 149.

çalışılmıştır.¹¹ Fakat Hatt-ı Hümayun tüm Osmanlı coğrafyasında aynı anda uygulamaya geçirilememiş, uygulamada bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştır.¹²

Tanzimat döneminde gerçekleşen en önemli siyasi olaylardan biri Kutsal Yerler Meselesi ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı 1854 Kırım Savaşı'nı başlatmasıdır. Ancak başta İngiltere olmak üzere Fransa da işgale müsaade etmemiş ve azınlık haklarının genişletilmesi şartıyla Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmuştur. Azınlık hakları için daha çok hak talep eden Avrupalı Devletler, Kırım Savaşı sonunda Babıâliye baskı yaparak Paris'teki konferans öncesinde 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanını ilan ettirdiler.¹³ Bu ferman ile gayrimüslimler Tanzimat'ın getirdiği hakların ötesinde pek çok hak tanınmış, azınlıklar devlet içinde ayrıcalıklı konuma gelmişlerdir. Savaş sonunda Rusya müttefikler tarafından hezimetle uğratılmış ve 25 Şubat 1856 Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Konferans ile birlikte Osmanlı Devleti Avrupalı devletler topluluğunun bir üyesi olacak, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa Devletleri'nin ortak garantisi altına alınacaktı.¹⁴

Tanzimat döneminde yaşanan bir diğer gelişmede Babıâli'nin devlet idaresinde ön plana çıkmış olmasıdır. Bu dönemin önemli devlet adamlarından olan Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı idare sistemi içerisinde, padişahın mutlak güç sahibi olmasının yanlış olduğunu, alacağı kararlarda sorumsuz olmaması gerektiği fikrini savunmuştur. Bu fikirle birlikte Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde Babıâli yönetimi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemin devlet adamlarından olan Nusret Paşa, Mustafa Reşid Paşa'ya yakın olsa da fikri olarak kendisinden etkilenmemiştir. Nusret Paşa, bu görüşlerin aksine gelenekçidir. Ona göre idari olarak devletin yönetimi padişahın elindedir. Bu açıdan bakıldığında dönemin devlet adamları saray ve Babıâli arasında bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır.

Tanzimat dönemi fikir hayatının gelişmesinde etkili olan yurtdışına giden öğrenciler, Avrupa düşünce sisteminden etkilenmişler, yurda döndüklerinde öğrendiklerini aktarabilmek için basın yayın faaliyetlerine girişmişlerdir. Gelişmişliğin önündeki en büyük engelin devletin yönetim şekli olduğunu savunan bu aydın kesim, 1867'de "Genç Osmanlılar" adı altında toplanmışlardır. Bu grup devletin yönetim şeklinin meşruiyet olması gerektiği fikrini ısrarla savunmuştur.¹⁵

¹¹ Bekir Koç, **Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa, Tuna Vikayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021, s. 52-59.

¹² Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 197-207.

¹³ Ortaylı, a.g.e, s. 129.

¹⁴ Shaw, a.g.e, s. 180.

¹⁵ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.43, İstanbul 2013, s. 430-433.

Yukarıda izah edilmeye çalışılan açılardan bakıldığında Tanzimat Dönemi'nin Osmanlı Devleti için sancılı bir dönem olduğunu söylenebilir. Bu dönemde batılılaşma için önemli adımlar atılsada uygulanmaya çalışılan kanunların toplumsal değerlere veya siyasi geleneklere uyup uymadığı bile sorgulanmamıştır. Nihayetinde yaşanan siyasi, kültürel ve iktisadi gelişmeler bu dönemin İlber Ortaylı deyimiyle “*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*” olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

1876'da Sultan Abdülaziz tahtan indirilerek yerine Şehzade V. Murad tahta geçirilmiştir. Ancak Sultan Murat'ın akıl sağlığının yerinde olmadığı gerekçesiyle kendisi tahtan indirilerek yerine II. Abdülhamid getirilmiştir.¹⁶ Tahta çıkan II. Abdülhamid, Balkan sorunlarını görüşmek üzere toplanacak olan Tersane Konferansı'nda Avrupalı Devletlerin bazı dayatmalarını önlemek amacıyla, Midhat Paşa tarafından hazırlanan “Kanûn-ı Esasi”yi 23 Aralık 1876 tarihinde ilan etmiş ve böylece I. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır.¹⁷ 1877-78 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nı fırsat olarak gören Sultan Abdülhamid'in 13 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın tatil etmesiyle bu dönem son bulmuştur.¹⁸

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki gerginlik bu dönemde şiddetini arttırarak devam ettirdi. Rusya bir yandan birbiri ardına patlak veren isyanları kışkırtıyor diğer yandan da Tersane Konferansı'nda alınan kararları Osmanlı'ya dayatmaya gayret ediyordu. Sırbistan, Karadağ'a bağımsızlık, Bosna-Hersek ve Bulgaristan için özerklik talep edilmiş ancak Osmanlı Devleti bu talepleri kabul etmemiştir. Osmanlı Devleti'nin zayıflığından faydalanmak isteyen Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Tarihimize 93 Harbi olarak geçen bu savaş sonrasında Osmanlı Devleti büyük miktarda toprak kaybetmiştir. Osmanlı savunma hattını kıran Rus orduları Yeşilköy'e kadar ilerlemiş ve Osmanlı varlığını tehdit ederek Ayestefanos Anlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşma ile Rusya tüm Balkanlarda söz sahibi olmayı başarmıştır. Ancak Avrupa ülkeleri bu anlaşmanın koşullarından memnun olmadıkları için bu anlaşma geçerliliğini yitirmiş ve yeniden imzalanan Berlin Anlaşması ile Osmanlı Devleti daha fazla toprak kaybederek, Balkanlardaki nüfuzunu büyük ölçüde yitirmiştir.¹⁹ Döneminde bu derece önemli olaylara tanıklık eden ve otuz üç sene boyunca devleti idare eden Sultan II. Abdülhamid tam bir denge siyaseti izleyerek devletin yıkılışını geciktirmeyi başarmıştır.

Nusret Paşa, Osmanlı'nın bu sancılı döneminde pek çok önemli devlet kademesinde görev almış bir devlet adamıdır. Fikirleri ve kendine has tarzı ile dönemin önemli devlet adamlarından ayrılan Nusret Paşa XIX. yüzyıl için önemli bir devlet adamıdır.

¹⁶ Shaw, a.g.e, s. 210.

¹⁷ Shaw, a.g.e, s. 218.

¹⁸ Lewis, a.g.e, s. 231.

¹⁹ Shaw, a.g.e, s. 234-237.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NUSRET PAŞA'NIN AİLESİ, EĞİTİMİ VE İLK MEMURİYETLERİ

1.1. Ailesi ve Eğitimi

Nusret Efendi, 1824 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi.²⁰ Kendisinin askeri ve mülki görevlerinden önceki hayatıyla ilgili pek fazla bilgi mevcut olmamakla birlikte Sadrazam Hüsrev Paşa²¹ tarafından II. Mahmud'a (H. 1808-1839) takdim edilen bir köle olduğu ifade edilmektedir.²² Meşhur Çerkez Rüstem Bey'in soyundan gelen Hamza Beşe Bey'in Nusret Efendi'nin babası olduğu belirtilmektedir.²³ Annesi ve kardeşleri hakkında ise herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Nusret Efendi, ilk olarak Enderûn-ı Hümayun'a²⁴ girdi ve burada Mehterhânedede yetiştirildi.²⁵ Ancak Mehterhâne II. Mahmud tarafından lağvedilince²⁶ yerine kurulan Muzıka-yi Hümayun'a dâhil oldu.²⁷ Muzıka-yi Hümayunda öğrenciyken dönemin ünlü hocalarından olan Kethüdâzâde'den²⁸ ders alma imkânı bulmuştur.²⁹ Nusret Efendi burada göstermiş olduğu başarılar neticesinde Enderun-ı Hümayun Ağaları derecesine kadar yükselmiştir.³⁰

²⁰ **Mâlumat**, C.3, No:62, 19 Receb 1314/ 24 Aralık 1896, s. 281; Atatürk Kitaplığı, **Müteferrik Evrak, nr. 58207**; Müşir Nusret Paşa, Babanzâde Zihni Paşa, **Nusretü'l Hamid Alâ Siyâseti'l Abid Mikyâsü'l- Ahlâk**, Haz. Ali Âdem Yörük, Bilnet Matbaacılık, İstanbul, 2020, s. 28.

²¹ Koca Hüsrev Mehmet Paşa, 1756-1855 yılları arasında yaşamış önemli Osmanlı sadrazamlarındandır. Bu mühim görevinin yanı sıra Kaptan-ı deryalık, valilik gibi önemli vazifeler de üstlenmiştir. Bk: Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.19, İstanbul, 1999.

²² İsmet Parmaksızoğlu, "Nusret Paşa", **Türk Ansiklopedisi**, c. XXV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s. 353.

²³ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani**, Matbaa-i Amire, 1308, c. IV, s. 1278; Gökhan Çetinsaya, "Sultan Abdulhamid II's Officials: The Case of Nusret Paşa at Baghdad (1888-1896)", **Osmanlı Araştırmaları**, sy.21, 2001, s. 257.

²⁴ Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıl ortalarından itibaren merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücünü sağlamak amacıyla kurulmuş medrese dışındaki en önemli resmi eğitim kurumudur. Mehmet İpşirli, "Enderun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.11, İstanbul, 1995.

²⁵ Parmaksızoğlu, a.g.m, s. 353.

²⁶ Detaylı bilgi için bk: Nuri Özcan, "Muzıka-yi Hümayun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 31, İstanbul, 2006.

²⁷ **Mâlumat**, c.3, No:62, 19 Receb 1314/ 24 Aralık 1896, s.281.

²⁸ 1771 yılında ulema bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kethüzâde Mehmed Arif Efendi on dokuzuncu yüzyılın başlarında İstanbul'un önde gelen entelektüel isimlerindedir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdâsı Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzâde Ârif Efendi", **Bellekten**, c. 20, sy. 79, Temmuz, 1956, s. 515.

²⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "19. YY. Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi", **Bellekten**, c. 51, sy. 200, 1987, s. 822-823.

³⁰ Parmaksızoğlu, a.g.m, s. 353.

Osmanlı Devleti'nde yüksek eğitim problemlerini çözmek amacıyla, Batı düşünce ve usulleri örnek alınarak kurulan Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinin³¹ açılması üzerine padişahın emri ile Harbiye'ye girmiştir.³² Nusret Efendi Mekteb-i Harbiyenin³³ ilk öğrencilerinden olmuştur. Harbiye'den başarıyla mezun olduktan sonra bu okula öğretmen olarak yetiştirilmek maksadıyla Avrupa'ya gönderilmiştir.³⁴

Nusret Efendi, eğitim için Paris'te bulunduğu sırada kendisi hakkında Paris Sefareti tarafından pek çok tahrirat gönderilmiştir. Paris Sefareti tarafından gönderilen tahriratlarda memuriyet döneminde de yaşayacağı birçok sorunu buradada çıkarttığı görülür. Paris'ten gönderilen 24 Nisan 1849 tarihli tahriratta³⁵ Nusret Efendi'nin bazı hareketlerinden dolayı kendisinden şikâyetçi olduğu bildirilmiştir. Ancak belgenin içeriğinde şikâyet nedeni hakkında detaylı bilgi olmadığından bu şikâyetin kimler tarafından ve neden yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Bu şikâyetten birkaç ay sonra Nusret Efendi'nin masraflarının ödenmesi için verilen meblağın yeterli gelmediği ve bu yüzden kendisinin Paris'te darlık içerisinde olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Nusret Efendi'nin rütbesinin Liva Kâtibi olarak Alay Emini rütbesine denk bulunduğu ve aylığının seksen franka çıkarılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Buna ilaveten kendisine bir kez olmak üzere yüz franklık elbise bedeli verilmesinin Paris Sefareti tarafından Maliye Nezareti'ne bildirilmesiyle ödeneceği beyan edilmiştir.³⁶ Fakat anlaşılan o ki Nusret Efendi'nin ihtiyaçlarını karşılaması için maaşının artırılması yeterli gelmemiş ve kendisi borçlanma yoluna gitmiştir. Bu borçlarını ödeyemediği için Paris Sefaretinden birbiri ardına tahrirat gönderilmiştir.³⁷ Yüksek tahsilini Paris'te tamamlayarak İstanbul'a dönen Nusret Efendi, Kurmay sınavlarına girerek "Kurmay Yüzbaşı" olmuştur.³⁸

³¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, c. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 159.

³² Müşir Nusret Paşa, Babanzade Zihni Paşa, a.g.e, s. 28.

³³ Osmanlı Devleti'nde resmî adı "Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye" olan Kara Harp Okulu 1834 yılında açılmıştır. Osmanlı ordusunun yeniden yapılanması çalışmaları içerisinde lazım olan subayları yetiştirmek için açılan kurum zaman içerisinde çeşitli değişiklikler geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Mehmet Zeki Pakalın, "Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye", **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. III, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 201; Hayrullah Gök, **Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, s. 81.

³⁴ Mehmet Süreyya, a.g.e, s. 1278.

³⁵ BOA, **HR.MKT**, 25/31, (1 Cemâziyelâhir 1265/ 24 Nisan 1849).

³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, **Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Âmedi Kalemi Evrakı (A.AMD)**, 11/17, (21 Zilkâde 1265/ 8 Ekim 1849).

³⁷ BOA, **HR.MKT**, 45/9, (13 Cemâziyelâhir 1268/ 4 Nisan 1852).

³⁸ Parmaksızoğlu, a.g.m, s. 353.

Nusret Efendi, Arapça, Farsça, Çağatayca, Çerkezce ve Fransızca dillerini bilmekteydi.³⁹ Buna ilaveten yüksek dini bilimler tahsil etmiştir. Paşa'nın “ *İlm-i hadiste ve ilm-i fûnun'da yed-i tûlası vardır.*”⁴⁰

1.2. Nusret Paşa'nın İlk Memuriyet Görevleri

Nusret Paşa Osmanlı Devleti'nde pek çok askeri ve mülki görevlerde bulunmuştur. Yaşamı boyunca almış olduğu görevler şu şekildedir: Erkan-ı Harbiye Yüzbaşılığı, Binbaşı Muavinliği, Erkan-ı Harbiye Miralaylığı, Muhacir İskânına Memurluk, Edirne Fevkalade Müfettişliği, Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Azalığı ve Reislığı, Halep Fırkası Kumandanlığı, Selanik, Adana, Trabzon Valilikleri, Mitroviçe Kumandanlığı, Dördüncü Ordu Müfettişliği ve Altıncı Ordu Müfettişliğidir.

1.2.1. Memuriyet-i Mahsusa ile Edirne'ye Gönderilmesi

Edirne, 1361 yılında Osmanlılar tarafından fethedilerek İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmıştır ve bu süreçten sonra da sürekli olarak büyümesini sürdüren bir Türk-İslam şehri olmuştur.⁴¹ Klasik Osmanlı şehirlerinde binalar ve köşk gibi büyük yapılar kâgir olmakla birlikte genellikle ahşap malzemeler kullanılarak ve bitişik olarak inşa edilmiştir.⁴² Binaların genelinde kullanılan bu ahşap malzemeden ve bitişik olmalarından dolayı şehirlerde yangın gibi doğal afetlerin oluşmasının önü açılmaktaydı. Edirne vilayetinde de çoğu büyük şehirde olduğu gibi benzer yapı malzemesi ve imar düzeni vardı. Bu sebeple şehirde sık sık yangınlar meydana geliyor ve çıkan yangınlardan dolayı halk büyük zarar görüyordu. Şehirde çıkan bu yangınların söndürülmesi ahali, esnaf, polis, asker, jandarma işbirliği ile yapılıyordu. Ayrıca hükümet de şehirde meydana gelen bu yangınlara karşı kayıtsız değildi. Hükümet şartları el verdiği ölçüde konuyla ilgilenmekte, merkezden tahkikat için görevli memurlar tayin etmekte ve yangın tulumbarı kurulması gibi faaliyetlerde bulunmaktaydı.⁴³

Bahsi geçen yangınlardan birinin tahkikatını Nusret Bey gerçekleştirmiştir. Erkân-ı Harbiye Miralaylarından olan Nusret Bey Meclis-i Mahsusada yapılan görüşmeler sonucunda Edirne Vilayetinde çıkan bir yangının tahkikatını icra etmek üzere 1858 yılının Mart ayında Edirne'ye

³⁹ Atatürk Kitaplığı, Müteferrik Evrak, nr. 58207.

⁴⁰ Atatürk Kitaplığı, Müteferrik Evrak, nr. 58207.

⁴¹ M. Tayyip Gökbilgin, “Edirne”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 10, İstanbul, 1994, s. 431-433.

⁴² İlhan Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, ed: Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2018, s. 536-537.

⁴³ Yüksel Çelik, “Tulumbarı”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 41, İstanbul, 2012, s.369.

gönderilmiştir.⁴⁴ Kendisine yol masraflarına karşılık olarak Maliye Nezareti tarafından yirmi bin kuruş maaş verilmesi uygun görülmüştür.⁴⁵

Nusret Bey'in Edirne'deki memuriyet merkezine varmasıyla zabitanların durumunu ıslah işine girişerek sergerdeliklerini tespit etmiş olduğu ve yangının soruşturmasına bizzat girişeceğini bildiren bir tezkire sunulmuştur.⁴⁶

1.2.2. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Nusret Paşa'nın Dâr-ı Şûrâ-yı Askerîyedeki Memuriyetleri

Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayunun⁴⁷ önem kaybetmesiyle birlikte devlet yönetiminde bir danışma meclisi ihtiyacı hissedilmiş ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri, savaş gibi olağanüstü durumlarda toplanan Meşveret Meclisi daha sık ve düzenli yapıda toplanmaya başlamıştır.⁴⁸ Fakat II. Mahmud döneminde reform faaliyetlerin kapsamının genişlemesiyle birlikte ihtiyaca binaen toplanan Meşveret Meclisinin yerine görev ve yetkileri tayin edilmiş bir meclisin varlığına gerek duyulmuştur. Bizzat Sultan Mahmud'un başkanlık ettiği toplantılarda ülkenin içerisinde bulunduğu bu durum ve özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla birlikte askerlik alanında yapılacaklar üzerinde durulmuştur.⁴⁹ Bu bağlamda ilk olarak askeri reformları düzenleyip uygulamak amacıyla 1836 yılında Seraskerliğe bağlı olarak "Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî" kuruldu.⁵⁰ Kurulan bu meclisin esas görevi kişilerin askerlikle ilgili ödevlerini saptamak, Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi için Batı ülkelerinin askerlik kurallarını inceleyerek gereken önlemleri almaktır.⁵¹ Dâr-ı Şûrâ-yı Askerînin kuruluş nizamnamesine göre içerisinde askeri sınıfın ileri gelenlerinden en az bir kişi bulunmak zorundaydı. Şûrâ, yapı olarak emir ve yasakların kendisine hitaben çıkacağı bir

⁴⁴ BOA, **A.MKT. MHM**, 128/63, (1 Şaban 1274/ 17 Mart 1858).

⁴⁵ BOA, **İ.DH**, 398/26392, (2 Şaban 1274/ 18 Mart 1858).

⁴⁶ BOA, **İ.DH**, 400/ 26479, (28 Şaban 1274/ 13 Nisan 1858).

⁴⁷ Divan-ı Hümayun, yasama, yürütme, yargı alanlarında padişahın sonra en yüksek karar organıdır. Ahmed Mumcu, "Divan-ı Hümayun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.9, İstanbul, 1999, s. 430; Klasik Dönem (1300-1600) Osmanlı Devlet teşkilatının en üst kademesini oluşturan Divan-ı Hümayun 'da idari, hukuki, örfi, mali ve askeri alanlardaki konular görüşülüp karara bağlanırdı. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 94.

⁴⁸ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.28, Ankara, 2003, s. 248; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 36-37.

⁴⁹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 60.

⁵⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 24.

⁵¹ Karal, a.g.e, 153.

reis⁵² ve üyelerden oluşmaktaydı.⁵³ Dâr-ı Şûra'ya aza olarak alınacak kişilerin zeki, güvenilir, kendi alanında ve askeri konularda bilgili olmasına dikkat edilmiştir. Tüm bu özellikleri şahsında bulunduran Nusret Paşa da 1865/66 yılında Dâr-ı Şûrâ-yı Âskeri Azası olarak atanmıştır.⁵⁴ Göreve atıldığı sırada ise kendisinin rütbesi "Mirlivadır".⁵⁵

Askeri erkân arasında önemli bir yere sahip olan şura üyeleri zaman zaman başka görevlere de atanmıştır. Nitekim Nusret Paşa, Osmanlı Devleti'ne göç edecek olan Çeçen halkının beş bin hane nüfusunun Diyarbakır sancağıyla Kürdistan eyaletinde bulunan Van ve Muş sancaklarının bazı mevkilerinde iskânları, Kars'a kadar beraber gelecek Rusya memurlarıyla birleşerek muhacirlerin meselelerine bakmak ve Meclis-i Vâlâ'dan verilecek talimata uygun olarak hareket etmek üzere görevlendirilmiştir.⁵⁶ Kendisine bu memuriyeti için yol ücreti ve yolda meydana gelecek masrafları tarafına ait olmak şartıyla on bin kuruş harcırah tahsisi ve refakatine verilecek zabıtlar için de nizamına uygun olarak harcırah verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Nusret Paşa'nın yanına aylık iki bin kuruş maaşla bir kâtip tayin edilmesi buyurulmuştur.⁵⁷ Nusret Paşa, atamanın hemen ardından Erzurum'a gelerek muhacirin komisyonunu teşkilatlandırmış ve Kars'a giderek Çeçenlerin iskânına başlamıştır.⁵⁸ Çeçen muhacirlerin iskânına memur olarak görevlendirilen Nusret Paşa yaklaşık sekiz ay sonra İstanbul'a dönmüştür.⁵⁹ Kendisine muhacirlerin nakl ve iskânında göstermiş olduğu başarılarından dolayı Rusya Çarı tarafından nişan taltif edilmiştir.⁶⁰ Buna ek olarak Dâr-ı Şûrâ-yı Âskeri Azalığı sırasında Nusret Paşa'ya ikinci rütbeden Mecidî Nişan-ı Osmanî ihsan buyurulmuştur.⁶¹

Uzun bir süre Dâr-ı Şûrâ-yı Âskeride aza olarak bulunan Nusret Paşa zamanla Şûra Reisliğine kadar yükselmiştir. Kendisinin Şûra'nın başına reis olarak atanması devlet erkânında ona olan güveni göstermektedir. Zira reis olarak atanacak kişilerde bazı özelliklerin bulunmasına dikkat edilmiştir. Bu memuriyetin asker ihtiyacının karşılanmasına dair maliye, askeriye, nizamiye ve kanun

⁵² Şûrâ usulünün uygulanması, bu usule aykırı hareketlerin tespiti ve Şûrâ'da görüşülecek konuların tek tek ve yüksek sesle okunması reisin başlıca görevlerindedir. Cevat Aksu, **Dâr-ı Şûrâ-yı Âskeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 51.

⁵³ Dâr-ı Şûrâ Âskeri üyelerinin sayısı yıllara göre farklılık göstermiştir. Örneğin; üye sayısı 1848'de 12, 1849'da 13, 1850'de 13, 1851'de 16, 1852'de 17'dir. Aksu, a.g.t, s. 60.

⁵⁴ Mehmed Süreyya, a.g.e, s. 1278; Atatürk Kitaplığı, **Müteferrik Evrak, nr. 58207**.

⁵⁵ Miralay ile ferik arasında kalan ve paşalığın en alt kademesi olan subay rütbesi, tuğgeneral. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Akaydın Kitabevi, İzmir, 2012, s.758.

⁵⁶ BOA, **A.MKT. MHM.** 331/86, (17 Zilhicce 1281/ 13 Mayıs 1865).

⁵⁷ BOA, **A.MKT. MHM.** 331/86, (17 Zilhicce 1281/ 13 Mayıs 1865).

⁵⁸ BOA, **İ.MMS**, 30/1264, (4 Zilhicce 1281/ 30 Nisan 1865).

⁵⁹ Atatürk Kitaplığı, **Müteferrik Evrak, nr. 58207**.

⁶⁰ BOA, **HR. MKT**, 599/22, (27 Şaban 1284/ 24 Aralık 1867).

⁶¹ BOA, **İ.DH**, 773/62942, (12 Ramazan 1295/ 9 Eylül 1878).

hükümlerinin uygulanmasından meydana gelen zor ve önemli bir memuriyet olması sebebiyle atanan kişinin olgun, dürüst, askeri konularda bilgili ve padişahın güvenini kazanmış kişilerden biri olması gerekmektedir.⁶² Nusret Paşa 2 Şubat 1872 tarihli irade ile Dâr-ı Şûra-yı Âskeri Reisliğine atanmıştır.⁶³ Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa'nın riyasetine kadar yaklaşık bir yıl bu görevde kalmıştır.⁶⁴

Nusret Paşa'nın Dâr-ı Şûrâdaki görevinin son bulmasıyla ilgili bazı iddialar bulunmaktadır. Bunlardan en dikkate değer olanı Gazi Osman Paşa⁶⁵ tarafından dönemin hükümdarı Sultan Abdülhamid'e başvurularak, bazı isteklerde bulunması sonucunda yaşanan gelişmelerdir. Gazi Osman Paşa; Fuad ve Nusret paşaların kendisi hakkında yapmış oldukları şikâyetlerden dolayı Dâr-ı Şûra'daki görevlerinden uzaklaştırılmalarını istemiş ve paşaların mevcut görevlerinde kalmaları halinde kendisinin ve Dâr-ı Şûranın diğer üyelerinin istifaya mecbur bırakılacağını öne sürmüştür. Bu şikâyet üzerine Sultan Abdülhamid, Fuat Paşa ile bir mülakat yaparak kendisinden bilgi almıştır. Fuad Paşa, kendisinin ve Nusret Paşa'nın elinde Gazi Osman Paşa'nın önemsiz kimseleri korumakta olduğunu ve onun bilgisi dâhilinde büyük çaplı yolsuzlukların gerçekleştirildiğini gösteren belgeler bulunduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Abdülhamid Osman Paşa'yı ciddi bir şekilde "azarlayacağına" dair kendisine vaatte bulunmuştur. Fakat Fuat Paşa bu yolsuzlukların mahkemede incelenmesini Padişah'tan talep ederek, Nusret Paşa'nın da aynı görüşte olduğunu beyan etmiştir. Mahkemeden aksi bir karar çıkması halinde ise kendilerinin görevlerinden istifa edeceklerini de ilave etmiştir. Hem Gazi Osman Paşa'nın hem de Fuad ve Nusret paşaların şikâyetleri üzerine Sultan Abdülhamid iddiaların Sadrazamın başkanlığında bir meclis tarafından incelenmesini emretmiştir. Mahkeme heyeti öncelikle paşalar arasında uzlaşmaya çalışmışsa da muvaffak olamamıştır. Başarısızlığın ardından davaya bakmaktan çekilen meclis yerine özel bir mahkeme oluşturulmuştur.⁶⁶

1.2.3. Nusret Paşa'nın Ankara Valiliği

1.2.3.1. Ankara Vilayetine Genel Bakış

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devletinde köklü değişiklikler ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyıla gelindiğinde imparatorluğa bağlı olan vilayetlerde de çok büyük idari değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. Tarih boyunca önemli bir konuma sahip olan Ankara şehri XIX. yüzyıldan

⁶² Aksu, a.g.t, s. 52.

⁶³ BOA, İ.DH, 645/44866, (22 Zilkade 1288/ 2 Şubat 1872).

⁶⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, H. 1289, Tabhâne-i Âmire.

⁶⁵ Plevne müdafaasıyla şöhret kazanan Osmanlı kumandanı ve müşiri.

⁶⁶ M. Metin Hülagu, *Gazi Osman Paşa 1833-1900 (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 203-204.

itibaren mevcut durumunu korumaya devam etmekle birlikte pek çok gelişmeyi de bünyesinde barındıran bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ankara, II. Mahmud döneminde taşradaki devlet otoritesini arttırmak üzere yeni eyaletler oluşturulurken eyalet merkezi olmuştu. Kastamonu, Çankırı ve Viranşehir sancaklarını kapsayan eyaletin merkezi Ankara olarak belirlenmiştir.⁶⁷ Tanzimat'ın uygulandığı 1840 yılında ülke genelinde idari yapılanmada yapılan değişiklikler doğrultusunda Ankara eyaletinin sınırları da değişmiştir. Merkez olan Ankara'nın yanı sıra Çankırı, Bozok, Kastamonu ve Kayseri sancakları eyaleti oluşturmuştur. 1855-1860 arasında Bozok eyaleti merkez yapılmıştır. Fakat 1860 yılında yeniden eyalet merkezi Ankara'ya taşındı.⁶⁸ Diğer bölgelerde olduğu gibi Anadolu tarafında da eyalet sınırları ve valilerin yerleri sık sık değiştirilmekteydi. Ankara eyaletine de kimi zaman yeni sancaklar bağlanmış kimi zamanda ayrılımlar yaşanmıştır.

1860'lı yıllarda Osmanlı eyaletleri yeniden bir düzenlemeye tabi tutuldu. 1861 tarihli Lübnan Vilayet Nizamnamesi ve 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi olumlu sonuçlar verince 1867 yılında bazı ilavelerle "Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi" adı altında bütün imparatorlukta uygulanmaya koyuldu. 22 Ocak 1871 tarihinde yayınlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı İmparatorluğu vilayet yönetiminde İttihat ve Terakki tarafından çıkarılacak yeni geçici vilayet kanununa kadar 42 yıl sürecek yeni bir döneme girmektedir.⁶⁹

1871 Vilayet Nizamnamesiyle Osmanlı Devleti, idari bakımından 27 vilayet ve 123 sancağa bölünmüştü. Bunlardan 16 vilayet ve 74 sancak Anadolu'da bulunmaktaydı. 1871 Vilayet Nizamnamesi, vilayet, sancak, kaza ve köy yönetimini de ayrıntılı bir şekilde belirlemekteydi. Vilayet merkezinde vali ve onunla birlikte görev yapacak olacak mülki amirlerinde görev ve sorumlulukları tüm ayrıntıları ile tespit edilmişti.⁷⁰

⁶⁷ Çadırcı, a.g.e, s. 14.

⁶⁸ Çadırcı, a.g.e, s. 191.

⁶⁹ İlber Ortaylı, **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 48-49.

⁷⁰ Mehmet Seyitdanoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri: VI, 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, c. 5, sy. 5, 1996, s. 90.

1.2.3.2. Nusret Paşa'nın Ankara Valiliğindeki Faaliyetleri

Nusret Paşa, 18 Mayıs 1872 tarihinde Ankara valisi olarak atandı.⁷¹ Ankara'ya atandığında Müşir⁷² rütbesinde olan Nusret Paşa yaklaşık olarak 7 ay görev yaptı.⁷³ Nusret Paşa bu göreve getirilmeden önce Ankara'da Esad Paşa valiydi.⁷⁴

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti eyalet sisteminde yapılan değişiklikler sonucu hükümetin taşradaki en üst düzey temsilcisi konumuna gelen valilerin çeşitli nedenlerden dolayı istedikleri başarıyı yakalayamadıkları gibi görev yerlerinin de sıkça değiştirildiği görülmektedir.⁷⁵ Ankara vilayetine bakıldığında durumun burada da pek farklı olmadığı görülmektedir. Nusret Paşa ile birlikte 1871-1872 yılları arasında kısa sürelerle beş vali atanmıştır.

Nusret Paşa'nın vali olarak görevlendirildiği sırada Ankara vilayeti, Ankara, Kayseri, Yozgat ve Kırşehir sancaklarından oluşuyordu.⁷⁶ Paşa'nın Ankara'da valilik yapmış olduğu döneme ait nüfus kayıtlarına ilişkin herhangi bir bilgiye Ankara Vilayet Salnamelerinde rastlanmamıştır.

Tablo 1: Nusret Paşa'nın Valiliği döneminde Ankara Vilayeti İdari Yapısı (1871)⁷⁷

SANCAK	KAZA	NAHİYE
Ankara	Zir	
	Ayaş	Uruş
		Güdük
	Beypazarı	
	Kuru Pazar Nallu	
	Mihalıççık	Akköprü
	Seferihisar	Günyüzü
	Haymana	Seyhbezenli
Ankara	Bala	Tabanlı
	Çubukabad	
	Yabanabad	Sarba

⁷¹ BOA, İ.DH, 650/45218, (10 Rebiyülevvel 1289/ 18 Mayıs 1872).

⁷² Osmanlılarda bir unvan ve askeri rütbe. Detaylı bilgi için bkz: Zekeriya Türkmen, "Müşir", TDV İslam Ansiklopedisi, c.32, İstanbul, 2006, s. 160.

⁷³ Salname-i Vilayet-i Ankara 1289, s. 27.

⁷⁴ Özlem Gülenç İğdi, Tanzimat'tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.99-100.

⁷⁵ Abdülhamid Kırmızı, Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 67-68.

⁷⁶ Salname-i Vilayet-i Ankara 1289, s. 27-64.

⁷⁷ Salname-i Vilayet-i Ankara 1289, s. 27-64.

Tablo 1: (Devamı)

SANCAK	KAZA	NAHİYE
Yozgat	Merkez	Sorgun
		Hüseyinabad
		Kızılkoca
	Sunkurlu	
	Boğazlıyan	
	Budaközü	
	Çorum	
Kayseri	Karamağara	Karahisar
	Develi	Karahisar
Kırşehir	İncesu	
	Merkez	Mucur
		Hacıbektaş
	Keskin	
	Mecidiyye	
Avanos		

1.2.3.2.1. Nusret Paşa'nın Ankara'daki Faaliyetleri

Yaklaşık yedi ay gibi bir süre Ankara valiliğinde bulunan Nusret Paşa'nın görev süresini göz önünde bulundurulduğunda kendisinden bu süreler içinde icraat beklemek elbette doğru olmayacaktır. Osmanlı Devlet Arşivlerinde Paşa'nın döneminde meydana gelen olaylarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bu süreç içerisinde Ankara Vilayet Defterdarı ve Nusret Paşa arasında bir anlaşmazlığın meydana geldiği ve bunun neticesinde Nusret Paşa'nın Ankara Vilayet Defterdarının ölümüne sebep olduğuna dair bir takım iddiaları içeren kayıtlar vardır. Nusret Paşa, Ankara Vilayeti Defteri İbrahim Salim Efendi'nin vefatına sebep olmakla suçlanmış fakat kendisi bu suçlamaları asla kabul etmemiştir. Olayla herhangi bir bağlantısını olmadığını ortaya koymak ve suçsuzluğunu ispat etmek amacıyla konu hakkında detaylı bir rapor hazırlayarak Sadarete göndermiştir.

Nusret Paşa hazırlamış olduğu raporda valiliği sırasında Ankara vilayeti defterdarı ile arasında meydana gelen dedikoduların bir takım esassız şeyler olduğunu ifade etmiştir. Ankara gibi büyük bir vilayette iki büyük memurun aralarına düşen anlaşmazlıktan dolayı defterdarın diğer mahale nakli hususu uygun görüldükten sonra “*memurun-i mahalliye ile bi'l-ittihâd sızıldısızca idare-i umûr-ı vilayete ve hilaf-ı marazı evza' ve harekâtın mûcib olacağı*” belirtilmiştir. Ayrıca bu ittifak ve ittifakın devam etmesinin sebebini de kendisinin her işi doğruluk ve gereğine uygun olarak yapılmasını istemesine bağlamıştır. Raporda, Defterdar ile aralarında kavgaya sebebiyet verecek hiçbir durumun olmadığını ifade eden Nusret Paşa diğer memurlardan istediği gibi defterdarın memuriyetine gerekli dikkati vermesini istediğini ifade etmiştir. Sözlerinin devamında ise Nusret Paşa memurlarının görevlerini yerine getirmeleri konusunda çok titizlikle davrandığını ve bu konuda

ünlendiğini de belirtmiştir.⁷⁸ Nusret Paşa, Ankara'nın hesap işlerinin hiçbir vilayet nizamnamesinde bulunan usul ve kaidelere uygun olmadığını, hesap işlerinin birinci memur ve yetkili defterdar tarafından vilayet muhasebe kurallarına uygun olarak düzeltilmesi ve muhasebe kaleminde biriken evrakların sırasıyla işleme alınması gerektiğini söz konusu vilayet defterdarına dostça bildirdiğini kaydetmektedir. Ancak ifade ettiğine göre kendisinin istekleri gerçekleştirilmemiş ve kulak ardı edilmiştir.

Defterdar Salim Efendi döneminde devlet mallarının nerelere harcandığına dair resmi devlet kaydı tutulmadığı ifade edilmiştir. Defterdar Salim Efendi döneminde açık görünen altı yük kuruluşun halefine tesliminde idare heyetiyle beraber muhasebe defterini mühürledikleri gibi kendisine dahi mühürlemek istediklerini ifade eden Nusret Paşa yapılan bu hesap devrinin pürüzlü olduğunu belirtmiştir. Hesap devrindeki bu yolsuzluğun incelenmeden onaylanması ve mühürlenmesinin göz göre yanlış olduğunu, bunun bir mesuliyet altına girmek olduğunu ifade ettikten sonra defteri mühürleyenlerin dahi kendisine hak verdiğini ve maksadının vazifesini doğru dürüst yerine getirmek olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca mühürleri geri aldıklarını ifade ederek “ *henüz derdest-i tedkik olup arkası alınmayan ve usûl ve esasa müstenid olmayan bir muhasebe defterinin temhir ve tasdiki ve ale'l-husûs sarf-ı açık görünen mezkûr altı yük kuruluşun devren kabulü adeta mecmûnâne bir hareket olacağından*” böyle bir hareketten kaçınmıştır. Devamında kendisinin meziyetlerinden bahsederek doğruluk ile vazifesini yerine getirdiğini, kendi yakın çevresi bile olsa önce samimi bir şekilde uyaracağını aksi halde durumun devamında icabına göre davranacağını belirtmiştir. Sadece bu hesap işinde değil diğer işlerde de Allahın rızası ve hükümdara muhalif bir hareket görürse kökenini araştırarak gereğinin icrasını yerine getireceğini, bu görevini icra ederken de her türlü fedakârlıktan çekinmeyeceğini, vicdanen ve maslahaten buna mecbur olduğunu belirtmiştir. Tüm bu yaşananlarının kendisinin görevini hakkıyla yerine getirmesinden kaynaklandığına tekrar işaret eden Nusret Paşa kendisiyle ilgili esassız dedikodulara kulak verilmemesi gerektiğini, görevini yerine getirmek için her türlü sıkıntıya göğüs gerdiğini de ifade etmiştir.⁷⁹

Bâb-ı Âli tarafından yapılan incelemeler sonucunda; Nusret Paşa'nın göndermiş olduğu raporda ifade ettiği maddelerin doğru olduğu, hakkında ortaya atılanların aslı olmadığı anlaşılmış ve kendisinin vilayet defterdarı Salim Efendi'nin canına kast etmediğinin ilan edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Ankara vilayeti defterdarı olan İbrahim Salim Efendi'nin Haziran'ın on birinci Cuma günü saat bir buçuk civarında vefat ettiği ve cenazesinin memleket tabibi tarafından incelenerek vefatının kendisinde bulunan kalp rahatsızlığından kaynaklandığı belirtilmiştir.⁸⁰

⁷⁸ BOA, A.MKT.MHM, 466/90, (26 Şaban 1290/ 19 Ekim 1873).

⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM, 466/90, (26Şaban 1290/ 19 Ekim 1873).

⁸⁰ BOA, A.MKT.MHM, 466/90, (26 Şaban 1290/ 19 Ekim 1873).

13 Mayıs 1873 tarihinde Sadarettin gönderilen tezkire ile Nusret Paşa'ya yedi bin beş yüz kuruş mazuliyet maaşı tahsis olunmuştur.⁸¹ Nusret Paşa Ankara valiliğinden ayrıldıktan sonra ise yerine Refet Paşa atanmıştır.⁸²

1.2.4. Trabzon Vilayeti ve Nusret Paşa'nın Trabzon Valiliği

1.2.4.1. Trabzon Vilayeti'ne Genel Bir Bakış

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Trabzon, Doğu Karadeniz'in önemli bir liman kentidir.⁸³ Günümüze kadar çeşitli isimlerle anılan⁸⁴ Trabzon'un kimler tarafından ve ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Trabzon tarihsel süreç içerisinde Milet, Pers, Büyük İskender, Pontus, Roma ve Selçuklu gibi çeşitli toplulukların idaresi altına girmiştir.⁸⁵ Nihayetinde şehir 1461 yılında Fatih tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁸⁶ Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethi geç bir tarihe rastladığı için şehrin İslamlaşması ve Türkleşmesi de geç olmuştur.⁸⁷ Fetihden sonra Trabzon, sancak ve eyalet merkezi olarak idare edilmiştir. Şehrin yönetiminde hem şehzadeler hem de mutasarrıflar görev almıştır.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda merkez ve taşra yönetiminde merkezi bir yapı kurmak amacıyla eyaletleri kaldırarak vilayet sistemine geçiş yapmıştır. Merkez ve taşra yönetiminde yapılan bu değişiklikler sonucunda Lazistan, Canik, Gümüşhane sancakları Trabzon'a bağlanmıştır.⁸⁸ XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde 48.635 civarı olan şehrin nüfusu Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi ve Protestanlardan oluşmaktaydı.⁸⁹ Trabzon vilayetinin bütün sancakları ile beraber nüfusu göz önünde bulundurulduğunda bu sayının 1.265.000 civarında olduğu görülür. Ancak şehrin Birinci Dünya

⁸¹ BOA, A.MKT.MHM, 454/13, (15 Rebiülevvel 1290/ 13 Mayıs 1873). ; BOA, A.MKT. MHM, 454/22, (15 Rebiülevvel 1290/ 13 Mayıs 1873).

⁸² **Salname-i Vilayet-i Ankara 1290**, s.40.

⁸³ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, "Trabzon", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 41, İstanbul, 2012, s. 302.

⁸⁴ İlkçağlarda şehir Trapezus veya Trapeza; Ortaçağ'da Müslüman yazarlar tarafından Trabezunde veya Atrabezuni şeklinde anılmıştır. Kelime Batı dillerinde Trabezonde, Trebexonda, Trebison, Trapezunt, Trabison olarak yer almıştır. Melek Öksüz, **On sekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 17; İsmail Akbal, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet**, Serander Yayınları, Trabzon, 2008, s.23.

⁸⁵ Lowry, Emecen, a.g.m, s. 302.

⁸⁶ Kenan İnan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c.1, sy.14, Kayseri, 2003, s. 74.

⁸⁷ Akbal, a.g.e, s. 23.

⁸⁸ Çadırcı, a.g.e, s. 365.

⁸⁹ Akbal, a.g.e, s. 25.

Savaşı sırasında maruz kaldığı Rus İşgali⁹⁰ ve daha sonrasında Kurtuluş Savaşı yıllarında gerçekleşen göçler, fiyat artışları ve kıtlık nüfusun oldukça azalmasına sebep olmuştur.⁹¹

Trabzon XIX. yüzyılda iktisadi ve ticari açıdan çok önemli bir yer edinmiştir. Şehrin işlek bir limana sahip olması da bölgede yerli ve yabancı tüccar sınıfının doğmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki genel görünümün aksine Trabzon'da ekonomik açıdan güçlü bir Müslüman eşraf sınıfının varlığını görmezden gelmek mümkün değildir.⁹² Trabzon vilayetinin önde gelen eşraf aileleri arasında Nemlizadeler, Bayraktarzâdeler, Murathanzâdeler, Şatırzâdeler, Eyübzâdeler, Abanozzâdeler, Hacıalihafizzâdeler, Baruçuzâdeler gelmekteydi.⁹³

Eğitim ve öğretim faaliyetleri bakımından diğer Osmanlı vilayetleri ile kıyaslandığında Trabzon'un öncü bir rol üstlendiği görülmektedir. Kent hem Müslümanların hem de Fransız, İranlı ve Amerikalıların kurmuş olduğu gayrimüslim okullarına ev sahipliği yapmıştır.⁹⁴

1.2.4.2. Nusret Paşa'nın Trabzon Valiliğine Atanması ve Trabzon'daki Faaliyetleri

16 Ocak 1875 tarihli tezkire ile Trabzon vilayeti valisi Saffet Paşa azledilerek yerine Şûrâ-yı Devlet azasından olan Nusret Paşa tayin edilmiştir.⁹⁵ Nusret Paşa Trabzon'a vali olarak atandıktan sonra kendisi hakkında hem memnuniyetleri hem de şikâyetleri bildiren telgraflar gelmiştir. Paşa hakkında gelen bu telgraflar kendisinin Trabzon'daki faaliyetleri hakkında çıkarım yapmamızı sağlayacaktır.

Nusret Paşa hakkında bilgi veren kişilerden biri Sevk memuru Şakir Bey'dir. Şakir Bey göndermiş olduğu dilekçede Nusret Paşa'nın bölgeye vali olarak atanmasından önce Trabzon vilayetinde bir takım problemler baş gösterdiğini iddia etmiştir. Şakir Bey'in bu iddialarına göre bölgede ortaya çıkan en önemli problemlerden biri âşâr meselesidir. 1872/73(h.1289) senesinde Trabzon'a bağlı Görele kazasından toplanan âşârın bazı memurlar ve kişiler tarafından iltizam edilerek bedelinden fazla kazanç sağlandığını iddia eden Şakir Bey bu durumun yöre halkı ve

⁹⁰ Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Bilgin, **Rus İşgalinde Trabzon Direnişi**, Trabzon, 2008; Hikmet Öksüz, Veysel Usta, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", **Türkiyat Mecmuası**, c. 24/Bahar, 2014; Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Yıl. 9, sy. 17, Güz 2014.

⁹¹ Akbal, a.g.e, s. 25.

⁹² Hamdi Özdiş, **Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet(1876-1909)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

⁹³ Kudret Emiroğlu, "Vilayet Salnamelerine Göre Trabzon'da Bürokrasi ve Eşraf", **Kebikeç**, sy.14, Ankara, 2002, s. 161-162.

⁹⁴ Akbal, a.g.e, s. 27.

⁹⁵ BOA, **İ.DH.** 695/ 48615, (8 Zilhicce 1291/ 16 Ocak 1875).

mültezimler arasında karışıklıklar çıkmasına yol açtığını ifade etmiştir. Trabzon'da gerçekleştirilen tahrir sırasında bazılarında gelirine göre para alınırken bazılarında eksik ve fazla alınmasından halkın şikâyetçi olduğunu ve zor durumda kaldıklarını belirtmiştir.

Şakir Bey halkın yaşamış olduğu bu problemler karşısında eski vali Saffet Paşa'nın memuriyetten ayrılmasıyla Trabzon vilayetine atanan Nusret Paşa'nın teşrifinde halkın icap ve gereğine göre hareket ettiğini ifade etmiştir.⁹⁶ Nusret Paşa'nın ise halkın yaşamış olduğu problemleri yatıştırma maksadıyla kendilerine fevkalade hürmet göstererek ve gönüllerini kazanacak şekilde aşar maddesinin çözülmesine karar verdiğini beyan etmiştir. Şakir Bey'in ifadelerine göre Nusret Paşa aşar maddesinin oluşturulacak olan Komisyon-ı Mahsusta görülmesine karar vermiştir. Bunun yanında ürünlerin miktarını beyan eden defterlerin ikişer azaya emanet verilerek vilayet merkezine gönderilmesi tembihlenmiştir. Vilayet merkezine gönderilen bu defterler Komisyon-ı Mahsusta incelenerek bazı gelirlerin fazlasıyla yazılarak kabul ettirildiği ortaya çıkarılmış ve diğer kazalarında incelenmeye alınmasına karar verilmiştir.⁹⁷

Nusret Paşa incelenen kazalarda Saffet Paşa'nın vilayet merkezine getirdiği memurlarla yaptırdığı defterlerin onaylanarak mühürlenmelerini teklif etmiştir. Buna karşı gelenleri zorla tutuklatarak, Görele kazasının Saffet Paşa döneminde yazılan aşar bedelinden sadece sebze pahası olan iki üç bin kuruş tarlı affederek kalanının tahsil edilmesini istemiştir. Diğer kazaların öşrünün ise gerçek miktarını tetkikat neticesinden sonra sınırlandırmak ve tahsil etmek üzere şimdilik geçmiş yıllarda verdikleri miktara göre ahalden tahsil edilmesinin emrini vermiştir.

Ancak alınan bu kararların uygulanmasında bir takım sorunlar başgöstermiştir. Bazı kazalarda bu usule uygun âşâr bedelinin tahsiline başlanmış ancak aşarın miktarının hangi kazada ne suretle elde edileceğine dair bir karar verilmemiştir. Bu yüzden köylüler hâsıl olacak neticeyi uzun bir müddet beklemiş ve diğer taraftan toprak mahsullerinden o yıl verim alınmadığından ziraat ahalsinin tamamı mevcut zahirelerini bitirmiştir. Dolayısıyla âşâr vermeye halkın kudreti kalmamış üstelik kaza halkı hükümetin yardımına muhtaç olmuştur. Âşâr meselesi hakkında vali Nusret Paşa da başa geldikten sonra 5-10 gün içerisinde kesin bir karar vermemiştir. Halk ise tahsilin çaresine bakmayıp da fukarayı himaye etmediğini ve işi sürüncemede bıraktığını iddia etmiştir.⁹⁸

Bu gelişmelerle birlikte hazineye aktarılmak üzere toplanması gereken gelirlerin tahriri esnasında karıştırıldığı ve yapılan bu yanlışın bir an evvel düzeltilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca hasılatın emaneten idaresine hiçbir suretle teşebbüs yoksa da kazaların iki yıllık âşârının birden tahsilinin lazım geleceği fakat bu keyfiyetin ahaliye yük olacağı öngörülmüştür. Bu durumun

⁹⁶ BOA, **A.MKT.MHM**, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

⁹⁷ BOA, **A.MKT.MHM**, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

⁹⁸ BOA, **A.MKT.MHM**, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

meydana gelmesinde ise eski valinin şikâyetçi ahaliye şefkatli ve insafla bakmaması yenisinin de lüzumundan fazla müsaade göstermesi sebep gösterilmiştir.

Aynı belgenin devamında askeriyeden bir zat tarafından Nusret Paşa'nın Trabzon valiliği sırasında meydana gelen olaylar hakkında bilgi verilmeye devam edilmiştir. Askeriyeden ismini tespit edemediğimiz bu zat bir takım iddialarda bulunmuştur. Bu iddialardan ilki şu şekildedir:

Sonradan gelen yeni vali Nusret Paşa "*Saffet Paşa geçen senenin aşarının idaresinde halka zülm etmiş*" diyerek âşâr bedellerinin gerek eski miktarını ve gerekse Saffet Paşa'nın memurlarına tahrir ettirdiği miktarı kabul etmeyerek "*Ben bu işi ahalinin irade ve insaflarına bırakıyorum. Onlar da ürünlerini ellerinde saklamayıp doğrusunu haber verirler ve köy köy defterleri düzenleyerek hükümete takdim ederler bende ona göre tahsil ederim.*" sözleriyle işi tamamen ahaliye bırakmıştır.⁹⁹ Hatta Saffet Paşa zamanında âşâr miktarı dört yüz elli bin kuruş yazılan bir kazada Nusret Paşa'nın valiliğine kadar üç yüz bin toplanmıştır. Bunun üzerine Nusret Paşa gelişinde bölge kaymakamına "*Asla ahaliden aşar adına hiçbir para almayın zira halka zulüm olmuş*" diye emirname gönderip kaymakamı tahsilden men etmiştir. Ahali ise "insaflı bütünüyle terk edip" gerçek mahsullerin yüzde altmışını saklayarak deftere eksik olarak geçtiklerinden dolayı öşriye miktarının geçmiş bedelinin ne eksiği ne de fazlası belirlenememiştir.¹⁰⁰

Askeriyeden bu zatın bir diğer iddiası da Nusret Paşa'nın Trabzon'daki kazalarda koyunların sayımını da tıpkı aşar meselesi gibi masraftan hâsıl olmak amacıyla çoğu ashâb-ı ağnam ve ihtiyar meclislerinden olan ahalinin üzerine bıraktığı yönündedir. Ahali bunda dahi birçok koyunu saklamıştır. Özellikle Sürmene kazasında koyunların sayımı görevi mazbata-i mahsusa ile Nusret Paşa'ya arz olunmuştur. İddialara göre bu yılın ağnam bedeli geçen yıldan azdır. Sürmene kazasının 25.000 koyunu varken yalnız 10.000 koyun yazılmış ve devlet gelirlerinin bu yüzden azaldığı iddia edilmiştir. Yine bu iddialara göre vaktiyle çekindiği masrafı şimdi razı olarak ahalinin ödemek zorunda olduğu gerçek miktarın tespiti için kazalara hafiyeye memurları çıkartarak tahrir yapmak zorunda kalmıştır. Bu defa ahali gizlenmiş olan şeyleri ellerinden almak lazım geleceğinden Nusret Paşa'nın izlemiş olduğu bu yolun fukarayı koruma olmayıp adeta hıyanet olduğunu beyan etmiştir.¹⁰¹

Bu şikâyetlerde kaydedildiğine göre Nusret Paşa'nın hem ağnam meselesinde hem de koyunların sayımında izlemiş olduğu yol halkın nefretini kazanmasına yol açmıştır. Hakkındaki bazı iddialar ise Vali Paşa'nın memurlar konusunda ve diğer işlerinde gayretinin hakikaten teşekküre değer ise de Trabzon ahalisinden kaymakam ve müdürlüklerde istihdam olunan bazı kişilerin vilayet

⁹⁹ BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹⁰⁰ BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹⁰¹ BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

dairelerinde istihdam olunmayacakları hakkındaki çalışmasıdır. Ayrıca hükümet dairelerinde çalışanların yerlerini sebepsiz yere değiştirmesi, Vilayet Mektupçusu Halim Bey'in¹⁰² bazı konularda suçları sabit olduğu halde kendisine bir şey söylememesi ve Mektubi Mümeyyizi Ceride Muharriri Emin Efendi'nin memuriyetten ayrılmasıyla aleyhinde bir takım kötü sözlerle birlikte Trabzon Gazetesine¹⁰³ derci ile küçük düşürülmesi de vilayet içinde tepki çeken faaliyetler olarak gösterilmiştir.¹⁰⁴

Askeriyeden olan bu zatın bir diğer iddiası da Nusret Paşa'nın bundan önce bulunduğu vilayette dahi kötü hal ile meşhur ve oralarda dikiş tutturamayıp firar etmiş olduğu rivayet edilen "*Kureyiyüil asl Ömer Efendi zebanisi*"¹⁰⁵ başkanlığında Halim Beyinde içinde bulunduğu bir komisyon teşkiliyle vilayet matbaasına alınan 30 kuruşluk bir top kâğıdın 100 kuruş masraf yazıldığı yönündedir. Ayrıca buna benzer vilayet matbaasının görünen muhasebesinden haylice zimmetine aldığı komisyon tarafından hüküm altına alınmış ve yapılan mazbatasını Nusret Paşa'ya takdim olunmuştur. Fakat Nusret Paşa'nın Halim Efendi'yi nüfuz ederek aleyhinde bir karar alan komisyonun hükmünü hükümsüz bıraktığını ifade etmiştir.

Telgrafi kaleme alan zata göre Nusret Paşa, Trabzon ileri gelenlerinden Mektubi Mümeyyizi olan Emin Efendi'yi¹⁰⁶ dahi çekemeyip menafî-i mahsusa ve melufesinden haberdar ve ika'i teşekküla ile kendisinin çarh-ı irtikâbı zarara uğratmış olmamak için memuriyetten ve daire-i vilayetten büsbütün uzaklaştırmaya muvaffak olarak menfaatlerini önleme ve müdahale edecek kimse kalmadığından fevkalade bir hal-i ikbal ve serbesti yaşamaktadır. İşte bu ve bu gibi daha pek çok hallerden dolayı Vali Paşa hazretlerinin ahalinin nefretini kazandığını iddia etmektedir.

¹⁰² Belgeyi kaleme alan ismini bilmediğimiz askeriye bir kişi Vilayet Mektupçusu Halim Bey'in fevkalade kötü iş yapan, her kazanın kaymakam ve müdürlerinin kendisine hediye göndermelerini isteyen, beş kuruş olsun alıp kaçmaktan sakınmayan bir şahıs olduğunu iddia etmiştir. BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹⁰³ Trabzon kültür tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olan Trabzon Gazetesi 1869 yılından 1916 yılına kadar haftalık olarak Trabzon vilayet matbaası tarafından haftalık olarak basılan gazetedir. Haftalık çıkan gazete Osmanlı İmparatorluğu genelinde ve vilayet dâhilinde haberlere yer vermektedir. Detaylı bilgi için bkz: Gökhan Selcik, **Trabzon Gazetesine Göre 1906-1907 Yılları Arasında Trabzon Vilayeti**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2002; Hüseyin Albayrak, "Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Matbaa, İlk Gazete ve İlk Sâlnâme", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, c. 4, Trabzon, 2005.

¹⁰⁴ Nusret Paşa'nın herkesçe kabul edilen şöhreti baki olduğundan bazı memurları azarlama ve uyarmadan hali kalmadığı gibi hükümet dairesinde çalışanların çoğu kırıncı ve dışarıda birçok tüccar dahi nefrette bulunmuştur. Özellikle Mektupçu Bey hakkında olan himaye ve koruma herkese cüret vermiştir. BOA. A.MKT.MHM,478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹⁰⁵ Telgrafi kaleme alan ismini bilmediğimiz askeriye bir kişi Nusret Paşa'nın Kethüdası olan Ömer Efendi'yi şu şekilde tanımlamaktadır: "*sanat-ı irtışada yed-i tûla ashabından olup hall-i akd-i umur-i vilayet kendi elinde kalıp hükümet-i seniyyeye müracaat edenleri soyup soğana çeviren, vali paşa konağında ve hükümet dairesinde kendisine mahsus olan odası merci-i enam gece gündüz ashab-ı necat ve devlet dairelerinde olan kimseler için arı kovani gibi işlemektedir.*" BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹⁰⁶ Mektubi Mümeyyizi Emin Efendi, Trabzon vilayetinin her tarafında ayıplanmış, kötü halleri ve fevkalade rüşvetçiliği ağzından ağza yayılan bir şahıstır. BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

İddialarına devam eden zat Nusret Paşa'nın Trabzon'da bulunduğu sırada kendisine yakın olan bir diğer kişinin Zabtiye Alaybeyi Abdi Bey olduğunu ifade etmiştir. Kethüda Ömer Bey müfettişlik için daire-i vilayette bulunduğu sırada Abdi Bey burada yalnız kalarak mest-i ikbal ve her hususta Nusret Paşa'nın “*en birinci müsteşar ve mahrem-i esrarı*” olup halkın dikkatli bakışları ve hayretini kazanmıştır. Kendisinin okuma yazma bilmediğini ve çok cahil bir adam olduğunu ifade eden zat kendisinin entrika çevirmede malumatlı ve maharetli olduğu ifade etmektedir.¹⁰⁷

Şikâyeteye konu olan bir diğer mesele ise Nusret Paşa'nın Trabzon'da kiraladığı evle ilgilidir. İddialara göre Nusret Paşa'nın Trabzon'da kiraladığı ve ikamet ettiği sayfiyeye giden yolun gayri muntazam ve yokuşlu olup oradan daire-i hükümete gidip gelirken çok sıkıntı yaşadığından yolun genişletilmesi ve düzeltilmesine karar verilmiştir. Bakıldığında her ne kadar problem çıkaracak bir durum olmasa da yolda yapılan çalışmalar sonucu Nusret Paşa'nın yolun etrafında bulunan kahvehane ve dükkânları yıktırmasının halkı zarara uğrattığı ifade edilmiştir. Trabzon halkı bu yolun genişletilmesi ve düzeltilmesini beledi bir ihtiyaç olarak saymamıştır. Ayrıca yolun düzeltilmesine lazım gelen ameliyi vermemektedirler. Fakat Nusret Paşa, Erzurum yolunun Trabzon'a tayin olan mahallerini kış mevsiminde su basıp ve çamur olup endişe-yi kesb-i suubet eylediğinden bahisle Trabzon'un arka tarafındaki tepelerde ve Hoşoğlan denilen mahalden geçtirip Erzurum yoluyla birleştirmek ve kış mevsiminde işletmek üzere zikredilen yolun düzeltilmesine lüzum gördüğü belirtmiştir. Ancak bu şikâyetleri dile getiren zat halkın buna kanmayıp yalnız kendisinin sayfiyesinden kiraladığı eve gidip gelebilmek için yani sadece nefesine hizmet etmek amacıyla bu yolda vazifeli sıfatıyla çalışmak üzere amele vermeyeceklerini alenen söyleyerek valinin tedbir ve açıklamaların küçük düşürdüklerini belirtmektedir.¹⁰⁸

Askeriyeden ismi bilinmeyen zat son olarak Nusret Paşa'nın nüfus tahrir işinde ki faaliyetlerine de değinmiştir. İddialarına göre Nusret Paşa nüfus tahriri işinde başarılı olamamış ve “*Ben vali değil miyim öyle bir takım emirler ve talimat falan dinlemem, ben şu vilayete her nasıl arzulasam öyle yapacağım.*” demiştir. Bunun üzerine asker ve zabitlerin marifetiyle yeniden nüfus tahriri hakkında olan emirler ve talimatlar kendisine irade olunmuştur. Ancak bunları kabul etmeyerek “*Ben nüfus tahririni masrafsız yerine getireceğim.*” diyerek her haneye mahsus cetvelli ve matbu bir takım varakalar neşrederek her hane halkı bundan bir kıtasını doldurarak nüfus memuruna gönderilmesini bildirerek bunu da aşar ve ağnam meseleleri gibi ahalinin keyfine bırakmıştır.¹⁰⁹

Nusret Paşa'nın Trabzon'daki faaliyetleri hakkında bilgi veren bir diğer kişi ise Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mustafa Akif Bey'dir. Mustafa Akif Bey Nusret Paşa'nın Trabzon'a

¹⁰⁷ BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹⁰⁸ BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹⁰⁹ BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

geldiğinden beri tüm zamanını “*nâ mizaçlıkla*” geçirdiğini iddia etmiştir. Ayrıca Paşa'nın özellikle son bir buçuk aydır hükümet dairesine uğramadığını fakat her zaman günlük evraklarını hanesinde inceleyerek işine devam ettiğini belirtmiştir.¹¹⁰

Nusret Paşa, Trabzon Valiliği süresince kendine has bir yönetim tarzı benimsemiştir. Trabzon'daki aşar, ağnam, nüfus sayımı gibi problemlerin çözümünü halka güvendiğini ileri sürerek tamamen onların insafına bırakmıştır. Bu yüzden sorunlar çözülememiş aksine daha kötü bir hal alarak büyümüştür. Ayrıca Nusret Paşa'nın halka zararı dokunmuş, toplum nezdinde zararlı suçlara bulaşmış olan kişileri koruyarak himaye ediyor olması da halkın tepkisine yol açmıştır. Fakat o ne olursa olsun kendi yönetim tarzından asla ödün vermemiştir. Bunun üzerine ahali bir biri ardına şikâyetlerini merkeze göndermeye başlamıştır. Öyle ki Nusret Paşa'dan şikâyetçi olanlar arasında Trabzon Ermeni Milleti Murahhası da vardır. Kendisi bizzat Vali Paşa'ya olan nefretini ve şikâyetine iletmek için Dersaadet'e kadar gitmiştir.¹¹¹

1.2.4.3. Nusret Paşa'nın Trabzon'daki Memurlara Nasihatnamesi

Nusret Paşa, Sülûkû'l-Mâlik Fi Tedbiri'l- Memâlik¹¹² isimli eseri padişah ve kendi adının manalarına gönderme yaparak “*Nusretü'l Hamid alâ Siyaseti'l Abid*” şeklinde isimlendirerek tercüme yapmıştır. Tercümede Sülûkû'l-Mâlik'in müşeccer özelliği aynen takip edilmeye çalışılmıştır. Nusret Paşa tercümenin başına kısa bir “Takdim” ve “Mukaddime” eklemiştir. Ayrıca kitabın sonuna da Trabzon valisiyken memurlara nasihatlerini içeren 20 Mart 1875 tarihli metni eklemiştir.¹¹³

Trabzon Valiliği sırasında Nusret Paşa memurlara vermiş olduğu bu nasihanameyi yedi maddede özetlemiştir. Nusret Paşa tarafından kaleme alınan metinde adet olduğu üzere tüm vilayet memurlarına bir konuşma yapmıştır. Sözlerine kendisine verilmiş olan Trabzon valiliği görevine bir an önce girişeceğini ve tüm vilayet memurlarına hizmet etmeye gayret edeceğini ifade ederek başlamıştır. Ardından ileride sayacak olduğu maddelerin memurlarının esas vazifesini olduğunu belirtmiştir.

¹¹⁰ BOA. A.MKT.MHM, 478/79, (21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹¹¹ BOA. A.MKT.MHM, 478/79,(21 Recep 1292/ 23 Ağustos 1875).

¹¹² Bağdat ulemasından “eş-şeyh”, “el-imam”, “el-muallim”, “el-allame”, “el-hâkim” lakaplarıyla anılan Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi'r Rebi' tarafından kaleme alınan eser bizzat halifenin talimatı üzerine yazılmış ve kendisine sunulmuştur. İslam ahlak ve siyaset literatürünün hem içerik hem de şekil olarak dikkate değer erken örneklerindedir. Eserin II. Abdülhamid döneminde iki Türkçe tercümesi neşredilmiştir. Müşir Nusret Paşa, eseri “Nusretü'l Hamid alâ Siyaseti'l Abid” adıyla, Babanzade Mustafa Zihni Bey “Mikyasü'l Ahlâk” adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Müşir Nusret Paşa, Babanzade Zihni Paşa, a.g.e, s. 16.

¹¹³ Müşir Nusret Paşa, Babanzade Zihni Paşa, a.g.e, s. 29-30.

İlk olarak memurların hükümet kelimesinin anlamını iyice bilmelerini aksi takdirde bir memuriyete sahip olan kişilerin “*ödünc elbise giymiş gibi yalnız o elbisenin günlük letafetiyle iftihar eden ve sevinmiş olub hakk-ı libası yerine getirmek tasavvurunda bile bulunamayacağından*” söz etmiştir. Devlet yönetimin bazı esaslara bağlı olduğunu ifade eden Nusret Paşa, özellikle “hikmet kavramına da vurgu yaparak idare, adalet, kuvvet mefhumlarını birbirine bağlı olarak ele almıştır. Görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

“Şöyle ki: Hükümet hikmetten ve hikmet ise İslam hâkimleri ve âlimlerinin ilmiyedeki tanımlarında beyan buyurdıkları vecihle her şeyin vasatı itibar olunan mahalden adalet denilen şeyden manaca müştak olup bunun fiiliyatından doğan cemiyeti ve cemiyet dahi medeniyet için lazım olan şeylerin hazırlığına gereken lazım gelen medeniyetin ortaya çıkması ise badi-i hüsnî idareyi cemiyet ve hüsnî idareyi cemiyet dahi devlet milletin kuvvet kaynağı ve milletin ve devletin kudreti dahi mucib-ı inkıta’ı hırs u tama’ı a’da-yı bed-siret olmak adat-ı halkiyye ve esrar-ı silsele-i umur-ı siyasesiyeden bulunmuş olduğu delail-i akliyye vü nakliyye ile müdellel ve aşikârdır.”

İkinci maddede Osmanlı Devleti’nde fazlasıyla talep edilen ve gerekli olan şeylerin en başlıcalarının şeriat kanun ve hükümlerinin yerine getirilmesi olduğunu ifade etmiştir.

Üçüncü maddede ise “kutsal kanunlar gereğince” şeklinde bir hatırlatma yaparak memurların Cenab-ı Allahtan gelen fermana uygun davranışta bulunmaları ve bu yolda meclislerin üyeleri ile danışma içerisinde olarak işlerini yürütmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Nusret Paşa, dördüncü olarak devlet görevlilerinin hazine malları konusunda izlemeleri gereken yoldan bahsetmiştir. Ona göre gelir gider hesaplarının düzenli bir şekilde tutulması gerekmektedir. Eğer aksi bir durum olursa bu büyük bir sorumluluk getirecektir. Nusret Paşa bu yüzden mal sandıklarının sayılarak, cins ve miktarlarını belirlenerek yevmiye defterlerine yazılması gerektiğini ifade etmiştir. Kayıt altına alınan bu defterlerin her bir gün için defterdar, muhasebeci, sandık emini ve yevmiye kâtibi tarafından karşılaştırılması ve mutasarrıf ile kaymakama bildirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.

Beşinci madde, “*lazımü’l-inha*” olan maddelerin bağlı bulunan merkeze bildirilmesi, tayin ve terfilerin son derece usulüne uygun olarak yapılması gerektiği, postaların vakti zamanıyla geçirilmesine gayret edilmesine dairdir. Nusret Paşa tüm bunları memurların esas vazifesi olarak saymakta eksiksiz bir şekilde yerine getirilmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Altıncı madde de ise görevden alma ve göreve tayin etme zamanında memuriyet süresinin iyice düşünülmesi gerektiğini ifade eden Nusret Paşa atama ve azillerde kuralına uygun olarak, art niyetsiz davranılması gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştır.

Yedinci ve son maddede ise naib, müftü, meclis azaları, devlet erkânı ve memleketin ileri gelenlerinin birlikte olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bu grupların birlikte hareket ederek devlet gelirlerinin artırılması ve milletin topraklarının bayındırlık faaliyetlerini hızlandırmalarını, ahalinin güvenlik ve rahatının sağlanması için tüm güçlerini harcamalarını istemiştir.¹¹⁴

Nusret Paşa memurlara hitaben yazmış olduğu ve görevlerini yerine getirirken dikkate almaları gereken kuralları içeren bu nasihatnameyi vasiyeti olarak kaleme almıştır. Hitap etmiş olduğu tüm memurlara “*Padişaha, vatana ve devletin hizmetine muvaffak olmaları*” noktasında temennilerde bulunmuştur. Buradan hareketle kendisinin devlet hizmetine vermiş olduğu önem ve padişaha olan bağlılığına dair çıkarımlarda bulunabiliriz.

1.2.5. Adana Vilayeti ve Nusret Paşa'nın Adana Valiliği

1.2.5.1. Adana Vilayetine Genel Bir Bakış

Tarih boyunca pek çok farklı isimle anılan Adana¹¹⁵ Asur, Pers, Büyük İskender, Suriye, Mısır, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Rum, Selçuklu ve Osmanlı gibi çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmıştır.¹¹⁶

Adana'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Yavuz Sultan Selim (h. 1512-1520) döneminde yapılan Mısır Seferi sonucunda gerçekleşmiştir.¹¹⁷ Osmanlı hâkimiyetinde Adana kimi zaman Halep eyaletine bağlı bir sancak olarak kimi zaman da bağımsız bir eyalet halinde idaredeki yerini almıştır. Adana, on dokuzuncu yüzyılda Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile başlayan süreç sonucunda Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın eline geçmiş¹¹⁸ fakat 1841 yılında yapılan Londra Anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.¹¹⁹

İlk çağlardan itibaren pek çok topluluğun hâkimiyeti altına giren şehirde ilk dönemlere dair kesin bir nüfus kaydına rastlanmamıştır. Ancak Adana'nın Osmanlılar tarafından fethinden sonra şehrin nüfusu hakkında sağlam bilgilere ulaşılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına

¹¹⁴ Müşir Nusret Paşa, Babanzade Zihni Paşa, a.g.e, s. 174-179.

¹¹⁵ Çukurova bölgesinin en eski şehirlerinden biri olan Adana 3000 yıllık bir tarihi geçmişe sahiptir. Hitit tabletlerinde “Adaniya”, “Ataniye” şeklinde, Bizans kaynaklarında “Adania” şeklinde geçen şehir İslami dönemde “Edene, Erdene, Ezene, Azana” şeklinde anılmaktadır. Nesrin Hangül, **Adana Vilayeti'nin Sosyo-Kültürel, Ekonomik, İdari ve Siyasi Yapısı (1960-1980)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 1.

¹¹⁶ Sargon Erdem, “Adana”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 1, İstanbul, 1988, s. 349.

¹¹⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Adana”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul, 1988, s. 350.

¹¹⁸ Dönmez, a.g.e, s. 60-61.

¹¹⁹ Muhammet Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.25, Ankara, 2002, s. 64.

gelindiğinde Adana’da 58.049 Müslüman ve 12.616 gayrimüslim olmak üzere toplam 70.665 kişi mevcuttur.¹²⁰

Adana, İngiltere’nin Osmanlı topraklarında pamuk ekimine önem vermeye başlamasıyla birlikte ekonomik olarak bu alanda ön plana çıkmaya başlamıştır. Başlangıçta evlerde ve küçük aile işletmeleri olan atölyelerde üretim yapılmıştır. 1864 yılına gelindiğinde ilk pamuk işleme fabrikası Fransızlar tarafından açılmıştır. Fransızları takiben İngilizler 1865 yılında ikinci pamuk fabrikasını Adana’da kurmuşlardır.¹²¹ Birbiri ardına açılan bu fabrikalar bölgenin dünya pazarlarına açılmasını ve sanayileşmenin başlamasına neden olmuştur. Böylece Adana, Osmanlı İmparatorluğunun önde gelen şehirlerinden biri haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun önde gelen şehirlerinden biri olan Adana’da eğitim ve öğretim faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Ayrıca tarihi bir öneme sahip olan şehirde antik çağlardan günümüze kadar gelen sürece ait olan pek çok eser ve yapı halen varlığını korumaktadır.¹²²

Nusret Paşa’nın vali olarak atandığı tarihe kadar geçen yaklaşık otuz yıl içinde kimlerin ne kadar süre ile Adana valiliği yaptığı aşağıdaki tabloda görülmektedir: 1845-1876 yılları arasında kısa sürelerle on dokuz vali atanmıştır. Bu valilerin görev sürelerinin çoğu bir yıla yakındır. Bu devrede üç yıl ve üzerinde valilik yapan isimler Ziya Paşa (1851-1855), Kamil Paşa (1855-1858) ve İşkodralı Mustafa Efendi (1848-1851)’dir.

Tablo 2: 1309 Adana Vilayet Salnamesine Göre Adana Valileri¹²³

Vali	Görev Yaptığı Yıllar	Yaklaşık Süre
Arif Paşa	1261 (1845)	9 Ay
Hasan Hakkı Paşa	1261-1263 (1845-1846)	2 Yıl
Osman Nuri Paşa	1263 (1847)	11 Ay
İşkodralı Mustafa Efendi	1264-1267 (1848-1851)	3 Yıl
Ziya Paşa	1267-1271 (1851-1855)	3,5 Yıl
Halil Kamil Paşa	1271-1274 (1855-1858)	3 Yıl
Defâ Ziya Paşa	1275-1276 (1859-1860)	1 Yıl
Eyalet Mutasarrıfı Ahmed Paşa	1277-1278 (1861-1862)	1 Yıl
Hurşid Paşa	1279-1280 (1863-1864)	1 Yıl
Eyalet Mutasarrıfı Ali Rıza Paşa	1280-1282 (1864-1865)	2 Yıl
Sancak Mutasarrıfı Veysi Paşa	1282-1285 (1865-1867)	2 Yıl
Halil Paşa	1285-1286 (1868-1869)	11 Ay

¹²⁰ Halaçoğlu, a.g.m, s. 351.

¹²¹ Musa Çadircı, a.g.e, s. 368.

¹²² Halaçoğlu, a.g.m, s. 351.

¹²³ Salname-i Vilayet-i Adana 1309, s. 37.

Tablo 2: (Devamı)

Vali	Görev Yaptığı Yıllar	Yaklaşık Süre
Takiyüddün Paşa	1287-1288 (1870-1871)	1 Yıl
Naşid Paşa	1289 -1290 (1872-1873)	1 Yıl
Yaver Paşa	1291 (1874)	1 Ay
Mahmud Nedim Paşa	1291-1292 (1874-1875)	1 Yıl
Saffet Paşa	1291 (1875)	4 Ay
Kayserili Ahmet Paşa		Teşrif etmemiştir.
Süleymaniyeli Ahmet Paşa	1291 (1875)	3 Ay

1.2.5.2. Nusret Paşa'nın Adana Valiliğine Atanması

Nusret Paşa'nın 27 Aralık 1875 tarihli irade ile Adana vilayetine vali olarak görevlendirilmesi uygun bulunmuştur.¹²⁴ Paşa göreve başladıktan yaklaşık iki ay sonra 11 Mart 1876 tarihinde merkeze “*Adana vâlisi Devletlü Nusret Paşa Hazretlerinin Mu’âmelât-ı Vâkı’asını Nâtik Lâyihadır*” başlığıyla bir rapor gönderilmiştir.¹²⁵ Söz konusu raporun içeriğinde Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. İlk olarak Nusret Paşa'nın, Adana Müftüsü Salih Efendi'nin fetvadan men' ve hicreti emrini birkaç gün saklayarak tahkikat ve tetkikatının kendisine bırakılmasını emretmesine değinilmiştir. Devamında Nusret Paşa'nın öncelikli olarak ulema ve meşâyih-i mahalliye'yi huzuruna getirerek, haklarında söz ve kaleme alınmaz derecede hakaret ve tehditler ettiği hatta Kademzâde Hacı Osman Efendi'yi tutuklatarak hapsedtiği iddia edilmiştir. İddialara göre bölge ileri gelenlerinden Debbağzâde Hacı Ali Efendi'yi dahi tutuklatmak üzere çalışmalar başlatmış fakat kendisi firar ettiği için ne tarafa gittiği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak buna rağmen Nusret Paşa her tarafa telgraf göndererek Hacı Ali Efendi'nin nerede olduğunu öğrenmeye çalışmıştır.¹²⁶

Raporda yer alan bir diğer konu ise Nusret Paşa'nın esas görevlerinden biri olan devlet mallarının tahsili ve teslimi ile ilgili tutum ve davranışlarıdır. Devlete ait olan malların muhafazası sandık eminlerine havale edilmiştir. Fakat bu kural Adana vilayetinde yürürlükte olmadığından vilayet sandık emini Korobi Efendi'nin idaresi zamanında hesap işlerine bakmak üzere İdare-i Vilayet Azası'ndan Fethullah Efendi ve ticaret azasından Artin Ağa gibi kişilerden oluşan komisyonun dikkat ve hizmetleriyle yedi yüz bin kusur kuruş zimmeti meydana çıkarmışlardır. Bu durumda devlete ait olan malları kişisel çıkarlarına ayırdığı tespit edilen Sandık Emini Korobi Efendi görevden alınması gerekirken memuriyetinde devamlılık kazanmıştır. Bu duruma karşı çıkan Fethullah Efendi ise idare azalığı görevinden istifa etmiştir. Devlet mallarının her nerede olur ise

¹²⁴ BOA, **İ.DH**, 713/49889, (29 Zilkâde 1292/ 27 Aralık 1875).

¹²⁵ BOA, **A.MKT.MHM**, 481/25, (2 Ramazan 1293/ 21 Eylül 1876).

¹²⁶ BOA, **A.MKT.MHM**, 481/25, (2 Ramazan 1293/ 21 Eylül 1876).

olsun vaktinde tahsil ve mal sandığına teslim edilmesi Nusret Paşa'nın göreviyken Belediye Dairesinin Mal Sandığı ve Rüsumat İdaresine bir yük borcu olduğu halde yanında bulunan Hacı Derviş Ağa'nın bahçesini yirmi bin ve etrafına da on altı kuruş masrafla parmaklık yaptırması Belediye Dairesini bir kat daha borca batırmış olarak işlerini sekteye uğratmıştır.¹²⁷ Nusret Paşa'nın kötü idaresi hakkında şikâyetler bunlarla bitmemektedir. Mersin şose tarikinde daha önce yolsuzluk yapan ve bu yüzden görevinden uzaklaştırılan Kalfa İbrahim Nusret Paşa tarafından Misi şose tarikinde kondüktör olarak tayin edilmiştir. Amele-i Mükellefe¹²⁸ bu tayin kararının kötülüğe sebep olacağını bildiklerini ve Kalfa İbrahim'in azledilerek yerine başkasının tayin edilmesini beyan eden şikâyet dilekçeleri kaleme almışlardır. Bu şikâyetçiler Nusret Paşa tarafından çağrılarak tutuklanmıştır. İşlerine yolsuzluk karıştırdığı iddia edilen Kalfa İbrahim'nin mühim işlere tayin edilmesi halkın tepkisine sebep olmuştur.

Osmanlı Devlet Arşivleri'nde incelemiş olduğumuz belgeler bize Nusret Paşa'nın Adana'da kendine has bir yönetim tarzı benimsediğini göstermiştir. Paşa'nın kendine has yönetim tarzına örnek olarak karşımıza bölge ahalisi tarafından yazılan şikâyet dilekçeleri çıkmaktadır. Adana'da ticaret ile uğraşan ve ahali arasında tanınan Artin Avedoğlu, Sava Karanoğlu ve Agop Urfalıyan herhangi bir sebep gösterilmeksizin Nusret Paşa tarafından Adana Ticaret Meclisindeki üyeliklerine son verilerek azledilmişlerdir. Adı geçen kişiler şikâyetlerini "*efkar-ı umumiye hizmet etmediğimizden, azası bulunduğumuz Adana Ticaret Meclisini heyetle nizamsız olarak Valimiz Nusret Paşa azletti. Meclis İdaresi, Vilayetin teşkilat zamanı olduğundan, azaları bilerek her nasılsa sükut ediyorlar. İş bu nizamsız azlimizi zinhar kabul etmeyeceğimizi ve Dersaadetçe muhakemesine hazır bulunduğumuzu arz ederiz.*" diyerek belirtmişlerdir.¹²⁹

Bir başka şikâyette 6 Haziran 1876 tarihinde Adana'dan Sofizade Mehmed, Tüccardan Ali, Hacı Osman, Mustafa, Yorgaki, Karabet, Sabit, Silahdarzede Bedir, Veli, Talib isimli kişiler tarafından merkeze telgraf gönderilerek yapılmıştır. Telgrafın içeriğinde Vali Nusret Paşa'nın Adana'ya geldiğinden beri çeşitli iftiralar atarak halka aşırı şekilde zulm ettiği, kanuna aykırı olarak meclisleri dağıttığı ve memurları sebepsiz yere görevlerinden aldığı belirtilmiştir. Yukarıda adı geçen kişiler "*Nusret Paşa tarafından vukua getirilen zulm ve tadadiyle tahammülümüz kalmadığı gibi canımızdan emniyetimize hafiyen arz ile istidayı adalet-i seniyyeye şiddetle muhtacız.*" diyerek

¹²⁷ BOA, A.MKT.MHM, 481/25, (2 Ramazan 1293/ 21 Eylül 1876).

¹²⁸ Osmanlı'da sivil halkın yollarda zorunlu olarak çalıştırılması anlamına gelen Amele-i Mükellefe uygulaması 1862 yılında başlamış ve 1952 yılında son bulmuştur. Amele-i Mükellefe uygulaması kapsamında sivil halk, vatandaş olma ve kamusal hizmetlerden, özellikle de yapılacak yollardan yararlanmanın bir gereği olarak yol inşaatında çalıştırılıyordu. 23 Şubat 1862 tarihli "*Memâlik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyesi Hakkında Nizamname*" ile 18-60 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerin ücretsiz olarak yol yapımında çalışmaları şart koşuldu. Yakup Akkuş, Kadir Yıldırım, "Dünyada ve Osmanlı'da Zorunlu Çalıştırma: "Amele-i Mükellefe" Uygulaması ve Tarihsel Gelişimi", **Çalışma ve Toplum**, s.53, ss.507-545.

¹²⁹ BOA. HR.TO, 553/20, (13 Cemâziyelevvel 1293/ 6 Haziran 1876).

durumun ciddiyetini ortaya koymuşlardır.¹³⁰ Vali hakkında ortaya atılan tüm bu iddialar ve merkeze gönderilen şikâyetler muhtemelen taşradaki çekişmeler ve güç mücadelesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1876 yılında altı ay kadar Adana’da valilik yapan Nusret Paşa, halkın şikâyeti üzerine görevine devam etmesinin bölgede karışıklığa ve rahatsızlığa neden olacağı gerekçesiyle görevden alınmış¹³¹, yerine şimdiki kadar valilik yaptığı vilayetler hakkında herhangi bir şikâyetle karşılaşılmayan eski Kastamonu valisi Mehmet Tevfik Paşa atanmıştır.¹³²

1.2.6. Selanik Vilayeti ve Nusret Paşa’nın Selanik Valiliği

1.2.6.1. Selanik Vilayetine Genel Bir Bakış

XIX. yüzyılda Osmanlı’nın en önemli ve en kalabalık şehirlerinden biri olan Selanik kuzeyde Bulgaristan, güneyde Adalar denizi, doğuda Edirne ve batıda Manastır ile çevrilidir.¹³³ Selaniğin bu konumu ve işlek bir limana¹³⁴ sahip olması vilayetin önemini dahada arttırmaktadır. Bunlara ilaveten Selanik şehri Makedonya, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi devletlerin uzun süre hükmü altında kalarak kozmopolit bir yapı kazanmıştır.¹³⁵

Selanik 1430 yılından 1912 yılına kadar yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.¹³⁶ 1864 vilayet nizamnamesi ile Selanik vilayeti, Selanik sancağı, Tırhala, Siroz ve Drama sancaklarından teşekkül etmiştir. Ancak bu taksimat süreç içerisinde değişmiştir.

Selanik vilayetinin nüfusu XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Şehrin nüfusunu ise Türk, Yahudi, Rumlar oluşturmaktaydı.¹³⁷ Ayrıca şehrin ekonomik hayatında önemli bir role sahip olan Avrupalılarda Selanik’te bulunmaktaydı.

¹³⁰ BOA. HR.TO, 553/26, (13 Cemâziyelevvel 1293/ 6 Haziran 1876).

¹³¹ Nusret Paşa’nın kendine has yönetim tarzı, yerel güçlerle mücadelesi Adana’daki görevinden alınmasında ya da erken tayin ettirilmiş olmasında etkili olan unsurlardandır.

¹³² BOA, İ.MMS, 55/2437, (4 Cemâziyelâhir 1293/ 27 Haziran 1876).

¹³³ Nurettin Birol, **Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901)**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s. 81.

¹³⁴ Selanik limanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Çağlar Keyder, Donald Quataert, **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)**, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

¹³⁵ Meropi Anastasiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2001, s. 42.

¹³⁶ Machiel Kiel, “Selânik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 36, Ankara, 2009, s. 353-354.

¹³⁷ Aynı yer.

Selanik şehri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğun şekilde iktisadi ve toplumsal farklılaşmalara sahne olmuştur. Şehrin liman kenti olması ticari gelişmelerin meydana gelmesini, sermaye birikimini ve sanayi yatırımlarını da beraberinde getirmiştir. Modern fabrikalar, bankalar, demiryolu projeleri, okullar, matbaa, gazete ve diğer kuruluşlar şehrin bu yüzyıldaki görünümünü değiştirmiştir.¹³⁸ Bu görünümüyle Selanik Osmanlı'nın İstanbul'dan sonra ikinci büyük şehri olmuş ve Avrupa'nın büyük şehirleriyle rekabet edebilecek gelişmeler göstermiştir. Selanik merkezin hububat ihtiyacını karşılamasının yanında pamuk, mısır ve tütün üretimiyle de ön plana çıkmıştır. Şehir başlıca pamuk üretim merkezlerindedir.¹³⁹

1.2.6.2. Nusret Paşa'nın Selanik Valiliğindeki Faaliyetleri

Nusret Paşa'nın Selanik Valiliği'ne tayini padişah tarafından uygun görülmesi ve 19 Mart 1872 tarihinde vezaret rütbesi ile bu göreve getirilmiştir.¹⁴⁰ Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi, "*Malum olan hodbinliği sebebiyle Dâr-ı Şûrâ riyaset-i Nusret Paşa'dan tahlis olunmuş ise de, Selanik Eyâleti tahlis-i mezkure feda olunmasıyla beraber arttırılan rütbe-i vezaretle revîş-i devlete bir bâr-girân daha tâhmil olunmuştur.*" diyerek Paşa'nın atanmasıyla devletin büyük bir yükün altına girdiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁴¹

Nusret Paşa, Selanik Valiliği'nde iki üç ay gibi kısa bir süre görev almıştır. Bir valinin üç beş ay içerisinde ancak yerleşip bölgeyi tanıyabileceği düşünüldüğünde kendisinin herhangi bir tecrübeye sahip olmadan bölgeden ayrıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak söz konusu Nusret Paşa olduğundan bu kadar kısa bir zaman diliminde bile ahali ile ciddi sorunlar yaşamış ve o bölgeden ayrıldıktan sonra dahi hakkında şikâyetler merkeze iletilmiştir. Bu şikâyetlerden en dikkate değer olanı ise bölge ahalisinden olan Terzizâde Mehmet Hulusi Ağa tarafından ortaya atılan iddialardır.

Terzizâde Mehmet Hulusi Ağa kendi ifadesiyle; "*Kulları dört yüz seneden beri evlâd-ı kağan hânedânından olup her vechile millet-i mu'azzama-ı Osmaniye uğrunda fedâ-yı cân etmiş ve bu ana kadar dahi câdde-i istikâmetden inhirâfla nâmûs-ı çâkerânemi lekedâr etmemiş, kendi evlâd u iyâlim ile emr-i ta'yyüşüm için meşgul*" olan Selanik ahalisindedir.¹⁴² Fakat kendi halinde olan bu şahıs Nusret Paşa'nın bölgeye vali olarak gönderildiği sırada Teftiş Memuru Şevket Paşa tarafından "*Selanik'te müddeâniz var.*" denilerek çeşitli hareketlerle otuz kadar süvariyle vilayete gönderilmiştir.

¹³⁸ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, s. 201.

¹³⁹ Kiel, a.g.m, 356.

¹⁴⁰ BOA, *İ.DH*, 648/45019, (9 Muharrem 1289/ 19 Mart 1872).

¹⁴¹ Ahmed Lütfi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Haz. M.Münir Aktepe, c. XVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 17.

¹⁴² BOA, *ŞD*, 2874/12, (14 Muharrem 1290/ 14 Mart 1873).

Nusret Paşa ise herhangi bir sorgulama yapmadan kendisini hapse göndermiştir. Üstelik Devrine kazası Kaymakamı Ahmet Efendi yanına Drağmanlı Hayta Mustafa ve oğulları ile Koç Bey'i alıp Sakon çiftliğini basarak orada bulunan ahaliyi hapsedmiştir. Ayrıca Çiftlik Subaşısı'nı köy ortasında darp ederek merkeze göndermiştir. Tüm bunlarla birlikte ambarlarda bulunan mevcut zahiresinin üzerine de su dökerek tamamının mahv ve heba edildiği Vali Nusret Paşa'ya bildirilmiştir. Bunun üzerine mal ve emlağına dokunulmamasını ifade eden emirname çıkarılmıştır ancak Kaymakam Ahmet Efendi buna saygı göstermeyerek tüm çiftlikleri basmış, ekinleri topluca zıyan etmiştir. Vali Nusret Paşa, Terzizâde Mehmet Ağa'nın hapsedilmesini yeterli bulmayarak yanına yirmi kadar zaptiye alarak kendisini Selanik limanında demir atan Edirne Korvet-i Hümayununun ambarına hapsedmiştir.¹⁴³ Daha sonra da Kolağası Ali Efendi'yi Devrine kazasına göndermiştir. Ali Efendi yanına Kaymakam, Müftü Efendi, Karacabad Nahiye Müdürü İbrahim Bey ile Haytaoğullarını alıp Terzizade Mehmet Ağa'nın kardeşleri olan Süleyman, İbrahim ve Mahmud Efendi'nin evlerini basmışlardır. Bu kişilerin ihtiyar validelerini ve harem halkını yalnız bir başörtüyle hanelerden çıkarıp tümünü hapse atmışlardır. Hanelerin içinde bulunan ecdatlarından kalan senetler, silahlar ve ziynet eşyalarının tümünü sandıklarını kırarak zorla zapt etmişlerdir. Hatta “*Dürzizadelerin kâffesi Anadolu ve diyâr-ı ba'ideye menfiyyen gönderilmesine ve mâl-i emlakları cânib-i miriden müsadere olunmasına emr-i kâta gelmiştir.*”¹⁴⁴ diyerek ahalden zorla birtakım arzuhaller toplamışlardır.

Selanik'te bulunan Terzizâde Mehmet Ağa ve ailesi bu durum karşısında üzüntülerini ve sefalet içinde olduklarını belirterek kendilerinin bu durumda olmasına sebep olanların zarar ve zıyanlarını karşılamalarını istemişlerdir.¹⁴⁵ Ancak sorunun ne şekilde çözüldüğüne dair herhangi bir belgeye ulaşamadığımız için sadece Nusret Paşa'nın valiliği döneminde bölge ahalisinden olan Terzizâde ailesini zorla hapsedtiğini, evlerinin yağmalanmasına müsaade ettiğini ve ailenin yerlerinden edilerek zor duruma düşürüldüğünü görmekteyiz. Ayrıca daha önce de değindiğimiz gibi üç dört ay gibi kısa bir süre Selanik valiliğinde kalmasının sebeplerinden biri de bölgede meydana getirmiş olduğu bu huzursuzluk olabilir kanaatindeyiz.

Kısa sayılabilecek ilk Selanik valiliğinden yaklaşık olarak beş yıl sonra Derviş Paşa'nın görevden alınmasıyla birlikte Nusret Paşa tekrar Selanik valiliğine atanmıştır.¹⁴⁶ Nusret Paşa göreve getirildikten sonra maharetleri ve Basra mevkiinin ehemmiyeti göz önünde bulundurularak Padişah

¹⁴³ Kendisinin Selanik Liman'ında bulunan Edirne Korvet-i Hümayunu ambarına kapatılmış olan Dürzizade Mehmet Ağa “*kân-ı mâ fevkinde bulunmaz bir cinayet ile kanunen müttehem olmuşum gibi*” diyerek şaşkınlığını ifade etmiştir. Gerçekten de ortada herhangi bir sebep yokken bu kadar ciddi bir şekilde ceza almış olması Nusret Paşa'nın görev yapmış olduğu bölgelerde kurallara aykırı olarak kendine has bir yönetim tarzı izlediğini bir kez daha göstermektedir. BOA, ŞD, 2874/12, (14 Muharrem 1290/ 14 Mart 1873).

¹⁴⁴ BOA, ŞD, 2874/12, (14 Muharrem 1290/ 14 Mart 1873).

¹⁴⁵ BOA, ŞD, 2872/34, (3 Zilkâde 1289/ 2 Ocak 1873).

¹⁴⁶ BOA. İDH, 746/61007, (29 Cemâziyelevvel 1294/ 10 Haziran 1877).

tarafından Basra Valiliği'ne atanması ve kendisinin bu konudaki fikrini bildirmesi istenmiştir.¹⁴⁷ Öyle ki Padişah tarafından yapılan bu teklife Nusret Paşa olumlu bir dönüş yapmamış ve mevcut görevine devam etmiştir. İki üç ay daha bu görevde kalan Nusret Paşa'nın yerine Edirne vilayeti valisi İbrahim Paşa getirilmiştir. Nusret Paşa'nın ise Kosova Vilayeti'nin Sırbistan Hududunun muhafazası için tertip olunan askerin başına geçmesi için merkeze dönmesi emredilmiştir.¹⁴⁸ Bunun üzerine Nusret Paşa Aralık 1877 azledilmiş ve “*Yaver-i Ekrem*” unvanıyla uzun bir müddet İstanbul'da bulunmuştur.¹⁴⁹

¹⁴⁷ BOA, **MB.İ**, 40/12, (14 Ramazan 1294/ 22 Eylül 1877).

¹⁴⁸ BOA, **İ.DH**, 760/62018, (4 Zilhicce 1294 /10 Aralık 1877); BOA, **MB.İ**, 42/19, (4 Zilhicce 1294 /10 Aralık 1877).

¹⁴⁹ Mehmet Süreyya, a.g.e, s. 1279.

İKİNCİ BÖLÜM

2. NUSRET PAŞA'NIN MERKEZİ BAĞDAT'TA BULUNAN ALTINCI ORDU MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASI VE BURADAKİ FAALİYETLERİ

2.1. Osmanlı İdaresinde Bağdat Vilayeti

Bağdat, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında yapmış olduğu Irak Seferi ile Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur.¹⁵⁰ Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti 1623 yılına kadar devam etmiş ve bu yılda Şah Abbas tarafından kuşatılan şehir Safevilerin eline geçmiştir. Bağdat'ı ele geçiren Safeviler bölgedeki Sünni halka zulüm ederek onlara ait olan kutsal mekânlara zarar vermişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Bağdat'ı alabilmek için Hafız Ahmet Paşa komutasındaki kuvvetlerle yaklaşık sekiz ay boyunca şehri muhasara etse de başarılı olamamıştır.¹⁵¹ Nihayetinde Bağdat, IV. Murat'ın Bağdat Seferi ile yeniden ele geçirilmiş ve İran Kasr-ı Şirin Anlaşması'yla beraber Bağdat'taki Osmanlı hâkimiyetini bir kez daha tanımak zorunda kalmıştır.¹⁵² Yaklaşık 400 yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Bağdat, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı idaresinden çıkmıştır.¹⁵³

Bağdat bölgesinin nüfusu incelendiğinde nüfusun ağırlıklı olarak aşiretlerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca bu bölge dini bakımından Şii Arap, Sünni Arap ve Sünni Kürt şeklinde üçe ayrılmıştır. Özellikle Musul'da Hristiyan, Bağdat'ta ise Yahudi Cemaati bulunmaktaydı. Aralarında yıllardır ciddi husumetler olan bu grupların bir arada bulunması özellikle on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti için potansiyel bir sorun oluşturmuştur.¹⁵⁴

Osmanlı Hükümeti bölgede üç önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan ilki yüksek rütbeli memurlar arasında meydana gelen uyum problemi ve Osmanlı Hükümetinin bu sorunlara kalıcı çözümler yerine geçici çözümler bulmasıdır. Ayrıca bölgedeki mülki, askeri ve mali memurlar arasında yaşanan anlaşmazlıkların sürekli merkezi meşgul etmesi vilayet işlerini sekteye

¹⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 351-352. Bağdat'ın Osmanlıların tarafından alınması İran tarafında da 1555 yılında imzalanan Amasya Anlaşması ile kabul edilmiştir.

¹⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. IV, İstanbul, 1991, s. 441-442.

¹⁵² Uzunçarşılı, a.g.e, s. 202.

¹⁵³ Halaçoğlu, a.g.m, s. 435.

¹⁵⁴ Gökhan Çetinsaya, **II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi**, Çev. Zehra Savan, Küre Yayınları, İstanbul, 2020, s. 48.

uğratmıştır.¹⁵⁵ Bağdat'ta meydana gelen bu sorunlarda özellikle etkisi olan ve Bağdat'ta görevde bulunduğu süre boyunca hem merkezi hem de Bağdat yönetimini zora sokan önemli isimlerden biri de Altıncı Ordu Müfettişi olarak atanan Müşir Nusret Paşa'dır.

2.2. Nusret Paşa'nın Altıncı Ordu Müfettişliğine Atanması

Nusret Paşa'nın 1888 yılında mevcut görevi olan Dördüncü Ordu Müfettişliğinden azledilerek Altıncı Ordu Müfettişliğine¹⁵⁶ atanmasına karar verilmiştir.¹⁵⁷ Kendisinin bu göreve getirilmesi bilinçli bir tercihtir. Paşa'nın Bağdat'a gönderilmesiyle alakalı çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilkinde göre Nusret Paşa jurnalcılığı ve geçimsizliği ile tanınmaktadır. Bu yüzden de vükela ve devlet ricali tarafından sevilmemektedir. Nusret Paşa şahsına olan bu düşmanlıktan ve hakkında yapılan şikâyetlerden dolayı Bağdat'a Altıncı Ordu Müfettişliğine gönderilmiştir.¹⁵⁸

Gökhan Çetinsaya ise Nusret Paşa'nın Bağdat'a gönderilmesinin Sultanın politikalarına karşı çıkma ya da Sultana olan sadakatiyle ilgili şüphelerin bir sonucu olmadığını, aksine kendisinin Sultana çok sadık olduğunu belirtmektedir. Fakat Nusret Paşa'nın Bağdat'a gönderilmesini göreve gelmeden birkaç yıl önce İran'da bulunduğu sırada kurmuş olduğu ittifaka bağlamaktadır.¹⁵⁹ Nusret Paşa, Şah'a Osmanlı Devleti, İran ve Rusya tarafından İngiltere'ye karşı kurulacak olan bir ittifak teklif etmiştir. Bunu Babıali'nin ve Sultanın bilgisi olmadan yapan Nusret Paşa önce Dördüncü Orduya ardından da Altıncı Orduya gönderilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Çetinsaya, a.g.e, s. 111.

¹⁵⁶ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti askerlik alanında bazı yenilikler yapmıştır. Bu yeniliklerden en önemlisi de Osmanlı kara ordusunda yapılan düzenlemelerdir. 6 Eylül 1843'te Osmanlı toprakları coğrafi konumu, nüfus yoğunluğu ve ulaşım imkânları göz önünde bulundurularak beş ordu bölgesine ayrılmıştır. Bu bölgelerden ilk ikisi merkezi İstanbul olan Hassa Ordusu ve Dersaadet Ordusudur. Bunların haricinde Anadolu Ordu-yı Hümayunu, Rumeli Ordu-yı Hümayunu ve Arabistan Ordu-yı Hümayunu kuruldu. 1848 yılında bu ordulara ek olarak Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümayunu kurularak sayıları altıya çıkarıldı. Oluşturulan orduların her birine müşir unvanlı komutanlar atandı. Kurulmuş oldukları bölgelerin isimleriyle anılan bu ordular daha sonraki dönemde numaralarıyla anılmaya başladı. 1863 yılında Osmanlı ordusunun tüm ülke genelinde yerleşimi şu şekildeydi: merkezi İstanbul olan Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu, merkezi Şumnu olan İkinci Ordu-yı Hümayunu, merkezi Manastır olan Üçüncü Ordu-yı Hümayunu, merkezi Erzincan olan Dördüncü Ordu-yı Hümayunu, merkezi Şam olan Beşinci Ordu-yı Hümayunu ve çalışmamıza konu olan merkezi Bağdat'ta bulunan Altıncı Ordu-yı Hümayunudur. Ayten Can Tunalı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 34-36.

¹⁵⁷ BOA, İ.DH, 1086/ 85221, (15.10.1305/25 Haziran 1888); Atatürk Kitaplığı, **Müteferrik Evrak, nr. 58207**; Mustafa Oğuz, **II. Abdülhamid'e Sunulan Layihalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 33.

¹⁵⁸ Parmaksızoğlu, a.g.m, s.353.

¹⁵⁹ Nusret Paşa 1886 yılında fevkalade memuriyetle İran'a gönderilmiştir. Paşa bu memuriyeti sırasında Rusya ve İran ile İslam düşmanı olarak gördüğü İngiltere'ye karşı bir anlaşma imzalamıştır. Aslında bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yanaşmış olması Osmanlı Hükümetinin 1882 sonrası dış siyasetini gözler önüne sermektedir. Çetinsaya, a.g.m, s. 258; Atatürk Kitaplığı, **Müteferrik Evrak, nr. 58207**; Abdülnasır Yiner, **Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 126; Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1882 sonrası siyaseti için bkz: Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diploması Savaşı(1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

¹⁶⁰ Gökhan Çetinsaya, a.g.m, s. 258.

Bir diğere bilgiye ise Osmanlı Arşivlerinde bulunan bir belgeden ulaşılmıştır. Bu belgenin içeriğine göre Erzurum Kumandanı olan Nusret Paşa Bağdat'a sürgün olarak gönderilmiştir.¹⁶¹ Paşa'nın Bağdat'a sürgün edilme sebebi olarak ise Mabeyn-i Hümayuna çekmiş olduğu telgrafi göstermiştir. Bu telgrafın içeriğinde Nusret Paşa " Kendisi ve kumandasındaki askerinin tedahüldeki maaşlarının ödenmediği halde Rusya'ya iltica edeceğini" arz etmiştir. Padişah ise bu garip ultiyatomu kabul etmeyerek kendisinin Bağdat'tan Rusya'ya gitmesinin zor olacağını düşünerek onu sürgün etmiştir.¹⁶²

Nusret Paşa'ya Altıncı Ordu Müfettişliği için daha önce almış olduğu yirmi bin kuruş maaşı ve daha sonra Hazineyi Hassa hesabına geçirilmek şartıyla harcırah olarak Erzurum vilayeti emvalinden elli bin kuruş verilmesine karar verilmiştir. Kendisinin bir an evvel Altıncı Orduyu Hümayun Müfettişliğine gitmesi emri verilmiş ve boşalacak olan Dördüncü Ordu Müfettişliğine mezkûr ordunun Müşir Muavini olan Zeki Paşa atanmıştır.¹⁶³

Nusret Paşa, verilen bu atama kararından sonra Harput'ta bir hafta kalmış ve 1 Temmuz 1888 günü Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁶⁴ Görev yerine ulaşan Paşa'ya 12 Temmuz 1888 tarihinde bir tezkire gönderilmiştir. Bu tezkirede Nusret Paşa'ya Dördüncü Orduda bulunduğu sırada gerçekleştirmiş olduğu teftişlerin aynı şekilde yeni görev yerinde de icra edileceği bildirilmiştir. Ayrıca kendisinin Bağdat'ta ne şekilde hareket edeceğine dair talimatlar verilmiştir.

Bu talimatnameye göre; Nusret Paşa öncelikli olarak merkezi Bağdat olan Altıncı Ordu Müfettişliği teftiş vazifesini yerine getirecektir. Bölgedeki askerlerin idaresi ve refahlarının sağlanması noktasında da Nusret Paşa'nın elinden gelen gayreti göstermesi gerektiği ifade edilmiştir. "Umur-ı sıhhiyeyi askeriyenin" yolunda gerçekleşip gerçekleşmediği ve askeri hastalıkların tedavisi emri ve istirahatlerini tahkik eylemek ve bir yolsuzluk görülür ise bunun ortadan kaldırılması Nusret Paşa'nın vazifelerindedir. Ayrıca Nusret Paşa'nın göreve başladığı dönemde Altıncı Ordu'nun hesap işlerinin birbirine karıştığı ifade edilmiştir. Nusret Paşa'nın bu sebeple 1878 senesinden 1885 senesi sonuna kadar olan hesabın yıllık muhasebe defterlerinden kontrol ederek düzenlenmesini istemiştir.¹⁶⁵

¹⁶¹ BOA, **Y.PRK. TKM**, 12/22, (3 Zilkâde 1305/ 12 Temmuz 1888). Belgenin devamında Nusret Paşa'nın bundan önce Mabeyn-i Hümayunda büyük bir memuriyette bulunduğu ifade edilmiştir. Bu görevi sırasında ise kendisinin İran Şahının yanına gönderildiği ve burada Şahın huzurunda söylemiş olduğu nutkun Mabeyne kötü tesir ettiğinden Erzurum'a sürgün edildiği belirtilmektedir.

¹⁶² Abdülhamid'in bu kararına her ne kadar Nusret Paşa karşı çıkıp Erzurum'dan hareket etmek istememişse de bölgeye gönderilen askerler ile Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Kendisinin Bağdat'a kazasız belasız ulaşip ulaşmayacağı da Osmanlı Meclislerinde bir süre merak konusu olmuştur. BOA, **Y.PRK. TKM**, 12/22, (3 Zilkâde 1305 / 12 Temmuz 1888)

¹⁶³ BOA, **İ.DH.** 1086/ 85221, (15 Şevval 1305/25 Haziran 1888).

¹⁶⁴ BOA, **Y.PRK. ASK**, 48/59, (15 Şevval 1305/ 1 Temmuz 1888). Harput Valisi Halis Paşa tarafından gönderilmiş olan belgede Nusret Paşa'nın Diyarbakır yolu vasıtasıyla Bağdat'a gideceği bildirilmiştir.

¹⁶⁵ BOA, **Y.MTV**, 34/4, (3.11.1305/ 12 Temmuz 1888).

2.3. Nusret Paşa'nın Bağdat'taki Faaliyetleri

Nusret Paşa'nın Altıncı Ordu Müfettişi olarak Bağdat'a atanmasının hemen ardından kendisiyle ilgili şikâyetler İstanbul'a gelmeye başladı. Bu şikâyetler ya kıdemli vilayet memurları ya da Bağdat'ın ileri gelenlerinden geliyordu. Nusret Paşa hakkında merkeze gelen bu şikâyetler haricinde bir de kendisi tarafından vali, vilayet defterdarı ve yüksek rütbeli devlet memurlarından şikâyetlerini içeren uzun raporlar gönderilmeye başlandı. Böylece Bağdat'ta Nusret Paşa'nın 1896 yılında ölümüne kadar sürecek olan bir bürokratik kargaşa dönemi başlamış oldu.

Tüm bu kargaşaya sebep olan meselenin özü çıkar ve nüfuz kavgası gibi görünmektedir.¹⁶⁶ İddialara göre Nusret Paşa, Altıncı Ordu Müfettişi geldiğinden beri yasal ya da yasal olmayan yollarla Bağdat çevresinde büyük miktarda arazi elde etmiştir. Bunu yaparken de mevkiini kötüye kullanmıştır. Bu durum zaten mizaç olarak sert ve görev yaptığı yerlerde kendine özgü bir yönetim tarzı olan Nusret Paşa'nın bölge ileri gelenleri ve valiler tarafından "*istenmeyen adam*" olarak ilan edilmesine neden olmuştur.

Nusret Paşa ise hakkındaki bu tutuma karşılık olarak vali ve defterdarın da içerisinde bulunduğu vilayet yöneticilerinin, kendisinin işe almış olduğu köylülerin arazilerinde çalışmalarına engel olmasından yakınıyordu. Hükümetin 1890 yılının Aralık ayında yaptığı tahkikat durumun aslında Nusret Paşa'nın söylediği gibi olmadığını gösterdi. Aksine, bizzat Paşa'nın kendisinin bazı haksızlıklarda bulunduğu bir kez daha ortaya koyuldu. Sadrazam, Abdülhamid'den Nusret Paşa'nın görevden alınmasını talep ettiyse de hiçbir şey yapılmadı ve Nusret Paşa'nın aleyhine olan şikâyetler her geçen gün artarak devam etti.¹⁶⁷

Bölgede Nusret Paşa ile ilgili yaşanan problemlerden ilki bir toprak meselesiydi. 5 Ekim 1890'da Bağdat ileri gelenlerinden Cevahirzade Mirza Musa arazisinin iltizam bedelinden dolayı hacizli bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸ Söz konusu bu arazinin ise Nusret Paşa tarafından "kendisinin satın almış olduğu" beyanıyla zabt edildiğini iddia etmiştir. Nusret Paşa'nın maiyyetinde bulunan askerlerle beraber Mirza Musa'nın çiftliğine tecavüz ettiğinde öne sürülerek bu askerlerin bir an evvel görevden aldırılması istenmiştir.¹⁶⁹ Mirza Musa ve Nusret Paşa arasında meydana gelen bu arazi

¹⁶⁶ Çetinsaya, a.g.e, s. 117.

¹⁶⁷ BOA, **Y.AA. HUS**, 242/9, (5 Cemâziyelevvel 1308/17 Aralık 1890).

¹⁶⁸ BOA, **DH. MKT**, 1767/58, (20 Safer 1308/5 Ekim 1890).

¹⁶⁹ BOA, **Y. MTV**, 47/199, (28 Cemazilâhir 1308/8 Şubat 1891).

davasının çözülmesi için Kazimiye Bidayet Mahkemesinde görülmesi gündeme gelmiştir. Fakat anlaşılan o ki bu dava Nusret Paşa'nın bölgeye geldiği tarihten 1896 yılına kadar çözülememiştir.¹⁷⁰

Ocak 1891'de de Ermenilere ait Ümmül- Uzma arazisini Paşa'nın işgal ettiği haberinin alınması üzerine kendisine bir talimat gönderilerek bu işgali bir an önce durdurması talep edilmiştir.¹⁷¹ Bu işgali durdurmak için ise Jandarma Alaybeyi gönderilmiştir. Fakat iddialara göre Alaybeyi görevini yerine getirmek üzereyken Nusret Paşa tarafından kendi dairesinde ve bütün memurlarının önünde sakalından tutup çekilerek ve kırbaç ile darp edilerek namus ve haysiyeti ayaklar altına alınmıştır.¹⁷² Nusret Paşa ise bu olayların tamamen iftiradan ibaret olduğunu ifade ederek olayın Altıncı Ordu Hümayunu Divan-ı Harbi aracılığı ile araştırılması için emir verilmesini talep etmiştir. Olanlara sessiz kalamayan Sadrazam, Nusret Paşa'nın "*edebe mugayir*" hareketlerinden dolayı Altıncı Ordu Müfettişliğinden alınmasını daha doğru görüyordu.¹⁷³

Gündeme gelen problemlerden bir diğeri de Mehmet Şakir ve İbrahim isimli şahıslar tarafından Mart 1891'de gönderilen bir telgrafla ortaya çıkmıştır. Bu telgrafın içeriğinde Bağdat'a geldiğinden beri padişaha yakışır şekilde hizmet etmeye çaba gösteren ve halkın takdirini kazanmış olan Sırrı Paşa'ya başkaldırılmasının nedeni olarak kendisini sevmeyen Nusret Paşa'nın girişimleri gösterilmiştir. Ayrıca Nusret Paşa'nın, Sırrı Paşa imzasıyla yazılar yazarak sahte mühür kullandığı da öne sürülmüştür. Telgraf içeriğine göre Paşaların arasında meydana gelen zıtlık münasebetiyle Nusret Paşa güvenilir olmayan ve genellikle abartı içeren aslı esası olmayan şikâyetler üretmişti. Nusret Paşa'nun bu ve bunun gibi sebeplerden ötürü Bağdat'ta bulunduğu süre boyunca hükümet idaresini ve memleket güvenliğini hususunda kötü tesire sebep olacağı iddia edilmiştir. Bu durumun devam etmesinin ise zaten tamamıyla bozulmuş olan halkın ahlakını bir kat daha bozacağı ifade edilerek gereğinin yapılması talep edilmiştir.¹⁷⁴

Vali Sırrı Paşa ise hakkındaki şikâyetlerden haberdar olduğunu bir arıza göndererek bildirmiştir. Öncelikle kendisine göre övünmenin ayıp olduğunu belirterek vilayetin şu anki durumunun kendisinden önceye göre adeta gıpta edilecek bir durumda olduğunu söylemekteydi. Ardından da kendinden önce gelenlerin milyonlarca akçe sarf ederek Hindiye Seddi'ni inşa etmeyi başaramadıklarını ve projenin tamamlanmasıyla yüz bin nüfusu yok olmaktan kurtardığını ifade etmektedir. Ayrıca Hille'nin gelirlerini iki kat arttırdığını bu ve buna benzeyen pek çok faaliyet ile vilayetin her yerinde asayişin temin edildiğini de ekleyen Sırrı Paşa kendi dönemi ile önceki

¹⁷⁰ BOA, **BEO**, 18/1292, (16 Zilkade 1309/ 2 Haziran 1892).

¹⁷¹ BOA, **Y.AA. HUS**, 243/72, (20 Cemâziyelâhir 1308/ 31 Ocak 1891).

¹⁷² BOA, **Y.AA. HUS**, 247/42, (11 Şevvâl 1308/ 20 Mayıs 1891).

¹⁷³ BOA, **Y.AA. HUS**, 244/154,(17 Recep 1308/ 26 Şubat 1891).

¹⁷⁴ BOA, **Y.MTV**, 49/109, (15 Şaban 1308/ 26 Mart 1891).

dönemler arasındaki ilerlemeyi görmeyenleri ve hükümete aksini arz edenleri kötü niyetli olarak tanımlamıştır. Nusret Paşa'ya da değinen Sırrı Paşa, tüm bu art niyetli iftiraları onun uydurup, sahte mühür ve imzalarla aklına geleni yazmaktan utanmadığından söz etmiştir. Ek olarak Nusret Paşa'nın sevmediği bir kişiyi lekelemek için sahtekârlık bile yapacak kadar alçaldığını belirterek Paşa'nın sadece Bağdat vilayetinin değil tüm memleketin kötülüğünü istediğini beyan etmiştir.¹⁷⁵

Serasker Ali Saib Paşa'nın tahriratında Nusret Paşa'nın Mülazım Ferid Efendi'yi haksız yere hapsedmesinden ve Adliye memurlarını darp ederek namus ve haysiyetlerini ayaklar altına almasından söz edilmiştir. Nusret Paşa'nın özellikle görevini ve padişah nezdinde sahip olduğu nüfuzu kullandığını belirten Ali Saib Paşa, kendisinin bu konularda uyarılmasının artık çözüm olmayacağını zira bunun daha önce defalarca yapıp bir sonuç vermediğini belirtmiştir.¹⁷⁶

Aynı sorunla ilgili başka bir tahrirat da Muhakemat Dairesi Reisi Ahmet'ten gelmiştir. O da Nusret Paşa'nın Mülazım Ferid Efendi'yi haksız yere hapsedtiği ve altı gün hasta olduğu halde hapishanede yattıktan sonra bağlatarak hastaneye götürülüp orada baskı altına alındığını ifade etmiştir. Altıncı Ordu Müşiriyetinden kendisinin bu şikâyeti üzerine hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Buna göre bir hırsızlık maddesinden dolayı zabıta tarafından hapsedtirilen yerli halktan İbrahim'e Mülazım efendinin sahabeti ve münasebetsiz sözleri zabıta tarafından Nusret Paşa'ya bildirilmiştir. Bunun üzerine fırka kumandanına verilen emir ile Mülazım Ferid Efendi'nin yirmi beş gün açlıkla, on gün hastanede ve on yedi günde hapishanede tutulduğu bildirilmiştir. Yani Nusret Paşa'nın uygulamalarına bir gerekçe bulunmuş ve Mülazım Efendi haksız duruma düşürülmüştür.¹⁷⁷

Belgenin devamında Mirza Musa isimli bir şahıs ile aralarında olan davanın sonucuna karar verilmesi hakkında Bağdat Vilayeti Müdde-i Umumi Muavini Hasan Efendi tarafından duruşma sırasında kanaatte bulunulması sonucu Nusret Paşa'nın şiddete başvurmuş olduğundan söz edilmektedir. Nusret Paşa, Hasan Efendi'yi tehdit ederek uygun davranmadığı takdirde yapabileceklerinin daha da artacağını belirtmiştir.¹⁷⁸

29 Aralık 1891'de Bağdat'tan şifreli bir telgraf gönderen Nusret Paşa, Altıncı Ordu Müşiri Recep Paşa¹⁷⁹ hakkında bilgi vermiştir. Recep Paşa'nın, kötü bir halde olan Altıncı Ordunun

¹⁷⁵ BOA, **Y.MTV**, 49/109,(15 Şaban 1308/ 26 Mart 1891); Ahmet Köksal, **Giritli Sırrı Paşa**, Serander Yayınları, Trabzon, 2018 s. 234; Nusret Paşa ve Sırrı Paşa arasındaki problemlerden ilerleyen başlıklarda daha detaylı bir şekilde bahsedilecektir.

¹⁷⁶ BOA, **Y.MTV**, 51/18, (25 Şevval 1308/ 3 Haziran 1891).

¹⁷⁷ BOA, **Y.MTV**, 51/18, (25 Şevval 1308/ 3 Haziran 1891) .

¹⁷⁸ BOA, **Y.MTV**, 51/18, (25 Şevval 1308/ 3 Haziran 1891).

¹⁷⁹ Altıncı Ordu Müşiri Recep Paşa için bkz: Abdulnasır Yiner, **Müşir Recep Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017.

durumunu düzeltmeye çalıştığını, hükümete eski gücünü kazandırmak, bölgenin huzur ve güvenliğini temin etmek için gece gündüz uğraştığını ifade etmiştir. Nusret Paşa kendisinin de Recep Paşa ile uyum içerisinde çalıştıklarını eklemiştir. Telgrafın devamında Altıncı Ordunun bulunduğu bölgedeki halkın çoğunun çadır hayatı yaşayan farklı aşiretlerden olduğunu belirtmiştir. Bu aşiretlerin devlete bağlılıklarını sürekli hale getirmek için gönüllerinin alınması gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁸⁰

Temmuz 1892’de ise bölgenin ileri gelen ailelerine mensup olan Geylanizade Seyyid Abdurrahman ve Molla Abdülkadir isimli şahıslar tarafından Nusret Paşa’nın tehdit ve tecavüzüne dair Bağdat’tan bir telgraf çekilmiştir.¹⁸¹ Telgrafın içeriğinde hangi konu hakkında kendilerini tehdit edildiklerine dair bir bilgi yoktur. Fakat büyük ihtimalle söz konusu probleme sebep olan şey arazi meselesidir.

1 Ağustos 1892 tarihinde Bağdat vilayetinden gönderilen şifreli telgrafın içeriğinde ise Paşa ile ilgili ağır ithamlar bulunmaktadır. Nusret Paşa’nın ahaliye olan zulm ve tehdidinin artık aşıkâr olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında kendisinin belediye gelirlerine kadar zarar verip Bağdat’ın karşı yakasında olan ve çok eskiden beri üçüncü daire-i askeriyeye ait olan bin beş yüz lirayı aşkın bir fiyata malolan Har Köprüsü arazisinden geçen kamu yolundan alınan gelirlerin adamları tarafından zaptına cesaret edildiği belirtilmiştir. Bu gelirlerin 1891 senesi Martından itibaren tarafına terk edilmesini istemiştir. Ancak Kerbela ve Hille sancakları güzergâhında bulunan Har Köprüsü’nün ve gelirlerinin eskiden beri belediyeye ait olmakla beraber bu gibi yerlerin vergilerinin devlet hazinesi ya da belediye dairelerinden başka şahıslar tarafından toplanması uygun olmadığı beyanıyla Paşa’nın müdahalesi men edilmiştir. Bu kez de Har Köprüsü’ne bağlı kayık gelirlerini zabt ile mültezimin hukukuna tecavüz etmiştir. Fakat bu müdahalesi de 19 Haziran 1892 tarihli telgrafname ile engellenmiştir. Temmuzun on birinci günü akşamı ise Şia ileri gelenlerinden Seyyid Hüseyin isimi kişinin hanesine girerek “*şi’alar tahkir ve sünniler takdir*” etmiş, bölgedeki şii grupların tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu durum polis jurnali ve İran Başşehbenderinden alınan özel işaretli tezkirede de şu şekilde belirtilmiştir:

“teb’anın te’min-i huzuru emrindeki hizmetinden nâm-ı nâmî-i hazret-i padişahiye arz-ı teşekkür olunduktan sonra müşarünileyhin Seyyid Hüseyin hânesine bi’l-azîme tahrikât-ı fasidesine dair olan polis jurnali meali te’yid ve müşarünileyhin şi’alarla ehl-i sünnet arasında büyük bir infi’al ve fesadı mûcib ilkâat ve tesvilâtı bilâhere memleketçe şûriş ve gâileyi bâdi olacağından ve hele esnâ-yı muharremde böyle sözlerin tefevvüh ve şuyû’ı mahzurdan sâlim olamayacağından icrâ-yı icâbı lüzumu te’kid kılınmıştır.”¹⁸²

¹⁸⁰ BOA, **Y.PRK.ASK**, 78/45, (27 Cemaziyelevvel 1309/ 29 Aralık 1891).

¹⁸¹ BOA, **BEO**, 38/2805, (29 Zilhicce 1309/25 Temmuz 1892).

¹⁸² BOA, **İ.HUS**, 1/65, (7 Şevval 1310/ 1 Ağustos 1892).

Bağdat'tan gönderilmiş olan bu şifreli telgrafın sonunda ise Nusret Paşa'nın saat birde İngiliz konsolosluğuna gelerek yaklaşık iki buçuk saat burada kaldığı ifade edilmiştir.¹⁸³

Bölgede meydana gelen bu gelişmelerden sonra Sultanın da Nusret Paşa'ya karşı tavrı değişmiştir. Halep'e nakledilmesi talimatı verilen Nusret Paşa cevaben padişaha teşekkür ederken maaş ve tahsisatının Halep hazinesinden ödenmesini istemiştir.¹⁸⁴ Paşa, padişahın bu emrinden sonra da vilayet meseleleri ile ilgili telgraflar çekerek bazı asılsız iddialarda bulunmaya devam etmiştir. Bu iddialardan bir tanesi de İran ordusunun sınıra asker yığıldığıdır. Bir diğer iddiası ise Bağdat naibi ve nakibi Seyyid Abdurrahman Efendi'nin halkın ahlakını bozdukları yönündeki iddiasıydı. Ancak Sadrazam yapılan tahkikatlardan sonra bu iddiaların tamamen husumetten kaynakladığına dair kanaat getirmiştir.¹⁸⁵

Sadrazam tekrar Nusret Paşa'nın Halep'e nakledilmesini ve Bağdat'ta edindiği arazilerin hükümet tarafından satın alınmasını talep etti.¹⁸⁶ Paşa'nın Bağdat'tan gönderilmek istenmesinin arka planında ise bu kez Sünni ve Şiiiler arasındaki çıkarmaya çalıştığı çatışmalar gösterilmişti “*Nusret Paşa'nın hâl ve mizacı iktizasınca her nereye gönderilirse bu gibi münasebetsiz harekâtda bulunacağı aşikârdır.*” denilerek aslında Nusret Paşa'nın yeni atandığı yerde de benzer sorunlar yaşayacağı biliniyordu.¹⁸⁷

7 Ağustos 1892 tarihinde Sadarete gönderilen telgraf ise Nusret Paşa'nın sınırlarını ne derece zorladığını gözler önüne sermektedir. Telgrafta bu kişiler kendilerini “*Kullarınız sâye-i adâlet-vâye-i hilâfetpenâhîde yaşayan teb'a-ı sâdika fukaralarıdır.*” şeklinde tanımlamıştır. İçerisinde buldukları durumu ise “*hâlî çöl be-yabandan zükûr ve inâs elimizle toplayarak arkamızda taşıyarak elli altmış paraya fîruhtla ta'ayyüş eylediğimiz ot diken gibi kesbimizden bâbî harc-ı edyân Mirza Musa'dan aldığı arâzi bahânesiyle Nusret Paşa yirmişer otuzar para ahz etmektedir.*” şeklinde özetlemişlerdir. İddialara göre Nusret Paşa, halkın güçlüklerle kazanmış olduğu bu paraları vermeyenleri ihanet ile suçlayarak zorla almaya çalışmış, Padişaha olan düşmanlığı ile tanınan Mardin'de mahkûm olarak Bağdat'a sürülen Hristiyan tebaadan Nasri isimli kimseyi tayin ederek maiyetine asker ve çavuşlar bırakmıştır. Ahali bu durumdan ise şu şekilde yakınmaktadır: “*Pâdişâhımızın hakkında olan bunca ihsânlarına ma'aşlarına kanâat etmeyerek mahzâ küfrân-ı ni'metle peygamber-i zî-şânımıza adâveti sâbit olan Nasri'yi bu fukarânıza musallat eylemiştir.*” Ahali temsilcileri telgrafta bu zulmün karşısında sığınacak başka kimsesi olmadığı için

¹⁸³ BOA, İ.HUS, 1/65, (7 Şevval 1310/ 1 Ağustos 1892).

¹⁸⁴ BOA, Y.A.HUS, 252/45, (10 Rabiulevvel 1309/14 Ekim 1891).

¹⁸⁵ BOA, Y.A.HUS, 261/50, (7 Zilkade 1309/ 3 Haziran 1892).

¹⁸⁶ BOA, Y.A.HUS, 263/29, (8 Muharrem 1310/ 2 Ağustos 1892).

¹⁸⁷ BOA, İ.HUS, 1/69, (9 Muharrem 1310/3 Ağustos 1892).

padişah'tan merhamet dileyerek bir an önce Nusret Paşa'dan kurtulmaları için adeta imdat dilemişlerdir.¹⁸⁸

Bu şikâyetlerin ardından 11 Ağustos 1892 tarihinde Sadrazam tarafından gelen bir telgrafla, yukarıda söz edilen Geylanizade Seyyid Abdurrahman ve Molla Abdülkadir gibi Bağdat'ın önemli kişileri tarafından gelen telgrafların gözden geçirilerek yerel yönetimlerce herkesin hukukunun korunması ve Nusret Paşa'nın adamlarının kimler olduğunun araştırılması emri verilmiştir. Buna cevaben Bağdat vilayetinden gelen telgrafta ise Nusret Paşa'nın hemen hemen bütün bu tecavüzatına bizzat gittiği, gidemediği zamanlarda dahi kötü şöhretli birkaç şahıs ile maiyetindeki yaverlerden bazılarını göndermekte olduğu bildirilmiştir.¹⁸⁹ Diğer taraftan Nusret Paşa, kendisine yöneltilen bu iftiraların asılsız olduğunu ifade etmekten bir an bile geri durmamıştır. Asıl sorun çıkartanın Bağdat'taki nakib ailesi olduğunu iddia ederek karşı taarruza geçmekte gecikmemiştir. Nusret Paşa Bağdat idaresinin nakib ailesinin eline geçtiğini ve valiyi de maşa olarak kullandıklarını iddia ediyordu. Ona göre Nakib ailesi ile bu kadar zıtlaşmasının sebebi ise aralarında meydana gelen bir arazi davasından ibaretti. Fakat merkezde Nusret Paşa'nın iddiaları inandırıcı bulunmamış, ileride daha büyük bir zarara sebebiyet vermesini engellemek için daha sert bir ikazda bulunulması talimatı verilmiştir.¹⁹⁰

21 Ağustos 1892 yılında Bağdat vilayetinden Vali Hasan tarafından gönderilen bir başka şifreli telgrafta Nusret Paşa'nın hadiseleri şeref ve haysiyete taşıyarak ağır iddialarda bulunacak bir duruma getirdiğini gözler önüne sermektedir. Telgrafın başında Bağdat'ta başı belada olan Nusret Paşa'nın hala halkın mal ve emlaklarını zorla aldığından ve adalet dileyen halka ise bir takım iftiralar atarak mahkeme kapılarında süründürdüğünden bahsedilmiştir. Ayrıca "*kendi zirâ' ve etbâ'ları ve mürevveç eskârı olan eşhâs-ı rezîle vâsıtasıylada telgraflar keşîde ve kendilerini teşvîk ederek burada hükûmet yokdur gibi ta'birât isti'mâline kadar cesâret göstermekde ve hükûmet-i seniyyenin şân ve şerefini alenen tezyîf eylemekdedir.*" Kendisi hakkında bir davada tarafsız araştırma yaparak tahkikat icra etmiş olan Müdde-i Umumi Muavini Hasan Efendi için dahi "*bî-edebâne ve nâmus-şikenâne bir şikâyet tertîb ve gûyâ nikâhlısını mu'âvin-i mûmâileyh hânesinde kapatmış diye Dellâl Necm nâm şahsa bir kaç kuruş virüb başkaca bir telgraf keşîde etdirmiş olduğu*" kaydedilmiştir. Fakat Dellâl Necm isimli şahıs ile eşi arasında meydana gelen boşanma davası sonuna kadar eşinin mahkeme tarafından Zabtiye Hamza'nın hanesine misafir edildiği polis idaresinden bildirilmiştir. Nusret Paşa'nın böyle bir iftira atmaya cüret etmiş olması gerçekten de şaşırtıcıdır. Telgrafa kaleme alan Bağdat valisi, Nusret Paşa'nın adeta Bağdat'ı fesada uğratmaya niyet ettiğini, kendisi hakkında şikâyetlerin günden güne arttığını ve ahalinin huzurunu tamamen bozduğunu ifade ederek

¹⁸⁸ BOA, **BEÖ**, 47/3510, (16 Muharrem 1310/ 10 Ağustos 1892).

¹⁸⁹ BOA, **İ.HUS**, 2/89, (17 Muharrem 1310/11 Ağustos 1892).

¹⁹⁰ Gökhan Çetinsaya, a.g.e, s. 122.

“*merhamet ve şefkat-i pâdişâhîye min külli'l-vücûh mugâyir görülen ahvâl-i ma'ruzanın*” ortadan kaldırılmasını talep etmiştir.¹⁹¹

Bölgede ki hareketlerinin önü alınamayan Nusret Paşa'nın hakkındaki iddiaları incelemek için oğlu Muzaffer Bey ve Bağdat Adliye Müfettişi Hüsnü Bey'in bir an evvel gönderilmesi talebinde bulunulmuştur.¹⁹² Bu soruşturma artık hükümet tarafından bir karar verilerek “*Nusret Paşa meselesinin*” bir an önce aydınlatılmasını amaçlamaktadır.

Soruşturmacılar Bağdat'a gelmek üzere yola çıktığında Nusret Paşa, doğrudan padişaha bir telgraf göndererek valinin Nakib ailesi ve Kethüzâde Süleyman Faik Bey'in kuklası haline geldiğini ifade etmiştir. Bu arada Bağdat valisi ve Altıncı Ordu müşiri Recep Paşa arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkması Nusret Paşa'nın lehine olmuştur. Müşir, Sadrazama göndermiş olduğu raporda Nusret Paşa'nın söylediklerini aynen doğrulamış, valinin Süleyman Faik Bey tarafından tahrik edildiğini söylemiştir. Bu ifade Faik Bey'in Diyarbakır'a gönderilmesine neden olmuştur.¹⁹³ Öyle ki Nusret Paşa, padişaha göndermiş olduğu bu telgraf sayesinde kısmen de olsa kendisini aklamıştır.

Bir başka davaya daha karışan Nusret Paşa, Bağdat Alaybeyi Ahmet Bey'in vilayet tabibi Avusturyalı Lazar'a olan borcundan dolayı haciz edilmiş olan hayvanları kendi konağına kaçırmak ve bu hayvanları teslim etmemekle suçlanmıştır. Paşa'nın bu hareketinin kanunlara aykırı olduğu bildirilerek gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir.¹⁹⁴

Hakkındaki soruşturmalara şiddetle itiraz eden Nusret Paşa kendisini soruşturmak için görevlendirilen memurlardan Hüsnü Bey'in Bağdat Müddei Umumisi Mahmut Bey'in akrabası olduğunu ve bu teftişin adil olmayacağını belirterek itiraz etmiştir. Sadrazam ilk kez Nusret Paşa'ya hak vererek bu itirazı yerinde bulmuştur.¹⁹⁵ Adliye Nazırı cevap olarak, soruşturmanın diğer ayağını Nusret Paşa'nın oğlu olan Muzaffer Bey'in gerçekleştireceğine işaret ederek sadece Hüsnü Bey'in görevden alınmasını haksız bulduğunu ifade etmiştir. Netice itibariyle Adliye Nazırının görüşü desteklenerek destekleyerek Hüsnü Efendi'nin görevinde kalması uygun görülmüştür.¹⁹⁶

Muzaffer Bey ve Hüsnü Bey, Nusret Paşa'nın bölgedeki hal ve hareketleri inceleyerek raporlarını yazmışlardır.¹⁹⁷ Her iki soruşturmacı tarafından da hazırlanan bu raporlara

¹⁹¹ BOA, **Y.MTV**, 65/123, (27 Muharrem 1310/21 Ağustos 1892).

¹⁹² BOA, **İ.HUS**, 3/21, (3 Safer 1310/ 6 Eylül 1892). Bu görev için ise Muzaffer Bey'e atıye olarak on bin kuruş verilmesi uygun görülmüştür.

¹⁹³ BOA, **Y.A.HUS**, 264/189, (26 Safer 1310/ 19 Eylül 1892).

¹⁹⁴ BOA, **BEÖ**, 81/6020, (10 Rabiuevvel 1310/2 Ekim 1892).

¹⁹⁵ BOA, **Y.A.HUS**, 265/74, (12 Rabiulevvel 1310/ 4 Ekim 1892).

¹⁹⁶ BOA, **Y.A.HUS**, 265/74, (12 Rabiulevvel 1310/ 4 Ekim 1892).

¹⁹⁷ BOA, **Y.A.HUS**, 273/168, (29 Şevval 1310/16 Mayıs 1893).

ulaşılamamıştır. Diğer taraftan Muzaffer Bey'in Nusret Paşa'nın oğlu olması dikkat çekicidir. Bu görevlerine çok yaygın olmayan bir durumdur. Nusret Paşa, soruşturmacılardan Hüsnü Bey'e, Bağdat Müdde-i Umumisi Mahmut Bey'in akrabası olması dolayısıyla itiraz ederken diğer soruşturmacının kendi oğlu olmasına hukuken ve ahlaken itiraz etmemiştir.

Eldeki belgelerden komisyonun neden bu şekilde teşkil edildiği tespit edilemediği gibi gerçekleştirilen tahkikat neticesinde hiçbir şeyin değişmediğini, Nusret Paşa'nın hala Bağdat'ta bir takım davalara karıştığını görülmektedir. 14 Temmuz 1893'te Meşihat Dairesinden Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin tarafından gönderilen telgrafta Nusret Paşa'nın geçen günlerde Bağdat naibi aleyhinde bir telgraf gönderdiğinden söz edilmiştir.¹⁹⁸

Nusret Paşa 1 Kasım 1892'de tarihinde yazdığı şifreli telgrafta Necid'de kurulan yedi barut fabrikasında kaçak olarak barut imal edildiğini ve bunun ordu müşiri Recep Paşa tarafından ortaya çıkarıldığını bildirmiştir. Nusret Paşa; Kazimiye'de bulunan Şehzade Ebul Fazl Mirza ve Bağdat Karperdazi Ali Nayhan, Kebed ve Necef taraflarını ziyaret etmiştir. Kendilerinin bu ziyaretlerinden sonra Recep Paşa, Necef'e bir baskın yaparak burada bulunan barut fabrikalarını ortaya çıkarmıştır. Bu fabrikalarda günde yüz yirmi kilodan fazla barut imal edildiğini ve burada kullanılan malzemelerin çoğunun Avrupa malı olduğunu tespit etmiştir. Fabrikayı idare edenlerin ise bölgenin Şiiler'inden olduğu ve bazılarının yakalandığı belirtilmiştir. Nusret Paşa bölgenin bu durumundan dolayı her tarafta güvenliği artırarak büyük bir gayret gösterdiğini ilave ederek sözlerine son vermiştir.¹⁹⁹

1893 yılının Eylül ayında ise Kazimiye'de bulunan İmam Musa el-Kazım türbesini ziyaret eden Nusret Paşa'nın, padişahın isminin dualarda zikredilmesi sebebiyle, türbedar ile hademeyi tehdit ettiği bildirilmiştir. Sultan Abdülhamid ise bu davranışın adetten olduğunu ve devam etmeleri gerektiğini söyleyerek itiraz etmiştir. Ayrıca Sadrazamdan Nusret Paşa'nın sert bir şekilde uyarılmasını emretmiştir.²⁰⁰ Bu sert ikaz da işe yaramamış olmalı ki, sorunlar her zamanki gibi büyüyerek devam etmiştir. 1 Ekim 1893'te bağ ve bahçesinin Nusret Paşa tarafından gasp edildiğini iddia eden Mehmet Çelebi ve on kişi imzalı bir telgraf gönderilmiştir.²⁰¹ Bağdat valisi de olayı tüm detaylarıyla anlatarak onaylamıştır. Sadrazam Cevat Paşa, Nusret Paşa ile vali arasında giderek büyüyen bu ihtilafın, mülki ve askeri işleri aksatacağını belirterek sorunu Padişaha iletmiştir.²⁰² 30 Aralık 1893'te Nusret Paşa'nın Halep'e nakledilmesi veya emekliye sevk edilmesi gündeme

¹⁹⁸ BOA, **Y.PRK.MŞ**, 4/86, (29 Zilhicce 1310/ 14 Temmuz 1893).

¹⁹⁹ BOA, **Y.PRK.ASK**, 86/53, (10 Rabiulâhir 1310/1 Kasım 1892).

²⁰⁰ Gökhan Çetinsaya, a.g.e, s. 124.

²⁰¹ BOA, **BEO**, 284/21272, (20 Rabiulevvel 1311/ 1 Ekim 1893).

²⁰² BOA, **Y.A.HUS**, 281/83, (27 Rabiulevvel 1311/ 8 Ekim 1893).

gelmiştir. Fakat Nusret Paşa'nın Halep'e nakledilmesinden ziyade emekliliğinin daha uygun görüldüğü ancak bu konuda gelecek Çarşamba günü Meclis-i Vükelada görüşülüp karar verileceği bildirilmiştir.²⁰³

Arşiv belgeleri içerisinde Nusret Paşa'ya yapılan bu yakıştırmalar ve şikâyetlerin dışında dikkat çeken farklı bir belge bulunmaktadır. 29 Ekim 1893 tarihinde Ebu Amir aşireti şeyhi Abdülhak ve diğer şeyhlerin oluşturduğu nüfuzlu kişilerden 46 kişi imzasıyla Bağdat'tan Sadarete gönderilen bir telgrafta Nusret Paşa hakkında bu zamana kadar duyulmamış olan övgüler yer almaktadır. Telgrafın içeriği ise aynen şu şekildedir:

“Altıncı Ordu-yu Hümâyûn müfettişi ve yâver-i ekrem-i hazret-i şehriyâri Nusret Paşa hazretleri Bağdad'a teşrifinden beri taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhiye isticlâb-ı da'vât-ı hayriye emel ve maksadıyla fukarâ-yı biçâregâne mebâliğ-i vafire i'tâ ve tevzi' etmekde olduğu gibi mağdûr ve mazlûmlara mu'âvenet etmek gibi mezeyât-ı âliyeden dahi bir an hâlî kalmamaktadır kendileri ise sâhib-i zühd ve takvâ olmağla berâber insâf ve hakkâniyet ve ahkâm-ı celile-i şer'îyeye mütemessik asdikâ-yı bendegân-ı hazret-i hilâfet-penâhiden olduğu cümlelerin ma'lûm ve müsellemler olmağla umûmun teveccüh ve muhabbetini kazanmıştır ne çâreki bir takım zalemenin mu'ayyen ve zahîrî olan ba'zı eşkiyânın tarafdarları müşârunileyh hakkında sıdk ve sıhhatden âri ve mahzâ ihrâz etmiş olduğu sît ve şöreti imhâ etmek dâ'iyesiyle bir takım sadedlani (?) tahrîk ve bir takım de'âvi-i musanna' ve mezkûbe tertîb ederek makâmât-ı âliyyeyi tasdiğe cüret-yâb oldukları mesmû'-ı âcizânemiz olduğuna binâen mücerred hamîyyet-i diniyye ve gayret-i millîye sâikâsiyle ekâzib-i musanna'a-ı mezkûreyi red ve cerh ile müşârunileyhin evsaf-ı hamîde ve mergûbesini sıdk-ı cinân ve evzah-ı beyân ile arz ve iş'âra ibtidâr etmeyi vacîbeden addeyleriz fermân.”²⁰⁴

Nusret Paşa hakkında istisnai olarak olumlu ifade içeren bu telgraftan kısa bir süre sonra 1894 yılının Ocak ayında Bağdat ileri gelenlerinden 21 kişi imzasıyla, Nusret Paşa'nın topraklarına ve mallarına el koyduğunu ve kanun dışı vergi aldığını şikâyet eden bir telgraf Babîâlî'ye gönderilmiştir.²⁰⁵ Aynı günlerde Bağdat naibi ile aralarındaki ihtilaf yeniden gündeme gelmiştir. Nusret Paşa, Aziz Bey'den şikâyetini içeren bir telgraf göndermiştir.²⁰⁶ Bu gelişmeler artık kesin bir karar verilmesini gerektirmiştir. Nusret Paşa'nın bir an önce Halep'e nakledilerek uygun bir maaşla emekliye sevk edilmesi gerekli görülmüştür. Sadrazama gönderilen yazıdaki gerekçe ise şu şekildedir:

“Müşârunileyh Nusret Paşa Dersaadet'te bulunduğu zaman ba'zı ahvâl ve harekât-ı gayr-ı laikte bulunduğu gibi Bağdad'da öteden beri makam-ı vilayete gelen zevat ile hoş geçinmeyip Altıncı Ordu Müşiri Recep Paşa Hazretlerini Hacı Hasan Paşa aleyhine tahrik etmekte ve bu suretle idare-i umur-ı vilayeti sekte-dâr eylemekte olmasına ve Bağdad'ın derkâr olan ehemmiyet-i mevkiyesi mülâbesiyle şu hal-i devamı asla rehin-i cevâz olmayıp müşârunileyh Nusret Paşa'nın ta'dil-i

²⁰³ BOA, İ.AS, 6/23, (21 Recep 1311/ 30 Aralık 1893).

²⁰⁴ BOA, BEO, 47/3475, (18 Rabiulâhir 1311/ 29 Ekim 1893).

²⁰⁵ BOA, Y.A.HUS, 287/102, (25 Cemaziyelahir 1311/6 Ocak 1894).

²⁰⁶ BOA, İ.HUS, 20/11, (07 Recep 1311/ 14 Ocak 1894).

meslek itmeyeceği, Dersaadete celbi takdirinde dahi yine hârekât-ı sâbıkasında devâm edeceği bedihi bulunmasına nazaran...”²⁰⁷

Ancak gönderilen bu yazının uygulamaya koyulmadığı aşikârdır. Nusret Paşa bir şekilde Bağdat’da kalmayı başarmıştır. Sonu gelmez şikâyet ve bürokratik çatışmalar devam etmiştir. Nusret Paşa’nın adliye ve maliye memurlarının bazı işlemleri zorlaştırdıklarını iddia ederek yedi sekiz silahlı adamıyla hükümet konağına giderek bu memurları azarladığı²⁰⁸, 1894 senesi Nisan’ında Kazımiye Kaymakamı yanına bölge aşiretlerinden getirdiği ameleleri alarak Dicle nehri üzerinde baraj işleri ile ilgilenmekteyken Nusret Paşa’nın kendisini bu topluluğun önünde aşağılayarak dövdüğü yine iddialar arasındadır.²⁰⁹

İlerleyen süreç içerisinde de Nusret Paşa’nın Bağdat’ın idari işlerine müdahale ettiğine dair şikâyetler gelmeye devam etmiştir.²¹⁰ Bunlardan biri vilayet defterdarı Nuri Efendi’yi dövdürdüğü yönündedir.²¹¹ Abdülhamid bu şikâyet karşısında kendisinin Halep’e gönderilmesi emrini tekrarlayarak, Nusret Paşa’nın Halep’e gitmek üzere yola çıkıp çıkmadığını Sadrazama sormuştur.²¹² Fakat Nusret Paşa kendisine maaşı ve yol harcırahı verilmiş olmasına rağmen hala Bağdat’ta kalmaya devam etmiştir. Son çare olarak Altıncı Ordu Kumandanı Recep Paşa’dan padişahın iradesini Nusret Paşa’ya bildirmesi ve ikna etmesi istenmiştir.²¹³

Nusret Paşa tarafından çekilen telgrafın içeriğine baktığımızda ise Bağdat’ın durumunu farklı bir gözden görmüş oluyoruz. Nusret Paşa Bağdat’ın durumunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bağdad’ca su-i idâre ve ihtilâl pek ileri gitdiği ve vâridât-ı devleti vâli Nakib ve birâderi ve kâdının şirketiyle Bağdad arâzi-i seniyye müdüriyetinden beş bin lira sirkatle çıkarılmış ve hâlâ tebriye-i zimmet etmediği hâlde nasılsa Bağdad defterdârlığını istihsal etmiş olan Nuri Efendi on bin liralık meblağı alâ melei’n-nâs kur’a sûretiyle müştereken temettu’ eylemekte olduğu beyânıyla arz-ı keyfiyeti ve vilâyetin iâde-i asâyiş için bir divân-ı harbin sür’at-i teşkili lüzumunu...”²¹⁴

1894 yılından itibaren Nusret Paşa eskisi kadar sorun yaratmaktan sakınmıştır. Nitekim bu tarihten sonra arşiv belgelerinde Nusret Paşa’nın adına çok sık rastlanmamıştır. 1895 yılının Mart ayında Bağdat vilayetinden gelen şifreli bir telgrafta kendisinin on iki liralık davasından dolayı

²⁰⁷ BOA, İ.HUS, 20/12, (7 Recep 1311/ 14 Ocak 1894).

²⁰⁸ BOA, Y.A.HUS, 290/39,(6 Şaban 1311/ 12 Şubat 1894).

²⁰⁹ BOA, Y.A.HUS, 293/15, (8 Şevval 1311/ 14 Nisan 1894).

²¹⁰ BOA, Y.A.HUS, 295/104, (29 Şevval 1311/ 5 Mayıs 1894); BOA, Y.MTV, 96/03, (28 Zilkade 1311/ 2 Haziran 1894).

²¹¹ BOA, Y.MTV, 96/96, (28 Zilkade 1311/2 Haziran 1894); Nuri Efendi’nin eşi Feride Hanım dahi bizzat eşini dövdürüp yaralayan Nusret Paşa hakkında şikâyetçi olmuştur. BOA, Y.MTV, 96/122, (28 Zilkade 1311/ 2 Haziran 1894).

²¹² BOA, İ. HUS, 26/28, (08 Muharrem 1312/12 Temmuz 1894).

²¹³ BOA, Y.A.HUS, 304/84, (29 Muharrem 1312/ 2 Ağustos 1894).

²¹⁴ BOA, İ.HUS, 25/29, (3 Zilhicce.1311/ 7 Haziran 1894).

Merkez Bidayet mahkemesine gelerek Adliye memurlarını birer birer darp ve hakaret ettiği, ardından maiyetinde bulunan tabur kâtibi aracılığıyla Bidayet Mahkemesi reisliğine haber göndererek davasının istediği surette görülmesini söyleyerek tehdit ettiği öne sürülmüştür. Ayrıca Defter-i Hakani dairesine gelerek rehin olarak bırakılmış ve sahibi Hicaz'da bulunan arazideki hisseleri uhdesine geçirilmesi yolunda kanun dışı bir teklifte bulunduğu, bu teklifine uygun bakılmadığından dolayı Defteri Hakani müdürünü tehdit ve hakaret ettiği iddia edilmiştir.²¹⁵

Özet olarak Nusret Paşa Bağdat'ta bulunduğu süre boyunca vilayet memurları ve bölgenin ileri gelenleri arasında yaşanacak olan bir kaosun başlamasına yol açtı. Bölgede kendine has bir yönetim tarzı oluşturan Nusret Paşa çoğu işini şiddete ve zora başvurarak çözmeye çalışmıştır. İsteddiği olmadığı takdirde de özellikle vilayet memurlarını kendi dairelerinde tüm memurların önünde küçük düşürerek mesleklerine zarar vermiştir. Fakat onun bu yönetim tarzına ne vilayet ne de merkez hükümeti bir çözüm bulamamıştır. Kendisinin Bağdat'a atanmasıyla başlayan bu süreç nihayet 1896 yılında ölümüyle son bulmuştur.

2.4. Nusret Paşa ve Bağdat Valileri Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklar

Nusret Paşa'nın Bağdat'ta bulunduğu süre boyunca vali, defterdar, vilayet memurları ve bölgenin ileri gelenleri ile yaşadığı sorunlar "Nusret Paşa'nın Bağdat'taki Faaliyetleri" başlığı altında ele alınmıştır. Bu başlık altında ise Nusret Paşa'nın bölgeye atanmasından itibaren hükümetin taşradaki temsilcisi olan valilerle arasındaki sorunlardan söz edilecektir.

2.4.1. Bağdat Valisi Sırrı Paşa ve Nusret Paşa Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklar

Nusret Paşa merkezi Bağdat'ta bulunan Altıncı Ordu Müfettişliğine atandığı sırada Bağdat valisi Sırrı Paşa'ydı.²¹⁶ Bölgeye yeni gelmiş olmasına rağmen Sırrı Paşa'yı hal ve hareketleriyle oldukça rahatsız ettiği görülen Nusret Paşa hakkında çok geçmeden şikâyetler gelmeye başladı. Sırrı Paşa, 10 Nisan 1890 tarihinde Dâhiliye Gümrüğü Nazırı İzzet Bey'e gönderdiği mektupta, Bağdat'a geldiğinden beri tarafsızca görev yaptığını ve bu şekilde bölgede bir sakinlik hâkim olduğunu ifade etmiştir. Kendinden önce Bağdat'ta çok ciddi problemlerin olduğunu adeta bölge halkının birbirlerinin kanına susamışçasına hasım olduklarını belirtmiştir. Bu problemlerin yaşanmasının en büyük sorumlusu olarak ise Nusret Paşa'yı göstermiştir. Kendisi, Nusret Paşa'yla uğraşmanın zorluğundan yakınarak bir kıyaslamaya gitmiştir. Ona göre Bağdat'taki tüm problemlerle uğraşmak Nusret Paşa ile uğraşmaktan çok daha kolaydır. Nusret Paşa'nın sözlerine itibar edilirse "*Bir haftada*

²¹⁵ BOA, Y.A.HUS, 06/101, (27 Safer 1313/ 19 Ağustos 1895).

²¹⁶ Köksal, a.g.e, s. 200; Sırrı Paşa, XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarındandır. Osmanlı Devleti'nde Vilayet Mektupçuluğu, Mektubi Muavinliği, Mutasarrıflık ve valilik gibi pek çok önemli görevi üstelenen paşa çok yönlü bir karaktere sahiptir. Kendisi hakkında detaylı bilgi için bkz: Köksal, a.g.e.

Bağdat herc u merc olur.” şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu durum kendisini bir hayli meşgul etmektedir.²¹⁷ 29 Haziran 1890 tarihinde Nusret Paşa’nın Bağdat valisine saldırarak kendisine zarar verdiği ve bu sebeple görevden alınması talep edilmiştir.²¹⁸

Nusret Paşa ise Yıldız Sarayına göndermiş olduğu bir telgrafta “*gadr ve zulm etmeyi caiz ve kendi itikadınca vâcib görmekte olan takımdan olduğunu izhar eylemiş...*” diyerek Sırrı Paşa’ya ağır eleştirilerde bulunmuş ve Sırrı Paşa’nın valilik yaptığı sırada Bağdat’ta emniyetsizlik ve asayişsizliğin ciddi derecede olduğunu iddia etmiştir.²¹⁹

7 Temmuz 1890’da Sırrı Paşa tarafından gönderilen telgrafta; Sırrı Paşa’nın yanında Vilayet Mektupçusu, Vilayet İdare Meclisi Azası ve Belediye Müfettişi olduğu sırada Nusret Paşa’nın yaveri zorla içeri girmeye çalışmış ve bazı uygunsuz sözler söylemiştir. Paşa’nın yaverinin bu hareketleri ancak zabtîyeler vasıtasıyla durdurulabilmiştir.²²⁰ Nusret Paşa tarafından meydana getirilen bu hareketin yanlış olduğu ve bir an önce bu hareketlerin düzeltilerek sonuç alınması talep edilmiştir. Bu talebe karşılık olarak Bağdat’taki durumun dikkate değer olduğu ve Nusret Paşa’nın vali Sırrı Paşa aleyhinde faaliyette bulunmasının engellenmesi istenmiştir.²²¹

Vali Sırrı Paşa’nın, Nusret Paşa’dan şikâyetçi olmasının bir diğer nedeni de yerli ahali ile yaşadığı problemlerdir. Ağustos 1890’da göndermiş olduğu telgrafta Nusret Paşa’nın Geylânizâdelerle komşu olan Mirza Musa isimli bir şahsın arazisini ilhak ederek satışa çıkardığını, bir miktar askerle araziye yerleştiğini, ayak takımından bazılarını vilayete karşı kışkırttığına dair bilgiler vermekteydi. Nusret Paşa’nın Bağdat’ta bulunmasının karışıklıktan başka bir işe yaramayacağını belirten Sırrı Paşa net bir şekilde görevden alınmasını talep etmiştir.²²²

Nusret Paşa’nın Mirza Musa ile arasında meydana gelen dava, vilayet erkânının da meseleye dâhil olmasına yol açmış ve mesele Sırrı Paşa’dan sonraki Hacı Hasan Paşa’nın valiliği döneminde de devam etmiştir. Bu sorundan dolayı Bağdat’ta geniş bir tahkikat yapılmış ve tahkikat neticesinde Nusret Paşa’nın tamamen haklı olduğuna dair raporlar oluşturulmuştur. Düzenlenen raporlarda bu

²¹⁷ BOA, **Y.PRK. ZB**, 5/57, (19 Şaban 1307/ 10 Nisan 1890).

²¹⁸ BOA, **Y. PRK. A**, 5/83, (11 Zilkade 1307/29 Haziran 1890).

²¹⁹ BOA, **Y.PRK. ASK**, 61/116, (15 Zilkade 1307/ 3 Temmuz 1890) ; Köksal, a.g.e, s. 232.

²²⁰ BOA, **Y.PRK. UM**, 17/70, (19 Zilkade 1307/ 7 Temmuz 1890).

²²¹ BOA, **DH. MKT**, 1745/105, (7 Zilhicce 1307/25 Temmuz 1890).

²²² BOA, **İ. DH**, 11191/93183, (18 Muharrem 1308/ 3 Eylül 1890).

şikâyetlerim iftira niteliğinde olduğu, adı geçen tüm görevlilerin görevi kötüye kullanmak ve iftira atmak gibi suçlardan yargılanmalarının uygun olacağı belirtilmiştir.²²³

28 Ağustos 1890 tarihli yazıda Sırrı Paşa, Nusret Paşa'nın askerleri kanundışı işlerde kullanarak bazı kişileri usulsüz tevkif ettiklerini belirterek “*şeref-i askeriyyeye haleb virecek ahvâl-i gayr-i lâykenin durdurulması*” için icap edenin yapılmasını talep etmiştir. Bu talebin üzerine sadrazam durumu inceleyerek, Nusret Paşa'nın daha önceki hareketlerini de göz önünde bulundurarak gerekenin yapılmasını arz etmiştir. Fakat sadrazamın bu isteği kabul edilmemiştir ve “*kânuna mugayir ahvâl ve hareketi görülen*” Nusret Paşa'ya bir kere daha ihtar verilmesi uygun görülmüştür.²²⁴

14 Aralık 1890 tarihinde Bağdat valisi Sırrı Paşa'nın Nusret Paşa ile ilgili şu ifadeleri kullanarak durumun ciddiyetini ortaya koymuştur:

“İcrâ edegeldiği harekât-ı mecnûnânenen dolayı Bağdat içinde nasıl bed-nâm olmuş olduğunun me'mûrîn-i adliyeden vesâireden tahkik buyrulması ve herkesin başına bilâ-sebebe bir belâ-yı mübrem kesilen şu evzâ'-ı gayr-i ma'kûlesiyle haysiyet-i mukaddes-i askeriyyeyi de paymâl ve tahkîr eyleyen şu mefsetet-pîşenin memleket üzerinden indifâ'-ı şer ü mesfereti çâresine bakılmasını selâmet-i umûmiye nâmına olarak istihâm eylerim müşârunileyhin hükûmete isnâd eylediği ef'âle gelince bunlar kendi sıfat-ı kâşife-i hâli olub sâye-i hazret-i veliyyi'n-ni'met-i binnetde hükûmetin şân u şerefi bi-hakkın muhâfaza etmekle müftehir olan bu abd-i âcizin dâmen-i asfını o misillü telvîsât ile hiç bir vakt lekelenmemişdir vâkı'â bu zât illet-i kadîmesi müşted olmuş muhtâc-ı tedâvî bir marîzdir şu kadarki bu aralık edeb ve nâmûsu büsbütün bertaraf ederek herkese saldırmakda hadd-i ma'rûfu tecâvüz eylediğinden şu hâlde kalması da tehlikeden sâlim değildir.”²²⁵

Öyle ki bu uyarıdan sonra da Nusret Paşa hakkında şikâyet telgrafları gelmeye devam etmiştir. Bunlara karşılık olarak kendisi Yıldız Sarayına telgraflar çekerek Sırrı Paşa'nın kötü yönetiminden bahsetmiştir. Sırrı Paşa'nın fenalıklarının sürmesi halinde Bağdat'ın halinin ve geleceğinin tehdit edileceği anlamına geldiğini ve Sırrı Paşa'nın Teftiş Heyeti gelişinde onları “*ekâzib-i kalemiye*” ile kandırdığını söylemiştir.²²⁶

Sırrı Paşa, Nusret Paşa'nın kendisi hakkında bu iftiralarının dikkate alınmamasını, ilgili mevzularda izahat ve soruşturmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Sırrı Paşa yazısında Bağdat'ta Hindiye Seddi ve benzeri işlerde halkın takdirini kazandığını, Nusret Paşa'nın sahte mühürlerle ahali

²²³ BOA, **Y. PRK. KOM**, 8/34, (3 Zilhicce 1310/18 Haziran 1893) ; Tahkikat sonucu oluşturulan bu raporlar toplam 13 sayfa olarak Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır. Raporların içeriğinde tek tek isimler verilerek Nusret Paşa hakkında ortaya atılmış olan iddialar çürütülmüş ve asılsız olarak görülmüştür.

²²⁴ BOA, **İ.DH**, 1191/93, (18 Muharrem 1308/3 Eylül 1890).

²²⁵ BOA, **Y.A.HUS**, 242/9, (2 Cemâziyelevvel 1308/14 Aralık 1890).

²²⁶ BOA, **Y.PRK. ASK**, 69/42, (23 Cemâzihahir 1308/ 3 Şubat 1891); Köksal, a.g.e, s. 233.

adına istediğini yazdığını ve aleyhindeki iftiraların kendisini sevmeyen Nusret Paşa'nın teşebbüslerinden ileri geldiğini savunuyordu.²²⁷

26 Mart 1891'de tekrar bir arıza gönderen Sırrı Paşa, Nusret Paşa'nın şikâyetlerinin arkasındaki sebepleri yazmaktaydı. Hakkında şikâyetlerden haberdar olduğunu belirten Sırrı Paşa'ya göre vilayetin şimdiki durumu "*sükûnu ezmine-i sâbıkaya âdetâ gıpta bahşâdır.*" Kendisinden önce gelenlerin milyonlarca akçe sarfetmelerine rağmen Hindiyeye Seddi'ni inşa etmeyi başaramadıklarını ve kısa süre önce tamamlanan bu projenin "*birkaç yüz bin nüfûs-ı ahâli helakdan*" kurtardığını belirtmiştir. Böylece Hille'nin gelirlerinin iki kat daha artırıldığını ve buna benzer pek çok imarat yaptığını beyan etmiştir. Vilayetin kendinden önceki durumunu ve şu anki halini gören insaf sahiplerinin değişimi itiraf edeceklerini belirten Sırrı Paşa bu durumun aksini arz edenleri "*ehl-i garaz*" olarak tanımlamıştır. Sonunda Nusret Paşa'ya değinerek amacını şu şekilde ifade etmiştir:

"Devletlü Nusret Paşa Hazretleri yalnız bedhâh-ı vilâyet değil belki ta'bir-i sahîh ile bedhâh-ı memleket olduğu için bu misilli müftereyât-ı arzkârâneyi hiçden ve yoktan uydurub neşr iden ve itdiren odur. Kendi imzâsı tahtında yazdığı hurâfâta kanmayub rivayet-i mevsûkaya göre peydâ ettiği birçok sahte mühürlerle ahâli nâmına olarak aklına geleni de yazmaktan hayâ etmiyor. Sevmediği bir bende-i sâdik-ı devleti lekedâr idebilmek için sahtekârlığı bile irtikâb edecek kadar tecâvüzât-ı gayr-ı muhikkada bulunmak muvâfik-ı sadâkat mıdır işte vilâyte-i aleyhinde herhângi lisân ile olursa olsun samâh-ı devlete aks iden sadâlar hep bu yânkâr ile ânın adedi pek kalil olan hevâdarlarının efvâhından çıkan asvâtdan ibâretidir. Yoksa menâfi-i gayr-ı meşrûalarına dest-i res olamayanlardan mâadâ sağır ve kebîr ahâli-i vilâyet terakkiyât-ı hâzıra-i umrân-ı perverândan ve bâ husus zamân-ı sâbıkada görülmeyen şimdiki sükût ve âsâyîş-i tâmdan müteşekkiran ed'iyehân-devlet ebed müddet olarak bedhâhlara vallahi'l-azîm la'net okumaktadırlar."²²⁸

Bağdat vilayeti ve hükümet arasında bu telgraflar gelip gitmeye devam etti. Nusret Paşa kendi hakkında yapılan şikâyetleri kabul etmemekte ısrarcıydı. Üstelik kendisi de sürekli bir şeylerden ve birilerinden şikâyet ederek vilayet işlerini aksatmaktaydı. Nusret Paşa, Sırrı Paşa'nın Bağdat'tan alınması sürecinde Sadrazam ve Sırrı Paşa'nın Kerbela ve Hille'de meydana gelen olaylara sebep olduklarını ifade etti. 9 Temmuz 1891'de Yıldız Sarayına gönderdiği şifreli telgrafta Kerbela ve Hille sancaklarında meydana gelen karışıklık nedeniyle mahsul bakımından zengin olan Hindiyeye, Şamiye, Divaniye gibi kazaların mahsulat ve varidatının telef olduğunu, İran sınırına yakın kazalarda Sırrı Paşa ve Sadrazam'ın çabalarıyla bazı aşiretlerin dağıldığını, bir kısmının da İran tarafına geçtiğini ihbar etmekteydi.²²⁹

14 Temmuz 1891'de gönderdiği bir yazıda ise Sırrı Paşa'yı Şiiilerden asker alınmaması yolunda tahriklerde bulunduğu iddiasıyla suçlamıştır. Bu durumdan dolayı Şii ahalinin herhangi bir şekilde

²²⁷ BO, Y.PRK. BŞK, 21/9, (12 Ramazan 1308/21 Nisan 1891).

²²⁸ BOA, Y.MTV, 49/109, (15 Şaban 1308/ 26 Mart 1891).

²²⁹ BOA, Y.PRK. ASK, 73/80, (3 Zilhicce 1308/10 Temmuz 1891).

kura isabet eden birini göndermemek suretiyle direneceklerini hem de Sünnilerin bu duruma tepki göstererek kura isabet edenleri göndermeyecekleri iddiasında bulunmaktaydı.²³⁰

Nusret Paşa, Sırrı Paşa bölgeden ayrılana kadar onun hakkında saraya sürekli olarak raporlar göndermiştir. Nitekim Sırrı Paşa'nın Bağdat valiliğinden azledilmesinde Nusret Paşa tarafından gönderilen bu telgraflar etkili olmuştur.

2.4.2. Bağdat Valisi Hacı Hasan Paşa ve Nusret Paşa Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklar

Sırrı Paşa bölgeden ayrıldıktan sonra yerine Hacı Hasan Paşa²³¹ atanmıştır. Tıpkı Sırrı Paşa gibi o da Nusret Paşa'nın Bağdat'ta huzur ve asayişi bozduğuna dair şikâyet telgrafları göndermiştir. Bu şikâyetlere karşılık olarak Nusret Paşa merkeze vali hakkında uzun raporlar göndermeye devam etmiştir.

Bağdat valisi Hacı Hasan Paşa, Nusret Paşa hakkında pek çok kez şikâyette bulunmuştur.²³² Örneğin bir keresinde hem Nusret Paşa'dan hem de yaverinden şikâyetçi olmuştur. Hasan Paşa, Nusret Paşa'nın yaveri Binbaşı Şahin Efendi hakkında resmi şikâyet olduğu halde bunun önemsenmediğini, hükümetin emirlerini etkisiz hale getirecek davranışları olduğunu belirterek kendilerine bir tebligatta bulunulmasını talep etmiştir. Bu şikâyet üzerine Altıncı Ordu Müşiri olan Recep Paşa bahsi geçen yaver Şahin Efendi adıyla bir binbaşı olmadığını bu kişinin Binbaşı Şamil olabileceğini ve Nusret Paşa tarafından bir dilekçe ile hükümete gönderildiğini belirtmiştir. Kendisine burada bir belge verilmediğini, talebinde ısrarcı olarak valiye değil de memurlara birkaç söz söylediğini ifade eden Recep Paşa bizzat bu olaya şahitlik ettiğini de eklemiştir. Konuyla ilgili ise Nusret Paşa'nın uyarıldığını hatta söz konusu yaverin Nusret Paşa'nın hizmetinden alınarak taburlara geri gönderildiğini belirtmiştir.²³³

Bağdat Valisi ve Altıncı Ordu Müfettişi Nusret Paşa arasındaki ihtilaflar büyüyerek artmaya devam etmiştir. Hasan Paşa'nın 28 Temmuz 1893 tarihli telgrafının içeriği ise şu şekildedir: Nusret Paşa hükümet konağına giderek Recep Paşa ile bir müzakarede bulunmuş ve oradan alaybeyinin odasına gitmiştir. Kendi adamları hakkında adliyede yapılan tahkikata karşı çıkmış, kendisinin

²³⁰ BOA, **Y.PRK. ASK**, 73/102, (7 Zilhicce 1308/14 Temmuz 1891).

²³¹ Sırrı Paşa'nın azledilmesiyle birlikte Hacı Hasan Paşa, vezirlik rütbesiyle yeni vali olarak atanmıştır. Kendisi İstanbullu, Türk asıllı ve dinine bağlı eski tarz bir validir. Nilüfer Bayatlı, "*Osmanlı Döneminde Bağdat Valileri (1534-1917)*", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, sy. 158, Eylül-Ekim, 2005, s.200.

²³² Valinin bu şikâyetlerine karşılık olarak elliden fazla din adamı ve tüccar imzasıyla Bağdat'tan gönderilen telgrafta Nusret Paşa'nın şimdiye kadar kimsenin hukukuna tecavüz etmediği, kendisinin yönetiminden memnun oldukları bildirilmiştir. BOA, **İ.DH**, 1248/97852, (17 Rabiulevvel 1309/20 Ekim 1891).

²³³ BOA, **Y.MTV**, 69/46, (25 Rabiulevvel 1310 /17 Ekim 1892).

tahkikatından evvel böyle bir şeye izin vermeyeceğini, savcının, adamları hakkındaki soruşturmaya son vermemesi halinde sonucun fena olacağını beyan ederek adliyenin işlerine karıştığını ve memurları tehdit ettiğini bildirmiştir. Emri altındaki adamlardan birinin Ermeni, diğerinin içkici takımından olduğunu bunların adliye tarafından istenilmesinin sebebinin, Nusret Paşa'ya dayanarak yaptıkları zulümler dolayısıyla daha önce haklarında tutuklama emri çıkarıldığı halde Nusret Paşa'nın bunları teslim etmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca Hasan Paşa, Nusret Paşa'nın akşamüzeri dairedaki memurların dağılması ve alaybeyinin yemek için odasından çıkarak evine gitmesinden sonra maiyetindeki yaverle alaybeyine haber göndererek hükümetin memurlarının kendisine suikast düzenleme niyetinde olduğunu ve korunma istediğini iletmiştir. Vali, Nusret Paşa'nın anormal hareketlerinin giderek arttığını ileri sürerek bu hareketlerin önünün alınması arzusunda olduğunu beyan etmiştir.²³⁴

Nusret Paşa buna karşılık Sadarete bir telgraf çekerek duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. Nusret Paşa, Vali Hasan, Adliye Müfettişi Hüsnu, Savcı Mahmud ve meşhur kirâhaneci Hasan, Abdulrahman ve Ahmet Efendi ile Mardinli Emir Rafıza'nın valinin başkanlığında bir haftadan beri akşam on birlere kadar müzakerelerde bulduklarını iddia etmiştir. Adı zikredilen bu kişilerin yapmış oldukları müzakereler sonucunda Nusret Paşa'nın refaketinde asker bulunmayacağına dair karar alıp ilan ettiklerini belirten Nusret Paşa bazı şahıslar tarafından şahsına suikast tertiplendiğini, yazı işleri ve ziraat işlerinde istihdam ettiği adamlarının hapsedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu işlerin yapılması için vali tarafından yüz lira, adliye dairesi tarafından ise dört yüz elli mecediye verildiğini kendisinin bu sebeple alaybeyinin odasına giderek burada adliye ve hükümetin kalmadığını, kimsenin güvende olmadığını, söz konusu adamlar yerine şeriata bağlı ve sadık zatlardan oluşan bir heyetin gönderilmesini, kendisi ve adamlarının korunması için ordu müşiriyetine emir verilmesini rica etmiştir. Göndermiş olduğu telgrafı ise “ *Alaybeyi odasına misafiren sığınmış kulları Nusret*” olarak imzalamıştır.²³⁵

Hasan Paşa 22 Kasım 1893 tarihinde göndermiş olduğu şifreli telgrafta Altıncı Ordu Müşiri Recep Paşa'dan şikâyetlerini dile getirmiştir. Bu arada Nusret Paşa'ya da değinerek kendisinin Recep Paşa'dan geri kalmadığını ve birlikte hareket ettiklerini iddia etmiştir. Ona göre Recep Paşa ve Nusret Paşa hükümet işlerine müdahale ederek, vilayet memurları hakkında ağıza alınmayacak ithamlarda bulunmuşlardır. Bu durum Irak'ın geleceği için büyük bir tehlike oluşturduğundan paşaların bu ve benzeri hareketlerinin incelenmesi için bir tahkik heyeti kurulmasını talep etmiştir.²³⁶

Hasan Paşa tarafından merkeze iletilen bu şikâyetler üzerine konuyla ilgili tahkikat yapmak üzere Derviş ve Şakir paşalar görevlendirilmiştir. Bu arada Nusret Paşa'nın artık ihtiyarlamış olduğu,

²³⁴ BOA, **Y.PRK. A**, 9-8, (14 Rabiulâhir 1311/25 Ekim 1893).

²³⁵ BOA, **Y.PRK. A**, 9-8, (14 Rabiulâhir 1311/25 Ekim 1893).

²³⁶ BOA, **Y.MTV**, 86/51, (22 Rabiulâhir 1311/ 2 Kasım 1893).

emekliye sevk edilerek Bağdat'ta ikamet ettirilirse kimseye bir zararının dokunamayacağı şeklindeki rivayetin de doğruluğunun araştırılması emredilmiş ve bu konuda ortak karar vererek bildirmeleri istenmiştir. Tahkikat için görevlendirilen paşalar aralarında yapmış oldukları müzareke neticesinde Nusret Paşa'nın haiz olduğu memuriyet sıfatıyla ordu ve vilayetin idarelerini ihlal etmekten geri kalmadığı ve tahkikat neticesinde bir tereddütün kalmadığını belirtmişlerdir. Nusret Paşa'nın emekliliği konusunda ise, kendisinin görev yaptığı süre boyunca Bağdat'ta hem taraftarı hem de aleyhinde olan bir kısım kimseler olduğu, bu nedenle Bağdat'ta ikamet etmesinde ısrar edilirse kendisinden intikam almak isteyen kişilerin girişecekleri bir hareketin hükümet işlerine zarar vereceğini ifade etmişlerdir.²³⁷

3 Mayıs 1894 tarihinde Bağdat'tan göndermiş olduğu şifreli telgrafta Hasan Paşa bu kez Altıncı Ordu Müşiri Recep ve Ordu Müfettişi Nusret Paşa'nın vilayet işlerine karışmalarına izin verilmediğinden vilayet aleyhinde olan her türlü fırsatı değerlendirerek tahriklerde bulduklarını ileri sürerek Paşaların bölgede bulunan Şiileri tahrik ettiklerini de iddia etmiştir.²³⁸

Nusret Paşa Telgraf ve Posta Nezareti Bağdat Başmüdürlüğünden çekmiş olduğu şifreli telgrafın yakılmasına mani olunmamasını dair bir istekte bulunmuştur. Kendisinin bu isteği bir defaya mahsus olmak üzere kabul edilmiş ve yazmış olduğu telgraf huzurunda yakılmıştır.²³⁹ Nusret Paşa'ya bu ayrıcalığın neden tanındığına ve telgrafın yakılmasına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak kendisi Bağdat valisi Hasan Paşa'nın iddialarına göre bu durumun bir kere mahsus olduğunu bilmesine rağmen bir gece telgrafhaneye giderek iki kıta şifrenin çekilmesiyle birinin yakılması diğerinin de bir zarf içine konularak ve tarafından mühürlenerek muhafaza edilmesini teklif etmiştir. Merkez müdürü tarafından çekilecek olan telgrafın bir defaya mahsus olarak yakıldığı kendisine tekrar bildirilmiştir. Ancak Nusret Paşa mağdur olduğunu söyleyerek müdüre hakaret etmiştir. İddialara göre merkez müdürünü sürükleyerek telgrafhanenin karşısında bulunan Müşir Recep Paşa'nın konağına getirmiştir. Merkez müdürü, Nusret Paşa'nın Müşir tarafından ikna edileceği ümidiyle mecburen kendisiyle gitmiştir ve orada şiddetli bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmanın sonucunda yazacakları şifrenin Müşir Paşa nezdinde alıkonularak telgraf nezaretinden müsaade ile alacağı emre göre hareket etmesine müsaade olunması teklif edilmiştir. Fakat bu uygun görülmeyle kendisine ağza alınmayacak sözler söylenmeye başlanmıştır. *“Ötesine berisine sille tokat vurarak ellerinden eteklerinden asâkir-i nizâmiye çavuş neferâtına tutturularak kapıdan dışarı ve oradan da nerdübandan aşağı inerek ve sürükleyerek”* telgrafhaneye

²³⁷ BOA, Y.MTV, 86/116, (29 Rabiulâhir 1311/ 9 Kasım 1893).

²³⁸ BOA, Y.MTV, 94/95, (27 Şevval 1311/ 3 Mayıs 1894).

²³⁹ BOA, Y.MTV, 129/183, (4 Teşrinievvel 1311/16 Ekim 1895).

götürülmüş ve orada istediği telgrafi yazmıştır. Merkez müdürünü eğer telgrafları yakmazsa askere süngületeceğine dair tehdit eden Paşa amacına ulaşmıştır.²⁴⁰

Özetle, Nusret Paşa ve Bağdat valileri arasında meydana gelen bu çatışmaların temelini Midhat Paşa döneminden beri süregelen mülki ve askeri görevliler arasındaki mücadele ve rekabetten ileri geldiği söylenebilir. Mülki ve askeri memurlar arasındaki bu mücadele temelde askeri memurların “mektepli”, mülki memurların ise “alaylı” olmasıydı.²⁴¹ Nitekim Nusret Paşa'nın, Bağdat'ta yaşadığı problemler üzerinde kendine has kişiliği yanında bu durumun da etkisi bulunmaktadır.

Bölgede Altıncı Ordu Müfettişliğine atandığından beri pek çok problem yaşayan Paşa'nın adına 1895 yılından sonra pek rastlanmamaktadır. Ömrünün son yılı olduğunu ve yaşının ilerlediğini düşünerek kendisinin bir nebze de olsa sakinleştiğini söylememiz yerinde bir tespit olacaktır.

²⁴⁰ BOA, Y.MTV, 129/83, (4 Teşrinievvel 1311/16 Ekim 1895).

²⁴¹ Osmanlı Devleti'nde memurlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011; Ahmet Köksal ise “**Giritli Sırrı Paşa**” adlı eserinde mektepli-alaylı çatışmasını Sırrı Paşa- Nusret Paşa özeline indirgeyerek incelemiştir. Köksal, a.g.e, s. 236.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. NUSRET PAŞA'NIN KİŞİLİĞİ, AİLESİ VE KALEME ALDIĞI LAYİHALAR

3.1. Nusret Paşa'nın Kişiliği ve Ailesi

Nusret Paşa'nın 1824-1896 yılları arasında 72 yıl süren yaşamı, Osmanlı Devleti'nin büyük bir değişim ve dönüşüm içerisinde olduğu sürece denk gelmiştir. Nusret Paşa, II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı Devleti bünyesinde pek çok askerî ve mülkî görev üstlenmiştir. Bu görevleri icra ederken kendine has yönetimi ve sert tavrı ile dikkat çekmektedir.

Hayatı hakkında çok detaylı bilgiler bulunmayan Nusret Paşa'nın karakteri hakkında ipucu verebilecek bazı yorumlara değinerek çıkarım yapmak amaçlanmıştır. Nusret Paşa ile ilgili çoğu eserde Abdülhamid'e olan yakınlığı, jurnalciliği, geçimsizliği ve sert mizacına dair ifadeler bulunmaktadır.

Nusret Paşa kendi ifadeleriyle “Avrupa görmüş”, Adolphe Thiers ve Meternich gibi “Avrupa üdebasıyla mülakat ve ülfet etmiş ve bâ-husus Paris'te beş sene üçüncü Napolyon'un parlak zamanlarında bulunup kesb-i malumat eylemiş”, Avrupa'nın “politika-i haliyye ve mâziyyece herhangi şubesinden bahsolunsa anlayıp fikir beyan edebilecek” devlet adamlarından biridir.²⁴²

Mahmud Celaleddin Paşa, hakkında “ muzırrü'n-nas bir mecnun-ı melamet-zede itlakına mâsadak” yani “halka zarar verici ve melamete kapılmış deli dense yeridir.” ifadelerini kullanmıştır.²⁴³ Nusret Paşa'nın “Deli Nusret” olarak anılmasının sebebi belki de Celaleddin Paşa tarafından ifade edilen bu sert sözlerdir.

Mehmet Tevfik Biren Mabeyn kâtibi olarak Yıldız Sarayında bulunduğu sırada hatıralarını anlattığı eserinde “Saray'daki Bazı Eşhas” başlığı altında Nusret Paşa'ya değinmiştir. Biren'in ifadeleriyle “Bu zat da sarayda bulunmaktaydı. Orijinal bir insandı. Odamıza geldiği vakit boynuma sarılarak hatır sorması hiç aklımdan çıkmaz. Çerkez asıllı olduğu söylenirdi. Harbiye'den yetmiş ve Avrupa'ya gönderilmiştir. “Deli” lakabı ile anılan akıllı insanlardandı.”²⁴⁴

²⁴² BOA, Y.EE, 14/7, (24 Cemaziyelâhir 1295/ 25 Haziran 1878).

²⁴³ Parmaksızoğlu, a.g.m, s.353.

²⁴⁴ Mehmet Tevfik Biren, **Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, c. II, Haz. Fatma Rezan Hürman, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 79.

Semih Mümtaz ise eserinde Nusret Paşa ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“ Deli Nusret Paşa ismiyle meşhur Müşir Nusret Paşa vardı. Hünkâr; aynı zamanda yaveri olan bu zata çok yüz verir ve sık sık huzuruna celbederek iş buyururdu. Bu paşa haddizatında iyi bir adamdı. Fakat delişmendi²⁴⁵. Patavatsız konuşur; lakırdıyı ölçmezdi. Bir kabahatide hünkâr ne söylese zabteder ve naklederdi. Padişahın demesini beklemeden potlar kırardı. Binaenaleyh padişahı bazı defalar müşkül bir mevkie sokardı.”²⁴⁶

Nusret Paşa'nın Binbaşılık, Kaymakamlık, Miralaylık, Mirlivalık, Müşirlik gibi rütbeleri bulunmaktadır. Ayrıca Murassa-ı Osmani ve Mecidi, altın ve gümüş imtiyaz madalyaları bulunmaktadır.²⁴⁷

Detaylı bir sicil kaydına ulaşılamayan Nusret Paşa'nın eşi ve çocukları hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Mevcut olan arşiv belgelerine yansıyan bazı davalardan dolayı Paşa'nın aile bireyleri hakkında çok detaylı olmayan bilgilere ulaşılmıştır. Edinilen bu bilgilere göre Nusret Paşa'nın Zernigar adında bir eşi ve Hatice adında kızı bulunmaktadır.²⁴⁸ Ayrıca Nusret Paşa'nın Nasır ve Muzaffer olmak üzere iki de oğlu vardır.²⁴⁹

Nusret Paşa'nın oğlu Muzaffer Bey kaimakam rütbesinde olup, yaverlik yapmıştır. Hatta Muzaffer Bey'in, Nusret Paşa'nın Bağdat'ta bulunduğu sırada faaliyetlerini tahkik etmek için Bağdat'a memur olarak gönderilmiştir.

Paşa'nın diğer oğlu olan Nasır Paşa ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. Nasır Paşa tahsilini Almanya'da tamamlamıştır. Mirliva rütbesindedir. Mirza Paşazade Mühiddin Efendi'nin damadıdır. İkinci Mecidîsi ve ikinci Osmanîsi vardır. Bunların haricinde bir de ecnebi nişanlarına sahiptir.²⁵⁰ Nusret Paşa'nın Muhammed Nasreddin Bey adında bir torunu²⁵¹ ve Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane mezunlarından olan Hüseyin isimli damadı vardır.²⁵²

²⁴⁵ Davranışları durumuna göre hafif kaçan, ölçsüz, uçuk kaçık, delidolu.

²⁴⁶ Semih Mümtaz, **Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1948, s. 87.

²⁴⁷ Atatürk Kitaplığı, **Müteferrik Evrak**, nr. 58207.

²⁴⁸ BOA, **BEÖ**, 1946/145904, (5 Şaban 1320/7 Kasım 1902); BOA, **BEÖ**, 1055/79121, (26 Recep 1315/21 Aralık 1897).

²⁴⁹ Sicill-i Osmani, s. 870; BOA, **İ. TAL**, 509/10, (19 Şevval 1315/13 Mart 1898).

²⁵⁰ **Malumat**, c. 4, no:90, 14 Safer 1315/15 Temmuz 1897), s. 842.

²⁵¹ BOA, **MF. MKT**, 540/30, (22 Teşrinisani 1316/12 Nisan 1317).

²⁵² BOA, **DH. MKT**, 1844/14, (16 Zilkade 1308/23 Haziran 1891).

Nusret Paşa, Avrupa'dan döndüğünde bir coğrafya atlası hazırlatmıştır. Küre-i musattahayı²⁵³ oluşturan ilk kişidir.²⁵⁴ “İdare-i askeriye” gibi bazı telifat ve tercümeleleri vardır. Ayrıca Arapça, Farsça, Fransızca, Çağatayca ve Çerkesce dillerine hâkimdir.²⁵⁵

Nusret Paşa'nın kaleme aldığı layihalardan kendisinin dünya siyasetine ve devlet hukukuna ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Mehmet Süreyya Nusret Paşa'yı “doğru, dürüst ve sert mizaçlı” olarak tanımlamıştır.²⁵⁶

1824-1896 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin en önemli devirleri sayılabilecek bir dönemde yaşamını sürdüren Nusret Paşa 1896'da Bağdad'da vefat ederek İmam-ı Azam kabristanına defnedildi.²⁵⁷

3.2. Nusret Paşa'nın Kaleme Aldığı Layihalar

Osmanlı bürokrasisinde rapor veya taslak türü belgeler için “layiha” kelimesi kullanılmıştır.²⁵⁸ Özellikle son dönem Osmanlı tarihinde III. Selim ve II. Abdülhamid dönemi ile birlikte layiha yazımı ön plana çıkmaktadır. 1860'lı yıllara kadar valilerin Babiâliye vilayetlerin durumlarına ilişkin düzenli olarak raporlar gönderdikleri bilinmektedir.²⁵⁹

II. Abdülhamid döneminde layihalar devlet bürokrasisinde çok önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Sultan Hamid başkent İstanbul'dan çok fazla ayrılmamakla ve bundan dolayı da hasımlarınca korkak ya da paranoyak olmakla itham edilip eleştirilmişse de, vilayetler hakkında bilgi alma kanallarını çok iyi tesis etmiştir. Bu kanalların en önemlileri ise hafiye jurnalleri, çektirilen fotoğraflar ve yazdırılan layihalardır.²⁶⁰

II. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca farklı meseleler ve vilayet hakkında çok sayıda layiha yazdırıldığı bilinmektedir. Özellikle Şura-yı Devlete bağlı olarak bir istatistik kaleminin kurulmasından sonra taşradaki valiler yıllık raporlarında vilayette olan biten herşeyi İstanbul'a bildirmek zorundadırlar.²⁶¹

²⁵³ Düzlemküre.

²⁵⁴ İhsanoğlu, a.g.m, s. 801.

²⁵⁵ Atatürk Kitaplığı, **Müteferrik Evrak**, nr. 58207.

²⁵⁶ Mehmet Süreyya, a.g.e, s.1278.

²⁵⁷ Parmaksızoğlu, a.g.m, s. 353.

²⁵⁸ Mübahat Kütükoğlu, “Layiha”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 27, İstanbul, 2013, s.116.

²⁵⁹ Kırmızı, a.g.e, s. 109.

²⁶⁰ François Georjeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.220-221.

²⁶¹ Kırmızı, a.g.e, s.111.

Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı sürecin kaynağı hakkında layiha sunan yazarlar genel olarak ortak noktalara işaret etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu üzerinden bulunmuş oldukları çözüm yollarını ortaya koymuşlardır. Sultan Abdülhamid döneminde pek çok devlet adamı sayısız layiha göndermiştir. Bunların kimi padişahın isteğiyle kimi de kendi isteğiyle layihalarını kaleme almıştır. Abdülhamid'e en çok layiha sunan devlet adamlarından biri de hükümdara olan yakınlığı ile tanınan Nusret Paşa'dır. Nusret Paşa kaleme aldığı layihalarda bulunduğu bölgelerde problemlere değinerek bunlara çözüm yolları üretmiştir. Ayrıca dönemin meseleleri hakkında fikirlerini beyan ederek, bazı devlet adamları hakkında çok ağır ifadeler kullanmıştır. Nusret Paşa'nın layihalarında bu denli ağır ifadeler kullanması bu kişilerle aralarında bulunan husumetlerden ileri gelmektedir. Ayrıca kendisinin kaleme aldığı layihaların dili ağırdır.

Layihalar zaman zaman layihayı yazan kişinin şahsi görüşlerini, önyargılarını ve savunmacı yaklaşımlarını içerebilmektedir. Bu nedenle layihaların başka kaynaklarla özellikle arşiv belgeleri ile mukayese edilerek incelenmesi daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Nusret Paşa'nın incelenen layihaları bu anlamda gerek Osmanlı arşivinden belgelerle gerekse de dönemin kaynakları ile desteklenmiştir.

Tablo 3: Nusret Paşa'nın Kaleme Aldığı Layihalar

BELGE NUMARASI	LAYİHA ADI
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı 14/122.	1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Redif Paşa ve Diğer Kişilerin Yanlış Tedbirleri Neticesi Mağlubiyetle Sonuçlandığına Dair Layiha.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı 9/26.	Osmanlı Devleti'nin Siyasi Yapısı ve İdare Tarzı Üzerine Kaleme Aldığı Layiha.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı 10/42.	Bulgaristan'a Dair Layiha.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı 12/03.	Avusturya'nın Osmanlı Devleti Hakkındaki Yaklaşımını ve Ülkeler Arasındaki Siyasi İlişkileri Konu Alan Layiha.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Askerî Marûzat Evrakı, 35/ 24.	Rusya Devleti'nin İran ile Akdettiği Gizli Muahede Hakkındaki Layiha.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı, 759/56921.	Umur-ı Adliyyeye Müteallik Bazı Mülahazatı Havi Nusret Paşa Tarafından İrsal Olunan Layiha
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı, 16/37.	Midhat Paşa Aleyhinde "Bir Avrupalı Tarafından Fransızca Yazılmış Layihanın Tercümesi" Başlıklı Nusret Paşa'nın Takdim Ettiği Varaka
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı, 478/79.	Nusret Paşa'nın Trabzon'daki Faaliyetlerine Dair Layiha
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı, 11/3.	Irak ve Necid'e Dair Mufassal Layiha.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı, 14/126.	Yapılmak İstenen İstikrazın Çok Zararlı Olacağına Dair Muhtasar Layiha

Tablo 3: (Devamı)

BELGE NUMARASI	LAYİHA ADI
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi Evrakı, 3/11.	İstanbul Muhacir Komisyonu Hakkındaki Layiha.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı, 7/16.	Hıttı-i İrakiyye Dair Layiha

3.2.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Redif Paşa ve Diğer Kişilerin Yanlış Tedbirleri Neticesi Mağlubiyetle Sonuçlandığına Dair Layihası

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı²⁶² hakkında görüşlerini bir layiha ile ifade eden Nusret Paşa'ya göre bu savaştaki mağlubiyet dikkate alındığında görevli kumandanların, özellikle eski Serasker Redif Paşa ile Tophane müşirliğinin tek bir bakış açısına sahip olmaları ve yanlış tedbirler almaları etkili olmuştur. Buna ilaveten Zıştovi, Niğbolu ve Tırnova'da kendi tebligat ve uyarılarına tam olarak uyulmadığını kaydeden Nusret Paşa, gerekli asker ve ateşli mühimmatın yetersiz olduğunu bundan dolayı da Şıbka Balkanı'nın elden gittiğini belirtmektedir.²⁶³

Bu hususu gerekli incelemelerin ortaya çıkaracağına vurgu yapan Nusret Paşa, bundan sonra barış tedbirleri çerçevesinde itina ve dikkat olunacak hususun Avrupalılara karşı “*sarf-ı sanat diplomasiyle âkıbet-endiş olarak hekimane ve müdebbirane*” bir kuvvetli ve kalıcı müttefik kazanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu şekilde eksik yönlerin kapatılabileceğine işaret eden Nusret Paşa, bunu Osmanlı Devleti için bir zorunluluk olarak add etmektedir.

Görüşlerini somut olarak kaydeden Nusret Paşa'ya göre; İngiltere ve Avusturya devletleri kendi menfaatlerini Osmanlı Devleti'nde aradıklarından, doğrudan doğruya Rusya ile gizli bir ittifak antlaşması yapılmalıydı. Bu antlaşma saldırı ve savunma unsurlarını içermeliydi. Amerika da bu ittifaka dâhil edilmeli ve gerekirse Girit Adası Amerika'ya alınacak yüksek meblağlar karşılığında terk edilmeliydi. Böylece İngiltere'nin Arabistan ve Afrika; özellikle Bağdad, Basra, Maskat, Umman, Yemen ve Mısır taraflarında mevcut tahakkümünün önü kesilmiş olacaktı. Bu durum Hindistan ve Asya Müslümanları açısından büyük emniyet ve güven sağlanmasını getirecek, böylelikle “ittihad-ı İslamiye”ye katkı sağlayacaktı. Ayrıca Rusya ve Amerika ile ittifak sürdürülecekti.

²⁶² Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yaşanan Rumi takvime göre 1293 yılında meydana geldiği için literatürde “93 Harbi” olarak anılan savaştır. Savaşın meydana gelmesinin temel sebebi, Rusya'nın Osmanlı Devletini Balkan topraklarından atmak istemesidir. Rus ordusunun İstanbul'a kadar ilerlemesi ile son bulan savaşı Osmanlı Devleti kaybetmiştir ve savaş sonucunda çok ağır şartlar içeren Ayastefanos Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Mahir Aydın, “*Doksanüç Harbi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.9, İstanbul, 1994, s. 498-499.

²⁶³ BOA, Y.EE, 14/122, (29 Zilhicce 1295/24 Aralık 1897).

Avrupa devletlerinden hiç birisi Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edemeyecek ve “İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'ye eylediği fenalığın dört katı” kendi başına gelecekti.²⁶⁴

Mesele bu şekilde çözümlene yoluna gidilirse Rusya; Tuna sahillerinde Sırbistan, Bosna ve Karadağ'daki taleplerini hafifletecek ve Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin azaltımına da gidilmeyecekti. Nusret Paşa'nın yaklaşımına göre Cebel-i Lübnan'ın mevcut idaresi eskiden olduğu gibi Şam Vilayeti'ne dönüştürülebilir, Girit Meselesi'nin²⁶⁵ tümüyle ortadan kalkacağı ve hatta Yunan Devleti'nin yok olmasına kadar gideceği bir durum oluşacaktı.

Bütün bu diplomatik girişimlerin ve ittifak çabalarının gizlice yürütülmesi gereğine ve resmi yazışmalar çerçevesinde sürdürülmesi zorunluluğuna işaret eden Nusret Paşa, bu görev için murahhaslar arasında kendisinin de tayin edilmesi halinde “fevkalade ve hatırlara gelenden ziyade” başarı elde edileceğini vurgulamıştır.

3.2.2. Devlet İdaresinin İslahına Dair Lâyihası

Nusret Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısı ve idare tarzı üzerine kaleme aldığı layihada öncelikle içeride hâkim hale gelen kötü idareden ve dışarıda süregelen inkılaplardan şikâyet edilmektedir. Bu süreci “*devr-i felaket*” olarak tanımlayan Nusret Paşa, bu olumsuz durumdan çıkmak imkânı hakkında fikirlerini sunmaktadır. Sözlerine Osmanlı sultanının mevcut kara bulutları dağıtacağına şüphe olmadığından bahisle başlayan Nusret Paşa dertlerden kurtulmanın öncelikli yolunun teşhisi doğru koymaktan geçtiğini belirtmektedir.²⁶⁶

“ehl-i hikmet nazarında sabitdir ki tertib-i deva teşhis-i illete muhtac olub illet u marazı tayin olunmadıkça tertib ve terkib olunacak edviyenin dahi hükm ü tesiri olamadıktan maada belki hastanın tehlike-i hayatını müeddi olacağı emr-i bedihidir.”²⁶⁷

Ona göre işte bu felaket devresinde açıkça görüleceği üzere siyasi ve düşünsel tedbirler zamanında fiiliyata çevrilmeliydi. Bu nedenle Nusret Paşa, söz konusu kongre kararının uygulanması ile ilgili bazı endişeleri olduğunu ortaya koymaktaydı.

²⁶⁴ BOA, Y.EE, 14/122, (29 Zilhicce 1295/24 Aralık 1897).

²⁶⁵ 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ni uğraştıran en önemli meselelerden biri Girit isyanıdır. Özellikle Fransız ihtilaliyle birlikte yayılan milliyetçilik akımının etkisiyle çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'ya bağlı olan milletler tek tek ayrılış süreçlerini başlatmıştır. Bu devletlerden ilki de Yunanistan olmuştur. Ancak Yunanistan kurulurken Girit'in Yunanistan'a dâhil edilmemesi hem Yunanlıları hemde Giritli Rumları harekete geçirmiştir. Yunanistan'ın Giritli Rumları kışkırtması sonucu Yunanistan ile birleşmek için Osmanlı idaresine karşı gelmişlerdir. Bu sebeple başlayan isyanlar zamanla uluslararası bir nitelik kazanarak Osmanlı'nın pek çok taviz vermesine yol açmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 543-546.

²⁶⁶ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁶⁷ BOA, Y.EE, 9/26.

“maat-teessüf icra idilmesi hakkında saniha-piray sudur olan iradat-ı hikmet-i ayat-ı cihandari hükm-i celilinin mevsim-i harbde olduğu gibi eydi-i erkân-ı idarede tesamuh ve ihmale tesadüf itmesi Cenab-ı Hakk esirgesün daha bir fena akıbeyi süratle yaklaştırmak demek olacağı bi-şekk olduğundan bu babda tahakkuk iden vücub üzerine tecdid-i vükela ile dahi izhar-ı keramet buyurulmuşdur.”

Bir devlet ve hükümet için kuvvetini sürdürmenin, siyasi usullerin devamlı ve düzenli olmasına bağlı olduğunu kaydeden Nusret Paşa, siyasetteki çözülmenin zincirleme bir sonuç doğuracağını ifade etmektedir. Ona göre siyaset yokluğu, gerçeklerden uzaklaştırarak, gerçeklerden uzaklaşmak da adaleti ortadan kaldıracaktır. Adaletin ortadan kalkması da öncelikle teba ve memleketi, sonrasında devletin çöküşünü getirecektir.

“Zira fıkdanı-i siyaset imha-yı hakikati ve imha-yı hakikat iza-i adaleti ve iza-i adalet harabi-yi tebaa ve memleketi ve harabi-yi tebaa ve memleket inkıraz-ı devlet ve hükümeti daidir ki işte bizim şimdiki halimiz esasen o fıkdanı-yi siyaset-i maraz-ı muhlikenin netayic-i tesirat-ı muzırrasıdır.”²⁶⁸

Nusret Paşa devamında, tarih bilenler nezdinde açık olduğu şekilde Osmanlı saltanatının teşekkülünde bu şartlara uyulduğunu, o devirde idari işlerin, siyasi hükümlere uygun olduğunu beyan etmektedir. Siyasi işlerin dönemin imkân ve ihtiyaçlarıyla şeri hükümlere de uygun olduğunu, böylece hükümet ve devletin kademe kademe yükseldiği ve kuvvetlendiğini hatırlatmaktadır. Böylece çoğu Avrupa hükümdarlarının Osmanlı Devleti’nden yardım talebinde bulunduğunu beyan eden Nusret Paşa, sadece bir dönem Timur ve sonraları bazı ani gelişmeler dolayısıyla sarsıntı yaşandığını, hatta birkaç defa tamamen yıkılma tehlikesi ile karşılaşıldığını ifade etmektedir. Ancak böylesi zamanlarda da asla gayretsizlik gösterilmeyerek yeterlilik ve liyakate sahip kimseler yönetim kademelerine getirilmiş, böylece usul-i idare hakkıyla sürdürülmüş, böylece devlet daha ileriye taşınmıştır.

Evvelki devirlerde önce sorunların tespitinin yapıldığı ve sonra çareler geliştirildiğini ifade eden Nusret Paşa, yeniden kuvvetlenmenin buna bağlı olduğunu dile getirmektedir. Bu noktada Avrupa devletlerinin şimdiki ve geçmişteki politikalarının bir ölçü olduğunu ilave etmektedir.²⁶⁹

Buradan hareketle Nusret Paşa önerilerini şu şekilde sıralamaktadır: Öncelikle kendilerini her yönden sarmış olan “*seyl-i bela*”nın sebepleri nedir bu ortaya konmalıdır. Sonrasında yenilenmek ve ıslaha da buradan başlamak gereklidir. Fakat kendi menfaatini saltanata ve milletin varlığına tercih edenler bu zorunlu değişime ve ıslahata girişmekten kaçınmaktadır. Üstelik çözümle de ilgilenmemekle beraber “*teeddüb olunur sözlerle*” bu felaket ve musibeti tespit edememekte ve etseler dahi üst makamlarına gerçek yönüyle arz etmemektedirler. Bu şekilde “*taşrada idarenin yolsuzluğu ve milletin terbiyesizliği*” sebep olarak gösterilme çabasına gidilmektedir.

²⁶⁸ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁶⁹ BOA, Y.EE, 9/26.

Nusret Paşa, mevcut durumdaki eksiklik ve sorunların saltanata bağlanmaması gerektiğini ifade ederek, milletin ululemre bağlılığıyla beraber “*terbiyelerinde olan eksiklik*” ve vilayetlerin idaresinde görülen noksanların da bir gerçek olduğunu belirtmektedir. Buralardaki bozuk yapının devam etmesi durumunda taşrada yapılacak ıslahatın faydası görülemeyeceğini öne süren Nusret Paşa, diğer taraftan merkezi bırakıp “*taşra ıslahı*” sözleriyle uğraşılmasını kronik sorunlarla uğraşan bir vücudun dışarıdan tedavi edilmesine çalışılmasıyla aynı olduğunu öne sürmektedir.

Nusret Paşa’ya göre bu güçlü devletin otuz kırk yıldan beri tahrip olmasına “*heyet-i idare-i merkeziye*” sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Reşid Paşa’nın²⁷⁰ hizmetinin inkâr edilemeyeceğini itiraf etmekle birlikte bu sistem dolayısıyla “*şir-pençe*” mahiyetinde yaralar açıldığını iddia etmektedir. Mevcut sorunları o günkü yanlış yapılanmada gören Nusret Paşa, Reşit Paşa sonrasında onun “*mekteb-i terbiyesinden çıkmış*” olanların - gerçekten bazılarının ehliyetinin inkâr edilemez olmasına rağmen - ciddi liyakat sorunu ve eksiklikleri olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca sadaret, meşihat, nezaret ve riyasete gelenlerle, vilayetlerdeki valilerin görevlerini hak etmemelerine rağmen, kendileriyle birlikte çevrelerindeki pek çok kişinin de makam ve mevkiler işgal ettiklerinden ve bunların çok sayıda olmasından yakınmaktadır.²⁷¹

... “her birerleri eyyam-ı memuriyetlerinin aded-i mislisi mikdarınca evlad ve ahfadlarına ve bir takım eclafa na-bi-mehil tevciye-i menasib ve meratıyla devair-i idarenin her kısmında bu memuriyete yüzden ziyade mülazım tekessür itmiş ve daire-i askeriyede yetiştirilen müşiran ve ümera dahi nüfusu nisbetini kat ender kat aşub taşmış olduğundan”...

Bu durumun devlet gelirlerinin çökmesi anlamına da geldiğini kaydeden Nusret Paşa, bu karmaşık ve çoklu yapılanmadan dolayı hesaplama, kıyaslama ve denetlemelerin yapılamadığını, bunun da usulsüzlüklere sebebiyet verdiğini “*bendegânın fesad-ı ahlakını*” doğurduğunu, bu ortamın gerçeklerin üzerini örttüğünü ve her türlü kötülüğün buradan kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu bozuk yapının en açık göstergesi olarak da içinde buldukları savaş ortamını göstermektedir.²⁷²

İfadelerinin daha anlaşılır olması için Mütercim Rüşdü Paşa’yı²⁷³ örnek gösteren Nusret Paşa, “*Otuz kırk seneden berü hükümet ve Devlet-i Aliyye’de cereyan iden usul-i idare-i siyasiyenin hocası ve vükela-yı sabıka ve hazıranın akl ve dirayetce güya birincisi olduğundan bu zata sorulacak olsa ki...*” ifadesiyle kinayeli bir şekilde onu eleştirmektedir.

²⁷⁰ Tanzimat seçkinlerinin en önemli isimlerinden olan Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı modernleşme sürecine çok önemli katkılar sağlamıştır. Bkz: Kemal Beydilli, “Mustafa Reşid Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 31, Ankara, 2020, s. 348-350; Reşat Kaynar, **Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

²⁷¹ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁷² BOA, Y.EE, 9/26.

²⁷³ Mütercim Rüşdü Paşa, 1811 ve 1882 yılları arasında Osmanlı Devletinde yaşamış olan önemli bir devlet adamıdır. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde beş defa Seraskerlik makamına getirilmiştir. Ayrıca Sultan Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamid dönemlerinde sadrazamlık görevini üstlenmiştir. Rüşdü Paşa, dürüst, zeki, rüşvet kabul etmeyen bir devlet adamı olarak tarif edilirken iktidarda görev aldığı süre içerisinde aynı başarıyı elde edemediği de belirtilmektedir. Abdullah Saydam, “*Mütercim Rüşdü Paşa*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 32, İstanbul, 2006, s. 202-203.

Nusret Paşa'ya göre merkezîyetçilik düşüncesinin devlet ve milleti felakete götüreceğinin bilinmedik bir yönü yoktu. Ona göre bu kadar “*akl u dirayet ve dava-yı istikametle*” hiç olmaz ise itiraz yollarını kapatacak şekilde idare-i memleket ve hükümet için istihdam olunacak memurları sağlam bir usul çerçevesinde yetiştirecek ve devletin gelirlerini gereksiz yere israf etmeyecek bir meşru idare kurulmasına engel olacak bir şey yoktu. Devamında da bahsi geçenlerin gerçek amaçlarını sakladıkları iddiasıyla mevcut durumdaki eksiklik ve sorunların saltanata bağlanmasını büyük bir iftira olarak nitelendirmekteydi.

Evvelki idarecilerin isim ve kötülüklerinin sayılması durumunda büyük bir kitap olacağını dile getiren Nusret Paşa, bunun sonucunun ise hüznü ve üzüntüye sebep olacağını ve özetle arz edeceğini kaydetmektedir. Paşa'ya göre önceki devlet adamları, özellikle geçen yıldan beri Sadaret makamında bulunan Rüşdü, Hamdi, Vefik, Sadık ve Safvet Paşalar başlarında iki tür hastalıkla idareyi ellerine almışlardır. Bunlardan birisi işin başına geldikleri gün devletin bekasından, Allah'ın yardımından ağır bir ümitsizlikle derin bir yeise kapılmaları, diğeri de her hususta kendi nefis ve isteklerini millet ve devlet menfaatine tercih etmeleriydi. Ayrıca görevi bıraktıklarında dahi kötü niyetle ve yalanlarla halkı kandırmaktaydılar.

“Böyle bir zehab ve akval-ı batile elbette bi't-tabi hüsn-i idare-i hükümete hail ve cism-i cemiyet-i millete bir semm-i helahildir”.²⁷⁴

Tarif ettiği bu halleri hastalık olarak kabul etmemeleri durumunda “*Sırf hıyanet eseri demekden başka bir söz bulunamayacağı*” şeklinde bir yorum yapmak gerektiği kanaatindeydi. Her iki durumda da mevcut olumsuz durumun eski idarenin fesadı neticesi olduğunu belirtmektedir. Nusret Paşa'ya göre bu idare taraftarlarının aklanmak amacıyla dillerine doladıkları sözlerden biri dışarıdan mülkün her tarafına yayılan karışıklıklarla uğraşmaktan ıslahat ve dâhili imarın yapılmasına vakit bulunamadığıdır. Diğeri de Avrupa tarafından bu kötü niyetli yaklaşım zaten aleyhte hazırlanmış bir karışıklık ve düzen olduğundan bu hususta alınacak tedbirler de o kötü niyete bağlı olduğundan her ne yapılsa bu neticeye vasıl olmaktan kurtarmak ihtimali olmadığı maddeleridir. Nusret Paşa'ya göre bunlar muvazenesiz garip ve saçma sözlerdir.²⁷⁵

Nusret Paşa, öncelikle Avrupa tarafından, Osmanlı Devleti dâhilinde karışıklık çıkarmaktan bir an bile geri durulmaması ve bununla uğraşmaktan iç ıslahatların yapılamaması iddiasına cevap vermektedir. Dâhili ıslahatların finansmanına muhtaç olduğunu ve bazı ıslahata imkân ve zaman bulunamadığı bahsini kabul etmeleri durumunda bile düşmandan korunmak için öncelikli görev olarak ülkenin ve devletin daha güçlü olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu noktada hizmet ve

²⁷⁴ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁷⁵ BOA, Y.EE, 9/26.

gayreti bırakmaya, usul-i siyasiyeyi terketmeye, mülkü idare ve muhafaza edecek görevlileri yetiştirmeye, adil bir düzenin tespit edilmesine de onların sebep olmadıklarını düşünmektedir.

Nitekim idareci ve memurların kurlsız yetiştirildiğini, kayırmacılığın önemli bir yer tuttuğunu kabul ve itiraf etmektedir. Bu durum düşmanların zülm ve haksızlıkları ile birleşmiştir. Başarı için her işte bir kural vaz edip bu kaidelere tamamıyla riayet edilmeli, askeri ve siyasi memurlarının padişahlarına bağlılığı ve liyakatleri tam olmalıdır.²⁷⁶

Nusret Paşa, idare-i hükümet için gerekli memurların vaktiyle düzgün bir takım kaideler çerçevesinde yetiştirilmiş olmaları durumunda bazı olumsuzlukların önüne geçilebileceği kanaatindedir. Böylelikle konumlarını arpalık gibi gören memurlar yerine istikbal için gayret gösterecek, gece ve gündüz çalışacak, sorumluluk hissedecek, memleketin ıslah ve imarı için çalışacak memurların sayısı artacaktır.²⁷⁷

Askerlik yönüne de değinen Nusret Paşa, oranın usul-i idaresinin adliye ve mülkiyeye nispetle bir esas ve nizama bağlı gibi görülmesine rağmen benzer şekilde ele almaktadır. Burada ümera ve kumandan yetiştirmek noktasında benzer sorunların varlığına dikkat çekmektedir. Ordu kademelerinin de “*su-i ahlak belasıyla*” mübtela olduklarını kaydetmekte, kibir ve bencilliğin hâkim olduğuna, bilgi olarak da yetersizliklerine işaret etmektedir.

“İşte usul-i idare-i mülkiye ve adliye ve askeriyesi bir tezebzüb ve teşettüt-i keyfiye dairesinde cereyan iden bir heyet-i ictimaiyenin bekası kabil ise bizimde bu hal içinde bekamızdan ümid var olmak mümkün olsun.”²⁷⁸

Yetiştirilme usullerindeki hatalar nedeniyle idarecilerin mevcut yokluk ve peirşanlıklara sebep olduğunu vurgulayan Nusret Paşa, “*hazine-i devlet ve servet-i milleti yutmağa ülfet eden bir takım cahillerin*” “*kim ne yapmış ve ne olmuş*” benzeri sözlerde bulunacaklarını bu nedenle de bazı açıklamalar yapılmasının zorunluğunun altını çizmektedir.

Nusret Paşa'nın ağır ifadelerle açık hedef aldığı isimlerden biri Şirvanizade Mehmed Rüştü Paşa'dır.²⁷⁹ Şirvanizade'nin “*Bayezid medresesinde bir odada ikamet ve bir çift fodulaya kanaat ve Bayezid Camiinın avlusunda bulunan güvercinlerini sirkate kadar tenezzül eder bir hoca*” iken hızla yükseldiğini dile getiren Nusret Paşa, Sadık Bey'le tanışması dolayısıyla ruus aldığını ifade

²⁷⁶ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁷⁷ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁷⁸ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁷⁹ Şirvanizade Mehmed Rüştü, 1828-1874 yılları arasında yaşamış olan önemli devlet adamlarından biridir. Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Ali Beyhan, “Şirvanizade Mehmed Rüştü Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 39, İstanbul, 2010, s. 209-210.

etmektedir. Nusret Paşa sonrasındaki süreci şu şekilde ifade etmektedir. “Mahrec payesi” verilmesi onun babası şeyhülislam Arif Efendi tarafından halledilmiştir. Sultan Abdülmecid “*bu misüllü şahsın devletde terakkisini kabul etmem*” diyerek şeyhülislam olması önerisini reddetmiş, sonrasında Fuad ve Âli paşalar tarafından bu konuda Şeyhülislam Sadeddin Efendi’ye ısrarlarda bulunulmuştur. Onun da karşı durması Fuad ve Âli paşaların “*kibirlerine dokunarak*” Şirvanizade Mehmed Rüşdü Efendi müderris rütbesinde bulunduğu halde vezaretle Şam valisi yapılmıştır. Birkaç yıl sonra sadaret makamına getirilmiştir.²⁸⁰

Mehmed Paşa’nın “*fazilet ve ehliyeti*” var olsa ve bu suretle desteklenmiş olması halinde bile bazı itirazları olduğunu kaydeden Nusret Paşa, kardeşi Kara Ahmed Efendi ile diğer bir biraderini, bunlara ilaveten yakın akrabalarından Şirvan ve Dağıstan halkından 500 kadar kişiyi Osmanlı Devleti’nin seyfiye, ilmiye, mülkiye kademelerinde bir yıl zarfında Mehmed Paşa’nın yerleştirdiğini beyan etmektedir. Bunların tamamı da konaklar ve gelir kaynakları tedarik etmişlerdir.²⁸¹

“*Fa ateberva ya edlü’l-ebzar*”²⁸² ayetini hatırlatan Nusret Paşa, bu kadar yükü memlekete yükleyen ve bir “*bitli suhte*” olarak tanımladığı Mehmed Paşa’nın kendisini “*zirve-i ikbale*” getiren Sultan Abdülaziz Han hazretlerini hal etmeye kalkışanların bazılarıyla ittifak ettiğini belirtmektedir. Devamında Mehmed Paşa hayatta iken ve sadareti sırasında bir gece konağına gittiğinde şu hadiselerin yaşandığını iddia etmektedir:

... “bir gece konağına gitdim. Oğlu Hakkı Beğ’in odasına girdim. Hala İzmid mutasarrıfı o vakit telgraf müdiri olan Feyzi Bey de geldi. Feyzi Bey sana bir tebşiratım var müjdesi için bir güzelce karı getürmeği isterim lakin geçen geceki karıyı sevmedim kelimat-ı sefihanesiyle iltifat etdi. İradenize imtisal borcumdur aman efendimiz tebşiresineniz nedir dediğinde Sadullah Bey’e rütbe-i bala virilecek bu sabah peder paşaya çıkımdı seninçünde rütbe-i bala arz itirdim diyince Feyzi Bey Hakkı Bey’in ayaklarını öpdü”...²⁸³

Nusret Paşa burada iki hususa dikkat çekmektedir. Birincisi Şirvanlı Paşa’nın oğlunun rütbe-i bala verdirmeye iktidarı olması ve diğeri bu rütbe verilen bu adamın mahiyetidir.

Hüseyin Avni Paşa için “*maktul-i şerir*” sıfatını kullanan Nusret Paşa, Avni Paşa’nın da Isparta’ya sürüldüğü zaman fakirlik ve sıkıntılarından şikâyet ettiği halde oradan dönüşünde “*mevki-i ikbalde icra-yı hükümet eylediğinde*” yalılar, konaklar tedarik ettiğini, irad ve akarlar elde ettiğini,

²⁸⁰ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁸¹ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁸² “O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!”, Bkz: **Kur’an-ı Kerim**, Haşr Suresi 59/2.

²⁸³ BOA, Y.EE, 9/26.

“milletin baş belası olan erazillerden yetiştirdiği” ve “veliyyi-nimeti” olan sultana karşı ihanet ettiğini iddia etmektedir.²⁸⁴

Eleştiri oklarını yönelttiği isimlerden biri de Hayrullah Efendi'dir. Onun için “meziyet-i insaniyeden beri bir şahıs iken” ifadesini kullanmakta, kendisini meşihat makamına kadar getiren padişah hakkında “lisan-ı şeriatle” giriştiği “zulüm ve gadr” dolayısıyla “mucib-i laan ve nefrin” görmektedir. Nusret Paşa, “yolsuz ve kaidesiz ve emeksiz yetiştirilen ve iltifat idilen ve tecrübe edilmeden mevki-i iktidara getirülen adamlardan” bu türlü hıyanetin bekleneceği kanaatindedir.²⁸⁵

İsrarla üzerinde durduğu ve eleştirdiği bozuk işleyişle ilgili Şura-yı Devleti örnek gösteren Nusret Paşa, buranın reisi Ali Paşa'nın bir zata söylediği Fransa'da bir kişinin düzgün bir surette 25 yıl devlete hizmet etmedikçe Şura-yı Devlete aza olamamasının kanun gereği olduğu ifadesini hatırlatmaktadır. Oysa ona göre Şura-yı Devlet, “mel'abe-i sıbyan” yani çocuk oyuncağı gibidir. “Böyle devlet mi idare olunur” diye soran Nusret Paşa, Şevket Bey'in Şura-yı Devlete aza yapılması için saraydan gelen ısrarlara haylice karşı geldiğini, en sonunda kendisinin görevden alınacağını anlayınca muvafakat ettiğini belirtmektedir. Şevket Bey için tütün inhisarı konusunda bazı yolsuzluk ve hırsızlık iddialarında bulunan Nusret Paşa, âzâ olduğu Şura-yı Devlet muhakemat dairesinde iki yıl kadar davasının icra olunduğunu dile getirmektedir. Nusret Paşa bu davanın Şirvanizade Mehmed Paşa'nın kardeşi Kara Ahmed Efendi ve oğlu Hakkı Bey'e dört bin altın verilmesi ile kapandığı iddiasının yaygın olduğunu, böyle olmasa bile mahkemede bulunmuş bir zatın muhakemat dairesine üye olmasının doğru olmadığını kaydetmektedir.²⁸⁶

Nusret Paşa, meşayih-i İslamiye ile birlikte onların “devlet hidmetine yaramaz” şekilde ortaya çıkardıkları devlet adamları yanında; vükela-yı saireyi, özellikle Midhat Paşa'yı ağır bir dille eleştirmekte bu hususta “Midhat Paşa'nın yetiştirdiği eraziller Bâbîâlinin emr-i siyaset ve hakkaniyeti bütün bütün terk eylediğine ilamat ve nişanedir.” demektedir.

Devlet düzenindeki bozukluğa dair verdiği örneklerden biri de Haydar Efendi'dir. Haydar Efendi Bulgar isyanı ve asilerin tedip edilmesi sırasında İslimye mutasarrıflığında bulunmaktadır. Görevi sırasında “Bulgarlar hakkında saltanat-ı seniyye icra-yı mezalim ve tedib-i eşkiya” hizmetinde bulunan mülkiye ve askeriye mensuplarının meşru sınırları aştığına yönelik bir takrir vermiştir. Bu takrir de İngiltere Devleti tarafından kanıt olarak kabul edilerek bu görevde bulunan amir ve memurların tedibi resmen talep edilmiştir. Nusret Paşa'ya göre bu bilgiler Bâbîâli ve herkesin

²⁸⁴ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁸⁵ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁸⁶ BOA, Y.EE, 9/26.

malumu iken Haydar Efendi'nin muhacir idaresi memuriyetiyle Selanik'e görevlendirilmesi oldukça yanlıştır.²⁸⁷

“Fesühbanallah-ı Teâla devlet ve milletine bu suretle hıyaneti mütebeyyin olan bir âdemi tervec itmek mugayir-i hükümet ve adalet değil midir.”

Değindiği bir diğer isim Ali Şefik Bey'dir. Onu düzgün bir zat olarak tanımlamakla birlikte Kürdistan ıslahatına memuriyetini ilgisiz bulmaktadır. Zira Nusret Paşa'ya göre Ali Şefik Bey “*safdil ve bu misüllü işlerin tesviye ve ıslahınca icrası lazım gelen hizmet ve siyasetden gafildir*” ve o bölgeye de hâkim değildir. Refakatine verilen eski Musul mutasarrıfı Mustafa Paşa da Musul'dan defalarca vuku bulan şikâyetler üzerine görevden alınmıştır. Zaten hasta olması nedeniyle bu tarz bir görevi sürdüremeyecek durumdadır ve liyakaten yetersizdir.²⁸⁸

Görülebileceği üzere pek çok devlet adamını hedefine koyan ve çoğu zaman hakaret derecesinde en ağır eleştirilerini de sakınmayan Nusret Paşa, çözüm önerilerini de sıralamaktadır. Öncelikle ıslahat gereğini Bab-ı Ali, vükela ve memurların tamamının kabul ettiğini hatta “*eğerci biz ıslahata devam idemezsek bütün bütün mahv olacağız*” demekte olduklarını bazılarının da “*battık çare ve necatımız yokdur*” sözlerini sarfettiklerini hatırlatmaktadır. Nusret Paşa'ya göre de her şekilde ıslahat ihtiyacı inkâr olunur bir şey değildir. Çünkü memleketin servet ve mamuriyetini getirecek olumlu işler gerçekleştirilemeyip, pek çok kez kötü niyetle bankerler, avarız gibi bazı durumlar dolayısıyla memleket son derecede fakirliğe ve sıkıntılara düşmüştür. Diğer taraftan memleketin refah ve saadeti yolunda hizmet edilmesi durumunda sekiz on yıl içerisinde toparlanılacağı düşünülmektedir.²⁸⁹

Devletin kısa sürede toparlanacağını kaydeden Nusret Paşa, tecrübelerine ve bu layihada bahsi geçen delillere nazaran otuz kırk yıldan beri iktidar mevkilerinde bulunmuş veya halen bulunan pek çok devlet adamından kurtulması gerektiği fikrindedir. Nitekim “*hamiyet ve gayretten ari ve beri oldukları nazar-ı umumide sabit olmuş*” bazı idarecilerin veya onların yetiştirdiği isimleri sıralamaktadır. Bahsi geçen devlet adamları sabık Dâhiliye Nazırı Said Efendi, Veliyeddin, Takıyeddin, Süreyya, Abdurrahman, Nazif, Rifat, Kamil, Hayri, Asım, Ziya, Emin, Mazhar, Zabtıye nazır-ı sabıkı Safvet, Eşref, Tevfik ve Cemil Paşa'dır. Bunlara ek olarak “*ipden kazıktan kurtulmuş mutasarrıflar*”, “*tarik-i menzilesinde sirkate koyulmuş bulunan defterdarlar*” ve rüsumat nazırlarından söz etmektedir.²⁹⁰

Gerekli olan ıslahatın öncekiler gibi evrak üzerinde hayaller ve ihmaller üzerine kurulmayıp, fiiliyat yönüne ağırlık verilmesi halinde başarılı olacağını düşünülmektedir. Bunun için öncelikle

²⁸⁷ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁸⁸ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁸⁹ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁹⁰ BOA, Y.EE, 9/26.

“*heyet-i idare-i merkeziye*” “*tadil-i meslek*” edilip işe başlanmalıydı ve “*âleme gülünç olmakdan kendüleri ve milleti halas ve metbu-ı meşrua mufahhamımızın şan ve istikbaline*” hizmet etmeliydi. Yine bütün dünyada bulunan Müslümanların bekası Osmanlı Devleti’nin gücünün ve büyüklüğünün devamına bağlıydı. İsmi geçen paşalar, mutasarrıflar, defterdar ve rüsumat nazırlarının istihdamı halinde ıslahatın, imarın ve icra-yı adaletin mümkün olamayacağı muhakkaktı.

Nusret Paşa’ya göre 200 kadar kişinin “*mücerred taayyüşleri*” yani manevi olarak yaşamaları için 30 milyon kadar halkın büsbütün mahvolmasına izin verilmemeliydi. Eğer “*vaktiyle iyi kötü yetiştirildiler*” gibi bir cevap verilirse de bunlar arasında tesadüfen yüzde yirmi nisbetinde liyakat ve haysiyet sahibi kişiler bulunacağı bilindiğinden, içlerinden bu türülerin ayrılması da mümkündür.²⁹¹

Nusret Paşa’nın üzerinde durduğu bir başka husus ise bir amaca ulaşmak için imkân ve mantık dairesinde kalmaktır. Bunların dışına çıkmanın beyhude yorgunluk çekmek anlamına geldiğini belirten Nusret Paşa, aksinin cahillik olduğunu düşünmektedir. Ona göre tasavvur ve hayallardan ziyade fiiliyat yönüne ağırlık verilmesi gerekiyordu. Ancak bunun için hazine-i devleti arpalık haline çevirmiş, memleketi keyfi eğilimleri ile yöneten idarecilerin varlığıyla, söz konusu ıslahatlar kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdu. Dış müdahaleleri doğuran şey ise iç işlerin bozukluğu idi.

Ve ala kil-et-takdireyn bir suret-i mutlakada tecdid-i idare mukteza olub eğerce beka-yı hayat-ı devlet u millet bu mülkü harabezara döndüren bir takım nüfus-ı madudanın refah ve ikbaline feda idilmeyüb muhafazası iltizam buyurulur ise Bab-ı Aliyi muamelatını adl u siyasete tevfiik ve emanatı ehline tevdi ve terfiik buyurmalıdır.²⁹²

Osmanlı Devleti’nde mülkiye, ilmiye ve seyfiye ricali arasında, vilayet, mutasarrıflık ve defterdarlık görevlerinde, rüsumat nezaretlerinde istihdam ve hizmetlerinden istifade edilebilecek gerektiği kadar kimsenin bulunduğunu izah eden Nusret Paşa, devletin tam bir intizamla yönetilmesi için nitelikli bir komisyon kurulmasını önermektedir. Söz konusu komisyon için önerdiği devlet adamları da şeyhülislamla birlikte, Said Paşa, Cevdet Paşa, Kadri Paşa, Maliye Nazırı sabıkı Zühdü ve Maarif Nazırı Münif Efendilerdir. Bahsi geçen “*övgüye mazhar*” isimlerin kifayet ve liyakatçe yeterli olduklarını, hangi hizmete uygun olduklarının bilindiğini, güvenilir olduklarını dile getirmektedir. Seçimlerine şiddetle ihtiyaç duyulan bu isimlerin görevlendirilmemesi veya gecikmesi halinde yine “*elde bulunan bir alay idraksiz ve insafsızlar*” istihdam edileceği, böylece de artık gelecekte ümit kesmek gerektiği fikrindedir.²⁹³

Nusret Paşa bu görüşlerini bir olumlu düşünceye vesile olması, sultana ve vatana hizmet etmek ümidiyle kaleme aldığı belirterek sözlerini şu şekilde tamamlamıştır:

²⁹¹ BOA, Y.EE, 9/26.

²⁹² BOA, Y.EE, 9/26.

²⁹³ BOA, Y.EE, 9/26.

Bir hüsn-i telakkiye mahzar ve metbu-ı meşrua efham-ı efendimize ve ihvan-ı vatana hizmet idilmiş olur ümidiyle kaleme aldığım işbu layiha-i acizanemin mündericâtını iman ve insafı ve makam-ı akdes-i hilafete ve siyemna selamet ve necat-ı devlet ve millet için terk-i hab ve huzur iden şehriyar-ı faruk-ı haslet efendimiz hazretlerine ve vatanına zerre kadar muhabbet ve ihlası olanların tasdikde tereddüd itmeyecekleri memuldür. Çünkü mal ve müedda-yı layiha arz ve beyan-ı hakikatden ibaretdir. Hemîşe hazret-i perverdigar icraat ve ıslahat-ı saltanat-ı seniyyede tevfiyat ve teslihat ita ve saye-i hümayave-i hazret-i cihandariyi fark-ı memalikde ebed-i beka buyura. Âmin bi-merhamet-i seyyid-ül-mürselin.²⁹⁴

3.2.3. Bulgaristan’a Dair Layihası

Bulgaristan’ın mevcut durumuna dair bir “Lâyihâ-i İhtâriye” kaleme alan Nusret Paşa, isyanı Prens Aleksandır’ın bizzat kumanda ve tertip ettiğini ve harekâtını gizli bir şekilde yürüttüğünü kaydetmektedir. Konuyu fevkalade önemli gören Nusret Paşa, isyanı “*hayât ve memât-ı cem’iyyet-i İslâmiyye ve imâmet ve hilâfet-i Osmaniyyeyi hâiz*” olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle de ağır davranılması, ihmale düşülmesi ya da rehavete düşülmesi durumunda korkulan olumsuz hallerin tamamının birbirini müteakip gerçekleşeceği öngörüsünde bulunmaktadır. Bahsettiği olumsuz durumların gerçekleşmemesi için bir takım önerilerde bulunan Nusret Paşa bunları şu şekilde sıralamaktadır:

- Osmanlı Devleti’nin kendi kontrolünü sağlayacak Berlin Muahedesi gibi devletler ve milletler hukuku çerçevesinde bir muahede düzenlemesi,
- Özellikle Balkanların muhafazası için istihkâmlar inşası,
- Şark-i Rumeli vilâyet-i mümtazesinde asayiş ihlal eden her ne zuhur ederse derhal askeri kuvvet sevkiyle, ihlâl-i asâyişe dair her ne zuhur eder ise derhâl kuvve-i askeriye sevkiyle bastırılması,
- Asayişin sağlanması sonrasında, sürdürülmesi için muahedede bulunan özel bir madde ile her an ve zaman, müstakil olarak müdahaleye serbest olunması ve kimse ile istişare zorunluluğu bulunmaması,
- Meselenin umûr-ı dâhiliyeden bulunması dolayısıyla meclis-i hâss-ı vükelânın öncelikli gördüğü karârların derhal icra edilmesi gerektiği,
- Meselenin heyet-i askeriye havalesiyle İstanbul’da mevcut kara ve deniz kuvvetleri müşirleri ve fırka kumandanları ile Rumeli coğrafyasına vakıf bulunan diğer askeri görevlilerden oluşan bir “meclis-i fevkal’âde” teşkil olunması,
- Bu “meclis-i fevkal’âde”de yirmi dört saat zarfında bütün esas ve diğer alt ordu kollarının adet ve miktarının belirlenmesi,
- Hedef-i hatt ve harekâtlarıyla kumândanlarının liyâkât ve bilgililerinin seçilmesi

²⁹⁴ BOA, Y.EE,9/26.

- Görevlendirilmiş askerlerin buldukları mahallerden tayin olunacak üs ve hedefe doğru hemen hareketlerine emir verilmesi.²⁹⁵

Yapılması gerekenleri bu şekilde sıralayan Nusret Paşa, açıkladığı yönde ciddi bir teşebbüste bulunmadığından bahisle, bu vahim kayıtsızlık ve tereddütün sürmesi durumunda Bulgarlar ve dolayısıyla Prens'in gittikçe şımararak cesaretleneceğinden yakınmaktadır.²⁹⁶ İlerleyen satırlarda da bu hâlin devamı ihtimalinde iç ve dış yönden Osmanlı Devleti'nin nüfuzunun azalacağını, alınacak tedbirlerin sekteye uğrayacağını hatırlatmıştır. Nusret Paşa tekraren ordunun üst komuta kademesinin düşüncelerinin dikkate alınmaması ve ittifakla kararlar alınmaması durumunda eskiden olduğu gibi “*esâssız ve yolsuz bir takım indî ve telaşlı emirler*” ile hareket edileceğini üzüntüyle dile getirmektedir. Böylece hakiki bilgi ve gerçekler üzerine hareket edilemeyeceğini ve söz konusu noksanlıklar nedeniyle “*müstecvib-i perîşâniyet*” olacağını güneş kadar açık bir delil olarak görmektedir.

Binâenaleyh cedd ve berid ve bâhusûs zât-ı hilâfet-simât-ı şehriyârilerinden görmüş olduğum ni'am-ı celîle-i lâ-yuhsânın hakk-ı nân ve ni'metini elimden geldiği kadar ifâ eylemek maksad-ı sadâkat ve ubudiyet-kârânesinin ilcâatıyla ber vech-i âtî nihâyet söz olmak üzere bazı mevâdd-ı esâsiye ve mühimmenin arz ve ifâdesine ictisâr olunmuştur.²⁹⁷

Halifeye olan bağlılığı dolayısıyla son söz olmak üzere bazı temel hususlar hakkında görüşlerini açıklayacağını beyan eden Nusret Paşa, düşüncelerini şöyle dile getirmektedir.

- İlet kalbe sirâyet etmek üzere olduğundan vakit kaybetmeksizin “meclis-i harbiye-i fevkal'âde”nin teşkiliyle gerekli görülen düzenlemeleri yapılmalı ve hemen Bulgaristan ve Filibe vilâyetlerine müdahale edilmelidir.
- “gâyet câhil ve zâlim” olan Bulgarların papazların teşvik ve kışkırtmaları ile Müslümanlar üzerinde “envâ' fezâyihi” ve katliamlar gerçekleştiriceleri Rusya muhârebesinde Zağralar, Kazanlık ve diğer vukatlarla sabittir.²⁹⁸
- Edirne'ye nüfuzunu icraya muktedir bir müşir hemen gönderilmeli ve orada bulunan kolordunun sevgiyle karşılık veren olur ise tereddütsüz cezalandırılmalıdır.
- Filibe'nin alınması için olağanüstü gayret, çalışma ve cesaret sarf edilmelidir.
- Bazı Avrupa kabînelerinin diplomatik müdahalelerine meydan verilmeksizin Rumeli-i Şarki ve Bulgaristan içlerine Osmanlı askerinin gönderilmelidir.

Bu şekilde ortaya koyduğu tespitlerle Nusret Paşa, asayiş temin edilemez veya süreç uzayacak olursa Bulgarların Müslümanları katliama uğratacaklarını vurgulamaktadır. Ona göre böyle bir olayın gerçekleşmesi durumunda Devlet-i Aliyyenin diğer memleketleri için de hayat kaynağı olan

²⁹⁵ BOA, Y.EE, 10/42, (14 Zilhicce 1302/24 Eylül 1885).

²⁹⁶ BOA, Y.EE, 10/42, (14 Zilhicce 1302/ 24 Eylül 1885).

²⁹⁷ BOA, Y.EE, 10/42, (14 Zilhicce 1302/ 24 Eylül 1885).

²⁹⁸ BOA, Y.EE, 10/42, (14 Zilhicce 1302/ 24 Eylül 1885).

Berlin Muahedesi²⁹⁹ kendi eliyle yırtılmış olacak ve geçersiz hale gelecektir. Elde bulunan en önemli savunma noktalarından biri olan Balkanlar elden çıkmış olacaktır. Bu durumda devletlerarası düzenin ortadan kalkacağını beyan eden Nusret Paşa, her devletin kendi menfaati çerçevesinde harekete serbest kalmış olacağı, bu hâlde de başka işgal ve çatışmaların doğacağını öngörmektedir. Nitekim Nusret Paşa'ya göre öncelikle Avusturya Selanik'i; İtalya Trablusgarb'ı; İngiltere Mısır, Kızıldeniz, Basra ve Bağdad'ı; Rusya Erzurum ve Trabzon'u; Fransa Beyrutuşşam, Haleb ve Adana'yı; Yunanlar Adalar, Yanya ve İstanbul'u ele geçirecektir.³⁰⁰

Yine Avrupa'da serbest ticâretgâh bırakılmak gibi öteden beri duyulmakta olan, çeşitli yayınlarda zaman zaman işitilen fenalıklara ve daha akıl ve fikre gelmeyen dehşetli borçlanma sorunlarına yol açacaktır. Nusret Paşa'ya göre bu gafletten uyanıp vehm, gazez ve nefsanîyetin bir tarafa bırakılarak hak söyleyenlerin peşinden gidilmesi düsturunun bütün vükela, memurin ve ahaliye emir ve tenbih edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Müslüman olanların mutlaka beş vakit namâzlarına devam ettirilmesiyle birlikte, Hristiyan tebanın da kiliselerine ve diyânetlerine devam ve riayet etmeleri hususu da patrikhanelere tebliğ olunmalıydı.

Çünkü zât-ı hamîdetü'l-hisâl efendimiz hazretleri halife ve umûm teb'asına hükümdâr-ı meşrû'ı olduklarından her sınıf teb'ânın sıhhat ve emniyetinden ber-muktezâ-yı şeri'at ve hikmet-i dünyâ ve ahiret me'mûr ve mes'ul buldukları cihetle mevâdd-ı mezkûre ve meşrûhanın harf-be-harf icrâsı mütehattim-i zimmet me'âli-himmet-i şehinşâhileri bulunmuş olduğundan bir me'mûr me'mûriyetinden niçün mes'ul olsun efendimiz hiç bir şeyden mes'ul değildir gibi bazı müdâhinlerin tefevvühât-ı dîlfiribâneleri vakt-i hâcetde hiç bir akçe etmeyeceği muhakkak ve müdellel bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesinde yaşanan sorunları yine kendi çare ve imkânları ile çözmesi gerektiği kanaatinde olan Nusret Paşa, diğer devletlerin düşüncelerinin soruşturulmasının onların istekleri yönünde çözüm aramak anlamına geldiğini kaydetmektedir. Görüşlerini şu şekilde örnelemektedir:

Ve bir de maazallahu te'âlâ birinin hânesi tutuşmuş olub da hânesinin havlısında ve bağçesinde külliyyetlü mâ-i câri ve havuzları olduğu ve edevât-ı itfâiyye dahi mevcûd bulunduğu hâlde hüddâm ve ittibâ'ları harikin itfâsı için gayret etmek ister ise hâne sâhibi men' ederek bakalım nasıl söndürmeli yerimize filan komşudan sual edelim deyüde bir kaç mahalle uzağında bulunan hem-

²⁹⁹ Berlin Antlaşması, XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinin yaşadığı en sancılı sürecin sonunda imzalanmıştır. 1877-1878 yılları arasında vuku bulan ve 93 harbi olarak da bilinen bu savaşın ardından, Çarlık Rusyası, Osmanlı Devletine önce Ayastefanos Antlaşmasını dikte ettirmişti. Fakat dönemin büyük devletleri, söz konusu barışın Avrupa'da siyasi ve askeri dengeleri alt üst ettiği gerekçesiyle ve Rusya'nın haddinden fazla nüfuz kazanması nedeniyle geçersiz saymışlardı. Yürütülen yoğun diplomatik faaliyetler ve kulislerle Berlin'de Alman Şansölyesi Bismarck'ın başkanlığında toplanan devletler, yeni antlaşmanın metnini oluşturmuş ve bunu taraflara imzalatmıştır. Bu anlaşmadan sonra Avrupalı devletler Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetini tamamen terk etmiş ve böylece Osmanlı Devleti açık hedef haline getirilmiştir. Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.5, İstanbul, 1992, s.516-517; Teyfur Erdoğan, "1856 Paris Kongresi ve 1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 170.

³⁰⁰ BOA, Y.EE, 10/42, (14 Zilhicce 1302/ 24 Eylül 1885).

civârlarından istişâreye kalkmış olsa hitâm-ı istişâreye kadar hânesi dahi hâk ile yeksân olacağı bedîhiyât-ı evveliyeden bulunmuş olduğuna mebnî bu bâbda tereddüd ve teenniye dahi düvel-i sâirenin efkâr ve arasını suâl ve taharri eylemek aynıyla böyle olmasını istemek demektir.³⁰¹

Endülüs Emevilerini de örnek olarak sunan Nusret Paşa, zamanında “*Avrupa ’yı titrettirmiş*” bu devletin rehavet, gazez ve nefsanîyet dolayısıyla düşmanlarına fırsat verdiğini bildirmektedir. Son olarak da topyekün mücadele için İslam halifesinin emriyle, devlet hazinesinden silah verilmesiyle kolordular oluşturulmasını ve böylece Filibe ve Bulgaristan’da bulunan Müslümanların katliamdan kurtarılmasını önermiştir.³⁰²

3.2.4. Avusturya’nın Osmanlı Politikası Hakkındaki Layihası

Nusret Paşa’nın kaleme aldığı bu layiha Avusturya’nın Osmanlı Devleti hakkındaki yaklaşımını ve ve ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri konu edinmektedir. Nusret Paşa, öncelikle bu konuya Sultân Abdülaziz’in katlinden bir kaç sene önce de değindiğini belirtmekte, 1860 yılında *Avusturya - Devlet-i Aliyye* adıyla bir risale yayımlandığından söz etmektedir. Risalenin müellifinin o zamanlar Macar muhâciri olup Avusturya divân-ı örfisinde, Macaristan’da umumi komiser bulunan Kont Zîçin’in huzurunda asılmasına hükmolunan, o gün itibariyle ise Avusturya ve Macar devletinin hâricîye nezâretinde bulunan Kont Andrasi³⁰³ olduğunu belirtmektedir. Devamında ise Kont Andrasi risâlesini izah etmektedir.

Andrasi risalesinde öncelikli olarak Mareşal Marmont’un (Nusret Paşa’ya göre Napolyon Bonaparte’nin Avusturya ile savaşıp Viyana’ya kadar geldiği zamânda onun generallerinden olup mareşallik rütbesine kadar yükselmiş olmasına rağmen ihânetle Avusturya devletine dâhil olmuş bir zattır) politikaya dâir risâlesinde “şarkın buhrânı” ve onun doğuracağı politikadan söz edilmektedir. Bu risalede “*harîta üzerine bir Türkiye gözükiyor ve anında sultânı mevcûd hükümdârân adâdından ma’dûd olmakdadır lakin yakın zamânda harîta üzerinde türkiye ve hükümdârı ikisi birden gâib*

³⁰¹ BOA, Y.EE, 10/42, (14 Zilhicce 1302/ 24 Eylül 1885).

³⁰² BOA, Y.EE, 10/42, (14 Zilhicce 1302/ 24 Eylül 1885).

³⁰³ Etkili bir politikacı olan Kont Andrasi 1823 yılında dünyaya gelmiştir. 1844 yılında siyaset hayatına atılan Andraşi Macar özgürlük savaşında binbaşı olarak yer aldı. 1849’da İstanbul’a geldi ve 180-1857 yılları arasında siyasi mülteci olarak Londra ve Paris’te yaşadı. 1857’de Macaristan’a dönerek Avusturya ile uzlaşma görüşmelerinde büyük bir etkiye sahip oldu. 17 Şubat 1867’den 14 Kasım 1871’e kadar Başbakanlık ve Milli Savunma Bakanlığı yaptı. Macar Bilimler Akademine üye olan Andraşi 18 Şubat 1890’da vefat etti. Melek Çolak, “Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri(1875-1878)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. 26, sy.1, 2011, s. 51-65. XIX. yüzyılda Avrupa Devletleri Bosna ve Hersek’te durumun düzelmesi için bazı girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Sınıra olan yakınlığı nedeniyle mesele üzerine en çok düşen devlet ise Avusturya olmuştur. Bölgedeki sorunların kendi çıkarlarını etkileyeceğini fark eden Avusturya, dış işleri bakanı Kont Andrassy’nin Rus elçisi ile ortak hazırladıkları “Andrassy Layihası” olarak anılan metnin problemleri çözmeyi amaçlamıştır. Andrassy Layihası metninde bulunan hükümler ise şu şekildedir; Hristiyanlara tam bir din serbestliği, vergilerde düzenleme, kadastro ıslahatı, Hristiyanlarla Müslümanlardan bir meclis teşkili, vergi gelirlerinin sadece mahalli ihtiyaçlar için kullanılmasıdır. Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 199; **Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri(1516-1919)**, Haz. İsmet Demir, Uğurhan Demirbaş, Hasan Akdağ vd, Ankara, 1992, s.19.

*olması muhtemeldir o zamân geldiğinde Avusturya devleti ne yapmak lâzım geleceğinin ispatı pek kolaydır” sözlerine yer verilmektedir.*³⁰⁴

Andrassi, buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin yasama kuvveti hakkında Mareşal Marmont'un düşüncesinin içerisinde oldukları dönemde bütün avrupa kabîneleri nezdinde kabul olunduğunu dile getirerek, taksimat hususunda nasıl bir yaklaşım sergileneceği üzerine Almanya'nın programının ve politikalarının belirlendiğini kaydetmektedir. Sonrasında ise Macaristan'ın hangi çerçevede hareket edeceğini şu şekilde irdelemektedir:

- Macaristan, Avrupa üzerinde dolaşan politika bulutları boşanıncaya kadar sabretmesi lâzım gelir. Eğer bütün Macar ahâlisi ile istişâre olunmak lâzım gelse bütün Macar ahâlisinin Avusturya'dan ayrılıp İtalya gibi müstakil olmak isteyecekleri şüphesizdir.
- Avrupa devletleri Şark Meselesinde uyuştukları hâlde Macaristan için en birinci kurtuluş yolu Avusturya devletiyle akd-i sulh etmektir ki Avusturya da şüphesiz Macarları kucaklarını açarak kemâl-i memnûniyetle kabûl edecektir.
- Bu şekilde birleşme dolayısıyla Macaristan'ın Avusturya ile sulh akd ederek “ağuş-ı übüvvetin”e düşmesi Avusturya devletinin kuvvetini ve nüfuzunu arttıracaktır. Bu kuvvet artışı hassaten İngiltere ile Avusturya devleti için olumlu tesirler edecek Osmanlı Devleti için ise pek büyük zorlukları getirecektir.
- Avusturya devleti bütün Almanya'yı kendisine bağlamak için Frankfurt meclisine riyâsetle batı tarafında nüfuzunu arttırmak politikasını sürdürdüğü sürece güneydoğu hudûdunda bulunan Osmanlı Devleti'nin muhâfaza ve bütünlüğünü arzu etmesi lâzım gelir. Lakin 1805'te İtalya'daki müstemlekelerinden bazılarını kaybettiği gibi 1809'da da Hırvatistan ve Dalmaçya'yı kaybettiğinden Avusturya ciddi mütalaa ederek ziyânını Devlet-i Aliyye üzerinden gidermeyi düşünmesi lazım gelmekle Bosna ve Hersek, Sibistan ve Memleketeyn üzerine gözünü dikmek zorunlu politikasıdır.³⁰⁵
- Bu durumdan dolayı bahsi geçen memleketlere erkân-ı harb zâbitânı ve me'mûrîn-i fenniye gönderilmesiyle açıklamalı haritalarıyla ahvâl-i mülkiye, idâre-i milliye ve ecnâs-ı kavmiyelerini içeren istatistik cedvellerinin düzenlenmesi ve sunulması önemli işlerdendir.³⁰⁶

³⁰⁴ BOA, Y.EE, 12/03, (16 Şevval 1295/ 13 Ekim 1878).

³⁰⁵ BOA, Y.EE, 12/03, (16 Şevval 1295/ 13 Ekim 1878).

³⁰⁶ BOA, Y.EE, 12/03, (16 Şevval 1295/ 13 Ekim 1878).

3.2.5. Rusya Devleti'nin İran ile Akdettiği Gizli Muahede Hakkındaki Layihası

Osmanlı Devleti'nin doğu politikası ve özellikle İran ve Rusya ilişkileri konusunda hassas bir tavır takınan Nusret Paşa bölgedeki mücadeleyi göstermek üzere müteaddid yazılarla İstanbul'u uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Bu uyarılarından biri de Rusya ve İran devletlerinin muhtelif ittifaklar ile Osmanlı Devleti aleyhinde birlikte hareket ettiği yönündedir. Nusret Paşa Temmuz 1886 tarihli bir telgrafında öncelikle Rusya'nın bölgeye nüfuz etmek amacıyla Şah Seven aşiretinin³⁰⁷ Karabağ bölgesindeki saldırılarını bahane ederek bir takım faaliyetlere giriştiğini ifade etmektedir. Ona göre Rusya, sözde bu saldırıları engellemek için iki devlet arasında bir muahede imzalanması için İran'ı mecbur etmiştir. Bu amaçla Tiflis'de bulunan prensin muavini General Şibelof murahhas tayin edilerek bir gizli anlaşma imzalanması için İran'a baskı yapılmıştır. Bu antlaşmada özetle, Osmanlı Devleti'nin İngiltere politikaları ile aynı yolu takip etmesi ve Rusya aleyhinde bir tavır sergilemesi durumunda Rusya'nın planlarının ne olacağı üzerinde durulmuştur.³⁰⁸

Buna göre İngiltere ve Rusya arasında bir savaş çıkması durumunda Osmanlı Devleti, Rusya ve İran ile ittifak yapmayacak olur ise bir takım karışıklıklarla karşı karşıya kalacaktı. İran Devleti, Caf ve Kürdistan hattında karşılıklara girişecek, Şii-Sünni çatışması alevlendirilecekti. İran, askerlerini Rusya kumandanları idâresine verecek, Tahran sefâretini bir askeri heyete dönüştürecekti. Bütün İran askeri kuvvetlerinin tanzim ve tertibi de bu heyete bırakılacaktı. Nusret Paşa'ya göre bunlara ilaveten İran, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Van ve Bağdad tarafından şiddetli bir saldırı gerçekleştirirken, Ruslar da Erzurum yönünden kuşatma harekâtı yapacaktı.

Bu ittifakın planlarının yapıldığını beyan eden Nusret Paşa'ya göre bunun tamamlanması amacıyla Rusya tarafından Tebriz'e bir erkân-ı harb miralayı çoktan gönderilmişti. Yine Nusret Paşa'nın yaklaşımına göre “*esbâb-ı münâzaa*” denilen “*cesur ve silahşor*” Şahseven aşireti Karabağ tarafından kaldırılıp Rumiye yaylaklarına sürülmüştü. Ayrıca İran dâhilinde bulunan Kürd aşiretlerine Çerkes ve Kazak süvarileri usûlünde talim öğretmek üzere Tiflis Heyet-i Askeriyesi tarafından talimciler görevlendirilmişti. Bahsi geçen bir miralay da Tahran'da örnek olması bakımından bulunmaktaydı.³⁰⁹

³⁰⁷ Kelime “şahın dostları” anlamına gelen ve ilk Safevî şahlarından itibaren hânedana karşı sadakatle bağlananlar için kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde İran'ın Kuzeybatısında yaşayan aşiretler topluluğunun adı olmuştur. Richard Lionel Tapper, “Şahseven”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.38, İstanbul, 2010, s. 295-297.

³⁰⁸ BOA, **Y.PRK. ASK**, 35/ 24, (26 Şevval 1303/ 28 Temmuz 1886).

³⁰⁹ BOA, **Y.PRK. ASK**, 35/ 24, (26 Şevval 1303/ 28 Temmuz 1886).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nusret Paşa, 1824-1896 yılları arasında 72 yıllık yaşamı boyunca Osmanlı Devleti'ne çeşitli hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Çalışmamıza konu olan Nusret Paşa'nın hayatı ve memuriyetleri hakkında yapılan çalışmaların yetersiz olması nedeniyle paşanın hayatını aydınlatmaya yönelik bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada arşiv belgeleri ışığında paşanın hayatı ve memuriyetleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

1824 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Nusret Paşa Enderun-ı Hümayuna girerek ilk eğitimini burada almıştır. Ardından Muzıka-yi Hümayuna dâhil olarak dönemin en ünlü hocalarından ve âlimlerinden olan Kethüdâzâde Mehmed Arif Efendi'den dersler almıştır. Mekteb-i Harbiye'yi tamamlayarak Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasına girmiştir. Nusret Paşa Fransızca, Arapça, Farsça, Çağatayca, Çerkezce gibi dillere de hâkimdir. Bu eğitimlerinin haricinde yüksek dini bilimler tahsil etmiştir.

Kariyerinin ilk yıllarında Erkan-ı Harbiye Yüzbaşılığı, Binbaşı Muavinliği, Erkan-ı Harbiye Miralaylığı ve Muhacir İskânı Memurluğu gibi görevler üstlenmiştir. 1858 yılında Edirne'ye özel memuriyetle gönderilmiştir. 1865 yılında Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Azalığına atanan Nusret Paşa Mirliwa rütbesine sahiptir. Bu memuriyeti sırasında kendisine, Osmanlı Devleti'ne göç edecek olan Çeçen halkının meseleleriyle ilgilenmek üzere ilave bir görev daha verilmiştir. Yaklaşık sekiz ay boyunca Çeçenlerin iskânıyla ilgilenen Nusret Paşa ardından İstanbul'a dönmüştür. Bu meselede göstermiş olduğu başarılarından dolayı Rus Çarı tarafından nişan ile taltif olunmuştur. Nusret Paşa, 1872 yılında Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Reisliğine yükselmiştir.

1872 yılının Mayıs ayında Ankara valiliğine atanan Nusret Paşa yaklaşık olarak yedi ay bu görevde kaldı. Bölgede bulunduğu sürede Ankara vilayet defterdarı ile arasında meydana gelen bir takım şikâyetler karşımıza çıkmaktadır. 1875 yılında ise Trabzon'a vali olarak atanan Nusret Paşa burada halk ile bir takım problemler yaşamıştır. Trabzon'da yaşadığı problemlerin sebebi ise âşâr, ağnam, nüfus sayımı gibi meselerin çözümünde izlemiş olduğu yoldur. 27 Aralık 1875 tarihinde Adana valiliğine getirilen Nusret Paşa tıpkı Trabzon'da olduğu gibi burada da çeşitli sebeplerle problemler yaşamıştır. Özellikle Adana'da bulunan memurları sebepsiz yere görevden aldığı iddia edilen Paşa hakkında sayısız şikâyet telgrafi gönderilmiştir. Bu şikâyetler üzerine kendisinin burada kalmasının bölgede karışıklığa sebep olacağı gerekçesiyle görevden alınmıştır. Nusret Paşa memuriyet hayatında 1872 ve 1877 yılları olmak üzere iki kez Selanik valiliğine atanmıştır. 1877 yılından sonra uzun bir süre "Yaver-i Ekrem" olarak İstanbul'da bulunmuştur.

1888 yılında Osmanlı Devleti'nin merkezi Bağdat'ta bulunan Altıncı Orduya Müfettiş olarak atanmıştır. Nusret Paşa'nın merkeze uzak olan Bağdat'a gönderilmesiyle alakalı çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu yorumlardan bazıları Sultan'ın politikalarına karşı gelmesinin bir sonucu olarak sürgün edildiği doğrultusundadır. Farklı bir görüş ise bu göreve getirilmeden padişahın bilgisi olmadan İran Şahı ile İngiltere'ye karşı imzalamış olduğu anlaşmadan dolayı Bağdat'a gönderildiği yönündedir. Fakat her ne sebeple Bağdat'a gönderilmiş olursa olsun Nusret Paşa'nın daha önceki memuriyetlerinde izlemiş olduğu yol ve yöntemler Bağdat vilayetinde de şiddetlenerek devam etmiştir.

Nusret Paşa'nın Bağdat'a geldiği tarihten itibaren bölgede sayısız toprak elde ettiğine, bölge halkı ve devlet memurları ile sürekli olarak sıkıntılar yaşadığına dair iddialar bulunmaktadır. Elde etmiş olduğumuz bu bilgilerden anlaşıldığına göre Nusret Paşa kendine has yönetim tarzı ile Bağdat'ta bulunan halkı ve memurları kendisine düşman etmiştir. Fakat Bağdat'ta Nusret Paşa'nın tutum ve davranışlardan memnun olan bir halk kitlesinin de var olduğunu söylemeden geçmemiz doğru olmayacaktır.

Nusret Paşa'nın kişiliği ise incelemeye değer bir başka konudur. Paşa'nın şahsından bahseden kaynaklar genellikle kendisinin sert mizaçlı, geçimsiz, iyi eğitilmiş, dindar olduğu konusunda hemfikirlerdir. Nusret Paşa'nın "Deli" lakabı ile anıldığını yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda ortaya koymuş bulunmaktayız. Ancak kendine verilen bu lakap akli melekelerinin olmaması manasında değildir. Kendisi sınırlarını oldukça zorlayan, çoğu zaman haddini aşabilen bir kişiliktir. Öfkesinin ve fikirlerindeki katılığın çoğu zaman mantığının önüne geçtiği bir portre çizmektedir.

Nusret Paşa Avrupa'da eğitim görmüş olmasına ve Batı'yı bu kadar yakından tanınmasına rağmen aydından ziyade "mektepli-asker tipi" taşıyan geleneksel çizgiyi takip etmiştir. Hatta bu yüzden uygulamalarında modernist bir bakış açısına sahip olan dönemin devlet adamlarından Mithat Paşa ve Sırrı Paşa ile sık sık ters düşmektedirler. Paşa'nın kişiliği hakkında çıkarım yapmamız için Bağdat Valiliği döneminde Nusret Paşa'nın şikâyetlerinden bunalan Sırrı Paşa'nın şu ifadelerini örnek gösterebiliriz. Sırrı Paşa Trabzon'u valilikleri içerisinde en zorlandığı yerlerden biri olarak tanımlamıştır. Fakat bir kıyaslamaya giderek Nusret Paşa olmazsa Bağdat'ın idaresinin Trabzon'dan daha kolay olduğunu ifade etmiştir. Sırrı Paşa'nın bu ifadeleri Nusret Paşa'nın ne kadar zor ve güç bir karakter olduğunu bizlere bir kez daha göstermiştir. Tüm bunların yanında, Nusret Paşa Tanzimat'ın mimarı olan Reşid Paşa'yı doğrudan hedef almasa da Tanzimat bürokratlarına ve uygulamalarına çok sıkı bir şekilde muhaliftir.

Osmanlı memurları içerisinde mektepli kısımda yer alan Nusret Paşa, bürokrasi içinde bir öğretmen konumunu tercih etmek yerine daha çok kendi fikirlerini ısrarla savunan ve bu fikirleri kabul ettirmeye çalışan bir devlet adamı portresi de çizmektedir. Son dönem Osmanlı erkân ve ricali arasında dili en sert olan şahıslardan biridir. Kaleme aldığı layihalarda değinmiş olduğu kişilerden

bahsederken çok ağır ithamlar ve kaba sözler kullanmaktan çekinmeyen Nusret Paşa kişileri tanımlarken çok keskin ifadeler kullanmıştır.

Nusret Paşa'nın Osmanlı merkezinde başlayan yaşamı 72 yaşında Bağdat vilayetinde sona ermiştir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl gibi sancılı bir döneminde bu derece önemli görevler üstlenen, Abdülhamid gibi oldukça kontrollü bir sultanın güvenini kazanmış olan ve memuriyetleri sırasında kendisinden pek çok şikâyet gelmesine rağmen ömrünün son yıllarına kadar devletine hizmet etmekten geri durmamış olan Nusret Paşa'nın güçlü bir kişilik olduğunu görmekteyiz. Nusret Paşa merkezinde başlayan bu çalışma bir dönemin portresini çıkarmak açısından da öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı (**BEO.**): 47/3510, 81/6020, 284/21272, 47/3475, 18/192, 1946/145904, 1055/79121, 38/2805, 759/56921.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Evrakı (**DH. MKT.**): 1767/58, 1745/105, 1844/14.

Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemî Evrakı (**HR. MKT.**): 25/31, 45/9, 599/22.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (**HR. TO.**): 553/20.

Îrâde Askeriye Evrakı (**İ. AS.**): 6/23.

Îrâde Dâhiliye Evrakı (**İ. DH.**): 400/ 26479, 773/62942, 791/62444, 645/44866, 650/45218, 695/ 48615, 713/49889, 648/45019, 746/61007, 760/62018, 1086/ 85221, 1086/ 85221, 11191/93183, 1248/97852, 1191/93, 398/26392, 1274/100156.

Îrâde Hususi Evrakı (**İ. HUS.**): 1/65, 1/69, 2/89, 3/21, 26/28, 20/11, 20/12, 25/29.

Îrâde Meclis-i Mahsus Evrakı (**İ.MMS.**): 30/1264, 55/2437.

Îrâde Taltifat Evrakı (**İ.TAL.**): 509/10.

Maârif Nezâreti Mektübî Kalemî Evrakı (**MF. MKT.**): 540/30.

Mabeyn-i Hümâyun Evrakı İradeleri (**MB. İ.**): 40/12, 42/19, 55/34.

Sadaret Âmedi Kalemî Defterleri (**A. AMD.**): 11/17

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (**A. MKT. MHM.**): 128/63, 331/86, 466/90, 454/13, 454/22, 478/22, 478/79, 481/25.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (**ŞD.**): 2874/12, 2872/34.

Yıldız Esas Evrakı (**Y.EE.**): 10/42, 12/03, 14/7, 12/4, 14/122, 9/26, 16/37, 80/20.

Yıldız Mütenevvî Marûzat Evrakı (**Y.MTV.**): 49/109, 34/4, 47/199, 49/109, 51/18, 96/03, 96/96, 96/122, 65/123, 86/51, 86/116, 94/95, 69/46, 86/51, 129/83.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Marûzat (**Y. PRK. ASK.**): 35/ 24, 61/116, 48/59, 78/45, 73/80, 73/102, 69/42.

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Marûzâtı (**Y. PRK. KOM.**): 8/34.

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitâbeti (**Y. PRK. BŞK.**): 21/9.

Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Marûzâtı (**Y. PRK. MŞ.**): 4/86.

Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (**Y. PRK. TKM.**): 12/22.

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı (**Y. PRK. UM.**): 17/70.

Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi Evrakı (**Y. PRK. MYD.**):
3/11.

Yıldız Perakende Zabtiye Nezâreti Evrakı (**Y. PRK. ZB.**): 5/57.

Yıldız Sadaret Husûsi Marûzat Evrakı (**Y. A. HUS.**): 242/9, 243/72, 247/42, 244/154, 252/45,
261/50, 263/29, 264/189, 265/74, 273/168, 287/102, 290/39, 293/15, 295/104, 304/84,
306/101.

Yıldız Sadaret Marûzâtı Evrakı (**Y. PRK. A.**): 9-8, 5/83.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Müteferrik Evrak, Nusret Paşa Hakkında Biyografik Not, Demirbaş No: 58207.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, demirbaş no: NEKYA91315/6.

Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, demirbaş no: NEKYA90851/7.

Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, demirbaş no: NEKYA90851/8.

Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, demirbaş no: NEKYA779-86/2.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

Ziyad Ebuzziya Evrakı (ZE), 25/687. (Farsça Şeref Gazetesi Kupürü).

b) Salnameler

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1289 (1872).

Salname-i Vilayet-i Ankara, 1289.

Salname-i Vilayet-i Ankara, 1290.

Salname-i Vilayet-i Adana, 1309.

c) Diğer Kaynaklar

- Akbal, İsmail (2008), **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Albayrak, Hüseyin (2005), "Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Matbaa, İlk Gazete ve İlk Sâlnâme", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 4, (39-52).
- Akkuş, Yakup ve Yıldırım, Kadir (2017), "Dünyada ve Osmanlı'da Zorunlu Çalıştırma: "Amele-i Mükellefe" Uygulaması ve Tarihsel Gelişimi", **Çalışma ve Toplum**, (53), (507-545).
- Aksu, Cevat (2004), "**Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)**", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktepe, Münir (1969), " Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, (22), (13-27).
- Akyıldız, Ali (2003), "Meclis-i Meşveret", **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 28 (248-249), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ahmet Lütfi (1991), **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, M. Münir Aktepe (haz.), 16, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Anastassiadou, Meropi (2001), **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik**, (Çev. Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Anderson, Matthew Smith (2010), **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (Çev. İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (2014), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mahir (1994), "Doksanüç Harbi", **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 9 (498-499), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bayatlı, Nilüfer (2005), "Osmanlı Döneminde Bağdat Valileri (1534-1917)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (158), (189-202).
- Berkes, Niyazi (2014), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ahmet Kuyaş (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, Kemal (2003), "Mahmud II", **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 27 (352-357), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- _____ (2013), "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 43 (430-433), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), "Mustafa Reşid Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 31 (348-350), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Beyhan, Mehmet Ali (2010), “Şirvanizade Mehmed Rüştü Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 32 (209-210), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, Mehmet (2008), **Rus İşgalinde Trabzon Direnişi**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Biren, Mehmet Tevfik (2006), **II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. II., Fatma Rezan Hürman (haz.), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Birol, Nurettin (2009), **Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatı (1827-1901)**, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)** (1992), haz: İsmet Demir, Uğurhan Demirbaş, Hasan Akdağ vd., Ankara.
- Carr, Edward Hallett ve Fontana, Josep (1992), **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, (Çev. Özer Ozankaya), İmge Kitabevi, Ankara.
- Çadırcı, Musa (2013), **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2018), “Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), içinde (197-207), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Hüseyin (2021), **Ali Suavi ve Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Yüksel (2012), “Tulumbacı”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 41 (369-371), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çetinsaya, Gökhan (2001), “Sultan Abdulhamid II’s Officials: The Case of Nusret Paşa at Baghdad (1888-1896)”, **Osmanlı Araştırmaları**, (21) (257-267), İstanbul.
- _____ (2020), **II. Abdühamid Döneminde Irak’ta Osmanlı İdaresi**, (Çev. Zehra Savan), Küre Yayınları, İstanbul.
- Çolak, Melek (2011), “Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1875-1878)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 26 (1), (51-65).
- Develioğlu, Ferit (2012), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dönmez, Ahmet (2014), **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Emiroğlu, Kudret (2002), “Vilayet Salnemelerine Göre Trabzon’da Bürokrasi ve Eşraf”, **Kebikeç**, (14) (155-172).
- Erdem, Sargon (1988), “Adana”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 1 (349-353), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Erdođdu, Teyfur (1999), “1856 Paris Kongresi ve 1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, İsmail Soysal (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Findley, Carter V. (2011), **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gencer, Ali İhsan (1992), “Berlin Anlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 5 (516-517), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Georgeon, François (2012), **Sultan Abdülhamid**, (Çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gök, Hayrullah (2005), “**Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi -Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Gökbilgin, M. Tayyip (1994), “Edirne”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 10 (431-442), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf (1991), “Bağdat”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 4 (441-442), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hangül, Nesrin (2019), “**Adana Vilayeti’nin Sosyo-Kültürel, Ekonomik, İdari ve Siyasi Yapısı (1960-1980)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hülagu, M. Metin (1992), “**Gazi Osman Paşa 1833-1900 (Askeri ve Siyasi Hayatı)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İğdi, Özlem Gülenç (2009), “**Tanzimat’tan Sonra İdari Yapılanmada Ankara Örneği (1842-1908)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1987), “19. Yüzyıl Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi”, **Bellekten**, 51(200), (801-828).
- İnalcık, Halil (1999), “Hüsrev Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 19 (37-40), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2004), **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II**, (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)**, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnan, Kenan (2003), “Trabzon’un Osmanlılar Tarafından Fethi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(14), (71-84).
- İpşirli, Mehmet (1995), “Enderun”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 11 (185-187), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Karal, Enver Ziya (1999), **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Ankara.

Kaynar, Reşat (2018), **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Keyder, Çağlar ve Quataert, Donald (1994), **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri(1800-1914)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kiel, Machiel (2009), “Selanik”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 36 (352-357), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kırmızı, Abdülhamid (2017), **Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul.

_____ (2018), “Biyografi”, **Tarih İçin Metodoloji**, Ed: Ahmet Şimşek, içinde (203-210), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Kızıltoprak, Süleyman (2010), **Mısır’da İngiliz İşgali, Osmanlı’nın Diploması Savaşı (1882-1887)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Koç, Bekir (2021), **Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa Tuna Vilayet Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Köksal, Ahmet (2018), **Giritli Sırrı Paşa (1844-1895)**, Serander Yayınları, Tarbzon.

Kur’an-ı Kerim (2008), **Haşr Suresi 59/2**, Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Kutluoğlu, Muhammet Hanefi(2002), “ Kavalalı Mehmet Ali Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 25 (62-65), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kütükoğlu, Mübahat (2013), **Balta Limanına Giden Yol (Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Lassing, Simone (2019), “Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarihyazımı”, **Otur Baştan Yaz Beni Oto/biyografiye Taze Bakışlar**, Abdulhamit Kırmızı (haz.), (Çev. Canan Özkılıç), içinde (29-58), Küre Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard (2013), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara.

Malumat, c.3 no.62, 19 Recep 1314/ 24 Aralık 1896.

Malumat, c.4. no.90, 14 Safer 1315/ 15 Temmuz 1897.

Mehmed Süreyya (1890) , **Sicill-i Osmani**, IV, Matbaa-i Amire, İstanbul.

Mumcu, Ahmet (1999), “Divan-ı Hümayun”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 9 (430-432), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Mümtaz, Semih (1948), **Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul.
- Müşir Nusret Paşa, Babanzâde Zihni Paşa, **Nusretü'l Hamid Alâ Siyaseti'l Abid Mikyâsü'l-Ahlak**, Ali Adem Yörük (haz.), Bilnet Matbaacılık, İstanbul 2020.
- Oğuz, Mustafa (2007), **"II. Abdülhamid'e Sunulan Layihalar"**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortaylı, İlber (1974), **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler 1840-1878**, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- _____ (2015), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, Ankara.
- Öksüz, Melek (2006), **On Sekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Öksüz, Hikmet ve Usta, Veysel (2014), "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", **Türkiyat Mecmuası**, 24 (1), (25-51).
- Özcan, Nuri (2006), "Muzıka-yi Hümayun", **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 31 (420-422), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özdiş, Hamdi (2008), **"Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)"**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Parmaksızoğlu, İsmet (1977), "Nusret Paşa", **Türk Ansiklopedisi** içinde, 25, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Saydam, Abdullah (2006), "Mütercim Rüşdü Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 32 (202-203), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Selçik, Gökhan (2002), **"Trabzon Gazetesine Göre 1906-1907 Yılları Arasında Trabzon Vilayeti"**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996), "Yerel Yönetim Metinleri: VI, 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 5(5), (89-103).
- _____ (1999), **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Shaw, Stanford ve Shaw, Ezel Kural (2010), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiyenin Doğuşu 1808-1975)**, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul.

- Tanör, Bülent (2016), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tapper, Richard Lionel (2010), “Şahseven”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 38 (295-297), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İlhan (2018), “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu** Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (haz.), içinde (527-538), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Tunalı, Ayten Can (2003), “ **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma(1839-1876)**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu, <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>
- Türkmen, Zekeriya (2006), “Müşir”, **TDV İslam Ansiklopedisi** içinde, 32 (160-161), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Usta, Veysel (2014), “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon’un Durumu”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 17 (17), (135-172).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1956), “ Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdası Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüzade Ârif Efendi”, **Bellekten**, 20 (79), (485-525).
- _____ (1975), **Osmanlı Tarihi**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2011), **Osmanlı Tarihi, Karlofça Anlaşmasının’dan XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, IV/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yiner, Abdulnasır (2017), **Müşir Recep Paşa’nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Quataert, Donald (2002), **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1. Nusret Paşa'nın Memuriyetleri

TARİH	GÖREVİ
1847 (h. 1264)	Fransa'nın Paris ordusu 2. Fırkasının 5. Alayının 1. Taburunun Binbaşı Muavini
1874 (h.1264)	Erkan-ı Harbiye Riyasetine Binbaşı Rütbesi ile memur
1854 (h.1271)	Kaymakamlığa terfi (Nişan-ı Zîşan-ı mecidi ile taltif)
1855 (h.1272)	Kırım Muharebesindeki hizmetlerinden dolayı Erkan-ı Harbiye Miralaylığı
1856 (h.1273)	Çerkes ve Tatar muhacirlerin iskânı muhacirin memuru
1857 (h.1274)	Trablusgarp ve havalisinde tanzimat icrasına memur
1858 (h.1275)	Edirne Fevkalade Müfettişi
1865 (h.1282)	Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Azalığı
1865 (h.1282)	Çeçen Muhacirlerin İstanbul'a sevkine memurluk
1869 (h.1286)	Halep Fırka-i Askeriyesi Kumandanlığı (Feriklik)
1871 (h.1288)	Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Reislığı
1872 (h. 1289)	Selanik Valiliği
1872 (h.1289)	Şûrâ-yı Devlet Azalığı
1872 (h. 1289)	Ankara Valiliği
1875 (h.1290)	Trabzon Valiliği
1875/1876 (h. 1292)	Adana Valiliği
1876/1877 (h. 1293)	Mitroviçe Kumandanlığı
1877 (h. 1294)	Selanik Valiliği
1884 (h.1302)	Dördüncü Ordu Müfettişliği
1888 (h. 1305)	Altıncı Ordu Müfettişliği

Ek 2: İngiltere Sefiri Layard ile Ali Suavi Efendi, Midhat Paşa ve Mütercim Rüşdü Paşa Hakkında Cereyan Eden Konuşmalara Dair Müşir Nusret Paşa'nın Arızası

İngiltere sefiri Sir Layard ile olan mülâkatda istihsâl olunan ma'lûmât

Pazar günü Tarabya'da vâki' İngiltere sefârethânesine gidilüb İngiltere sefiri Sir Layard cenâblarıyla mülâkât ve bir saat mikdârı her taraftan musâhabet olundu evveleminde istinâsı maslahat zımnında politika âleminden istimâl ve isticvâba ibtidar ve haylice mübâdele-i efkâr ile tarafeynin derece-i ma'lûmât ve iktidârı izhâr olunduktan ve abd-i memlûklerinin Avrupa'yı görmüş Viter ve Jomar ve Meternik gibi Avrupa üdebâsıyla mülâkât ve ülfet etmiş ve bâ-husûs Paris'de beş sene üçüncü Napolyon'un en parlak zamânlarında bulunub kesb-i ma'lûmât eylemiş olduğu ve politika-ı hâliye ve mâziyece her kangı teb'asından bahs olursa anlayabileceği ve dahi cevap bile alabileceğini anladıkdan sonra söz kongreye intikâl idüb şimdilik pekâlâ gidiyor. Rusyalular türkmeğe başladılar her bir mes'ele karar altına alınub Rusyalu tarafından kabulünü müşir imzalanmadıkça diğer mes'eleye geçilmemesi İngiltere murahhasları tarafından kongreye usûl-i ittihâd etdirilmiştir.

Bu hâle göre ya'ni Bulgaristan hudûduyla idâresi hitâm bulmadıkça başkalarına bakılmayacaktır ve şimdi kararlaştırılan maddenin en başlısı sırf Bulgaristan ta'bir olunacak eyâletin hudûdu (...) burunundan tâ Berkofça ve Şehirköyü arasında vâki' Kocabalkan'a kadar balkanlara silsile-i mürtefi'aları devlet-i aliyyenin bu zabtında kalacaktır.

Sofya ve Niş tarafları dahi Rumili vilâyeti nâmıyla bir hristiyan vâlisiyle doğrudan doğruya devlet-i aliyye idâresinde kalacak ve Kavala ve sâir mahaller Selanik vilâyetine verilecektir dediler biraz daha (...) salâhiyet olunduktan sonra zâbit götürülüb Ali Suavi ve Midhat Paşa'dan söz açıldı.

Sefir-i müşârunileyh

Midhat Paşa'yı gelecek diyorlar sahîh midir senedâtını irad eylemediler.

Abd-i kemîneleri

Böyle bir inkâr ve söz işitmedim bilmiyorum erâcif olmaz dediğimde

Sefir-i müşârunileyh

Sultân Abdülhamid Hazretleri Midhat Paşa'yı götürmez ise pekâlâ etmiş olurlar zîrâ Midhat Paşa bütün bu fenâlıklara sebebin nakl olduğundan başka doğrudan doğruya zât-ı şâhânenin ve bütün hânedân-ı osmaninin düşmanıdır. Konferans zamânında ben burada değil idim lakin maslahatı biliyorum. Sultân Abdülhamid Hân hazretleri kemâl-i dirâyet ve gayret ve himmet-i mahsûsasıyla Lord Salisburi'yi çalıştırıp konferansın karâr ve teklifini pek aşağı indirtmiş ve şevketlü Sultân hazretleri dahi kabûl buyurmuş olduğu hâlde Midhat Paşa inâdına câhilâne veyâhûd kasden kabûl etmediğinden başka mahsûsan şevketlü Sultân hazretlerine karşı teşkil eylediği mecâlisde kabûl ettirmeyip red etdirdi bu cihetle ol aralık İngiltere bi'z-zarûr ve bütün Avrupanın dilgîr olmasına ve nihâyet Rusyalunun meydân bulub Ayastefanos'a kadar gelmesine sebep olmuştur ve hem de sultân hazretlerinin ve hânedanının hizmetinde ve aleyhinde bulunmaktadır.

Ali Suavî bir avantüryedir ya'ni serseri makûlesinden bir adam olduğundan bir kaç def'a sefârethâneye gelmiş ise de yanıma kabûl etmedim bir fenâ adam idi ben zâtımca ve devletim nâmına olarak zât-ı hazret-i padişâhîyi evlâdımdan ziyâde severim ve her bir maksûd-ı şâhânelerine muvaffak olmalarını kalben isterim ve bâ-husûs devletim ve İngiltere kraliçesi hazretleri pek ziyâde muhabbet ediyorlar dâimâ bana rızâlarını tahsil eylemek ve mu'âvenet-i mukteziyeyi ifâ etmek üzere tavsiye ve emr ediyorlar şimdi bir yeni emir daha aldım zât-ı şâhâneleri çok müdebbir ve âkil olub kemâl-i dirâyet ve tevâzu' ve hilmini gözümle gördüm ve görüyorum.

Ek 2: (Devamı)

Eğer vükelâsı muktedir ve müstakîm ve gayûr adamlar olmuş olaydı zannederimki dünyada birinci imparator olacaktır diyeceğim şimdiki hâlde şevketlü sultân hazretleri aralıkda orduları gezmeli ve şuraya buraya gitmesi pek çok te'sîrât-ı azîme ve hasenesi olacaktır kimseden çekinmemeli işine yaramayanları derhâl tard u teb'îd etmeli yerlerine müstakîm ve kendilerinin bi't-tecrûbe emniyet ve i'timâd buyurdıklarını nasb-ı ikâme buyursun mülk böyle düzelir Mehmed Rüşdü Paşa'yı azl ettikleri pek isâbet olmuşdur hiç bir işe yaramadığından başka dâimâ zât-ı hazret-i pâdişâhinin nasıl ve hizmetinde olduklarını haber aldım ve bizzât işittim bütün fenâlıkları zât-ı hazret-i mülûkâneye atf ve inâd ve isnâd eder idi güyâ Avrupalıya böylece inandırmak ister idi lakin politika âleminde ve Avrupanın terbiyeli adamları nezdinde Rüşdü Paşa Midhat Paşa'yı anlamadan kalmadı bütün Türkiyede olan fenâlıkların en başlu sebepleri padişahlar olmayub vükelâ ve me'mûrîn olduğu tahakkuk eylemiştir.

Ve bir de terbiye-i milliyeleri olmayan ahlaksız ve sosyalist ve dinsizlik yolunda bulunanları hidemât-ı devletin kullanılmaması ıslâhâta medâr-ı küllisi olacaktır dediler bu aralık Ahmed Rasim Paşa'nın geldiğini haber verdiler abd-i kemîneleri dahi zât-ı sefirânelerinin yana yana devletimiz hakkında vâki' olan nesâyih ve efkâr-ı hayrîhânelerinden müteşekkîr ve memnûn olub ziyâdesiyle istifâde eylemiş olduğundan ruhsatınız olur ise başka vakit yine gelirim diyerek kalkdığım da sefir-i müşârunileyh hazretleri dahi kemâl-i inbisât ve memnûniyetle nerdban başına kadar teşyî' eylediler orada vedâ' idüb aşğa indim birazda Mösyö Sanolisof'î görmek üzere oturduğu dâireye uğradım pek ziyâde izhâr-ı memnûniyet eylediler.

Orada Graniço karındaşlarını buldum bunlar ile Kırım muhârebesinin Samsun'da ve daha sonra Malta'da görüşüb ahabb olduğundan çâkerlerini gördüklerinde memnûn oldular biraz havâi ve kongre sözlerini etdikden sonra büyük Graniço ile kalkub Tarabya iskelesine doğru gelir iken Avusturya elçisi Kont Nepçi'ye rast geldik evvelden ülfetimiz olduğundan birbirimize aşînalık idüb göremiyoruz dediklerinde yazın nerede ikâmet eylediklerini bilmediğimden bi'z-zarûr kusûr vukû' bulduğu i'tizârına hâlâ Beyoğlunda ikâmet etmekte olub bu sene bir yere nakl etmediklerini beyân eylediklerinde mahsûsen vizite ederim diyerek vedâlaşub müşârunileyh İngiltere sefârethânesine girdiler çâker-i kemîneleri dahi kayığa râkiben avdet eyledim gelir iken bazı mahallere uğradım ve ta'yîn eylemiş olduğum adamlardan bir kaçını gördüm haber verdiklerine göre Midhat Paşa Taraflus olan mevâliden Sahib Bey ve Ramiz Efendi taraf-ı eşref-i hazret-i hilâfet-penâhîye zebândirâzlık etmekte olduğu ve şehremini Reşid Paşa ve Kosova vâlisi Ref'et Paşa ve Midhat Paşa'nın kethüdâsı Tayfur Ağa ve Urban Efendi Üsküdar'da Mirahur mahallesinde müşârunileyh Ref'et Paşa'nın ikâmet etmekte olduğu hânedi ve Nuhkuyusunda Şakir Paşa'nın hânesinde cem'iyet idüb zât-ı hazret-i şehinşâhî aleyhinde ve Midhat Paşa lehinde neşriyat tertîb ve i'lân ve Avrupa gazetelerine göndermekde ve bunun için haylice akçeler dahi cem' ve sarf olunmakda olduğu ve bu kumpanya a'zâları bütün masûn olanlardan olub riyâsetleri şûrâ-yı devlet reisi Ali Paşa ve ticâret nâzırı Çanık oğlu Ohannes Efendi olduklarını haber verdiler şimdilik bu kadar haber alındı inşallahu te'âlâ sâye-i nev-cihât-ı kudsiyet-âyât-ı cenâb-ı cihânbanîde daha ilerisi tahkîk ve tedkîk kılınacaktır ol-bâbda ve her hâlde emr ü fermân ve lütf ü ihsân hazret-i veliyyi'n-ni'met-i bi-minnetimiz şevketlü hazretlerindir fi 13 Haziran sene 94 Abd-i memlûkleri.

Geçen gün Rusya elçisi görüb iskandil eylediğimde zât-ı şâhâneleri Rusya imparatoruna uyuşub müsâfât ve itihâd üzere bulunsalar imparator pek çok şeylerden vazgeçer ve Karadağlı ve Sırbıyeye dahi söz anlatır idi lakin İngilizlilerin entrika ol-kadar ileriye gitmiştir ki devlet-i aliyyeyi pek fenâ tahrîb edecektir. (BOA. Y.EE. 14/7)

Ek 3: Rusya Elçisiyle Mülakatına Dair Müşir Nusret Paşa'nın Arızası

Avusturya ile İngiltere müttefikdir vükelâ-yı devlet-i aliyye bekâ-yı devlete hizmet etmiyorlar İngiltere ve Avusturya menâfi'inin tervîcine hizmet ediyorlar. Rusya devleti bunu görüp durur iken kendi menâfi'inin ziyâ'nı hiç bir vakit istemeyeceği derkârdır. Eğer İngiltere'nin sözüne bakılmamış olaydı bu muhârebe-i mündefi'e kat'iyen vukû'a gelmeyecek idi. Bosna ve Hersek ihtilâllerini tervîç ve imtidâd etdiren Rusya'dan ziyâde hassaten İngiltere ve Avusturya'dır ve Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya terkiyle işgâl-i askerî altına alması esâsen Rusya devletinin marzîsi değildir.

Bunu kongrede kemâl-i ikdâm ile tervîç eden İngiltere ve Avusturya'dan bunlara İtalya ve Fransa'nın mütâba'atleri zarûrî ve ileride onların dahi menâfi'ini mûcib olacağı ve anlar dahi sıra geleceği mütâla'asına mebnîdir dediler velhâsıl sefir-i müşârunileyhden isithsâl olunan ma'lûmâta nazaran husûsî olarak İngiltere sefiri da'vet olduğu gibi yalnız baş tercümânıyla berâber aralıkda taraf-ı eşref-i hilâfet-penâhîlerinden celb buyrulub gâyet mahremâne olarak müzâkere olursa Edirne'de durmayacağından başka Batum limânı por-frank sûretiyle Rusya ticâret sefâinine mûmâne'at ve zarar olmayacak vechile tertîb olunur ve Poti'den Batum'a kadar sâhilden inşâ olunacak demiryolu tamâmıyla kemâkân Rusya'nın idâre ve zabtında bulunması beyne'd-devleteyn hafiyen bir mukâveleye rabt olunarak bu bâbda Sultân Mahmûd Hân hazretleri zamânı gibi ittihâd olunur ise Batum sancağıyla Ardahan ve Kars sancaklarını dahi terk ederek kable'l-muhârebe Anadolu hudûdu neresi idiyse oraya çekileceğinden başka Rumelice pek çok müsâ'ade ve teshîlatla Avusturya'nın dahi tecâvüzâtına mûmâne'at edeceği anlaşılışdır ve bu madde bekâ-yı mülk husûsunda nazar-ı hümâyûn-ı pâdişâhanelerini celbe şâyân olduğundan arz ve ifâde kılınışdır.

Kaldı ki ikdâmât ve himmât-ı cihândârileriyle leyl ü nehâr icrâ ettirilmekte olan müzâkerât marzi-i sadrazamî ve vükelâ-yı hâzıra olmadığı cihetle hiç bir mes'elenin halli cân hakkıyla tutulmamaktadır ve esnâ-yı müzâkerede ale'l-kâ'ide tutulması lâzım gelen zabt takrîr ve kararlar gibi usûl-ı meclisten olan madde dahi icrâ olunmadığı ve idâre-i cereyân müzâkerâtın vazîfe bile edinilmemesi delâil-i bikaydilik bulunmuşdur ve Avusturya ile İngiltere mekâsıdına hizmet etmekden başka bir efkârları olmadığı nezd-i hümâyûn-ı şehinşâhîlerinde dahi tebeyyün etmişdir zannedirim.

İslâhât nâmıyla bâkî kalan memâlik-i şâhaneleri İngilterelüye ma'nen teslim ve istilâ etdirilecektir burasını evvelce dahi mevki'-i mütâla'a-ı şâhanelerine arz eylemişdim iş gitdikçe ilerlemektedir sonra pişmânlık fâide vermeyecektir Ahmed Vefik ve Sadık Paşa ve Safvet Paşaların vukû'a gelen politika-ı semâhât-kârâneleri Kıbrıs mes'elesiyle beriyetü's-Şam ve Anadolunun istilâsına mebde açmış olduğu gibi sair devletlerin tezyîd-i itmâ'larını mûcib olmuşdur.

Memâlik-i şâhaneleri ahâli-i mutî'ası dâhilinde adam kalmamış değildir feyyâz-ı mutlakda necl yokdur miyâr-ı şerîfden ayrılıb taharrî buyrulur ise öyle dîn ve dünyâyı cem' etmiş ricâle cenâb-ı Hakk muvaffak buyuracaklarına kat'an iştibâh olmadığı rehîn-i ilm-i cihân-ârâ-yı hilâfet-penâhîleri buyruldukda ol-bâbda ve her hâlde emr ü fermân ve lütf ü ihsân veliyyi'n-ni'met-i bi-minnetimiz şevketlü efendimiz hazretlerindedir. Fî 2 Eylül sene 94. Abd-i memlûkleri Nusret. (BOA. Y.EE. 12/4)

Ek 4: Altıncı Ordu-yu Hümâyûn Müfettişi Nusret Paşa'dan gelen Şifreli Telgraf

Altıncı Ordu-yu Hümâyûn Müfettişliğinden Şifre

Basra vilâyetinde bir iki seneden beri su-i idâresi seyri'esiyle yekdiğerini teâkub eden iğtişâş ve isyân derecâtı azâde-i îzâhdır hâlât-ı müteessifenin günbegün kesb-i iştidâd ve ehemmiyet ederek Amare sancağında Sayhudu'l-münşid denilen Ebu Mehmed Şeyhinin avnihi ve teb'ası olan iki bin nefer adamlarının ekserisi İngiliz martinleriyle musellah oldukları hâlde vâli ve mutasarrıfın gayr-i meşrû' familya verâsetine müdâhaleleriyle alâ rivâyet on iki bin liramızı almalarından ve haklarını talep eylediklerinde oğullarını habs eylemelerinde ve mevâdd-ı sâire zulmiyeleri sebebiyle tarik-i şekâvete sülûk etdirilmiş ve şeyh ve aşiretinin bu hâline hâricen dahi her nev' imdâd ve i'âne almasına meydân verilmesinden nâşi günbegün tezyîd-i kuvvet ederek Bağdad ve Basra arasında mevaridât kat' ve amed şud eden vapur ve gemilere silâh endâht ve nehb ü gârât etmeği tasaddi etmeleri İngiliz devletinin müdâhaleye bir vesile olmak üzere âsâr-ı tahrîk ve tedvîr eylediği politika te'sîrâtından ileri geldiği emârât-ı adîde ile sâbit olduğu gibi bu kere de mensûbâtını tedricen meydâna meydana koymağa başlayarak güya İngiliz teb'asından "minç" kumpanyasının vapurlarını ve emvâl-i ticâriyeyi te'mîn etmek bahânesiyle Bağdad konsolatosu maiyyetinde bulunan Komet vapuruna hind askeri irkâb etmekde olduğu ve Basra'da dahi bir harb vapuru götürerek müdâhaleye müheyyâ bulunduğu muhakkaktır böyle esâsen mühim ve âkıbeti mülken nefîce-i vahîme ve muzırta intâc edecek bu mes'ele-i mühimmenin def' ve izâlesine tedbir âcil olmak üzere Basra'ya liyâkat ve kifâyeti mücerreb ve her şeyden ziyâde gözütok ve istikâmetine emniyet olunacak bir bende-i sâdıklarının hemân karîha-ı şehinşâhîden ta'yîn ve Basra vilâyetinin ahvâl-i siyâsiye ve islâhiyesi nezâret-i mütemâdiyesi altında bulunmak üzere altıncı ordu-yu hümâyûn-ı mülûkâneleri müşîrine emr-i me'zûniyet i'tâ ve işin ilerisi pek müdhiş görülen bu ateş-i iğtişâşın itfâsı mümkün ve kâbil olamayacağını ve bu bâbda vakit zâyi' edilmemesini ubûdiyet-i kadîm-i memlûkânem hasebiyle atebe-i ulyâ-yı mülûkânelerine arza cesâret eylerim kâtibe-i ahvâlde fermân fî 20 Nisan sene 308.

Kulları yâver-i ekrem-i hazret-i şehriyâri ve altıncı ordu-yu hümâyûn müfettişi Nusret. (BOA. İ.DH. 1274/ 100156)

Ek 5: Umur-ı Adliyyeye Mûteallik Bazı Mûlahazatı Havi Nusret Paşa Tarafından İrsal Olunan Layiha

Devletlü Atûfetlü Efendim Hazretleri

Taşra'da bir hayli müddetdir ki me'mûriyet vermekte bulunduğumdan Adliye muâmelâtınca bittecrûbe müşâhede olunan nevâkısın inkisâr-ı kulûbe ve bedduâ-yı umûmî ikâ'ına sebebiyet vermiş ve nevâkıs-ı ma'rûzanın ikmâl ve ıslâhı derece-i vücûbda bulunmuş olduğunun bu bâbtaki ma'lûmât-ı âcizi sâ'ika-i sadâkatle inbâ-i arza mücâseret olunur şöyle ki:

Kavânîn-i mukaddese-i İlahiyye ve umûm-ı milel ve düvel meyânında düstûru'l-amel tutulmakda bulunan kavânîn-i umûmiyye-i hükmiyye sarâhat ve makâsıdına bakılınca nev'î beşerin tasarrufât-ı kevnîyeden edeb dâiresinde hürriyet-i vicdâniye ile müsteffif ve herkes ırz ve cân ve mâl ve nâmusunu âharın dest-i mazarratından emin kalmak bâbında müteaddînin mu'âmelât-ı zecriyye ile tehdîd edilmekten ibâret bulunduğu âzâde-i kayd-ı ta'rîf ve tavsîfidir. Şu mukaddime-i muhtasara arzından maksad mârru'l-beyân kavânîn-i adâletin mâ vuzı'a lehî bulunan hikmt bî tarafî hılâfına münâfi taşrada ikâ' olunan ahvâl-i zulm esef-i iştimâle katılmış olan tebeanın terfih-i ahvâli ve tavfîr-i âsâyiş zımında muhtâc-ı İlahî bulunan nevâkısın ikmâli mehâzîr-i siyâsiyye nokta-i nazarından arzına mecbûriyet alıvermiştir.

Birincisi: Mehâkim-i Adliye'nin teşkilinden maksad kayd-ı bî tarafî ile mukayyed olarak kemâl-i serbestiyle hükm ve mehâkimeye müstakil lâ yenferid ve kuvve-i adliye kuvve-i icrâiyyeden fekk-i râbta eylemek kaziiyelerinden ibâret idiği usûl-i muhâkemât-ı kânûninin üçüncü maddesi hükmünden bulunduğu gibi kavânîn-i esâsiyye-i şer'îyye dahi sûret-i mutlaka ile buaralarını teyid ve temhîd ettiğine bedâhete meydandadır. İşbu bedâhete karşı Taşra mehâkimine intihâb olunarak hukkâmın vilâyet nizamnâmesine tevfikân vilâyetlerde vâli ve sancak ve kazâlarda mutasarrıf ve kaymakam hazarâtının taht-ı riyâsetlerinde teşekkül eden encümen marifetiyle her senede intihâb oluna geldikleri hasebiyle bu bâbta müşâr ve mûmâ ileyhânın mehâkim-i adliyyeye değil müdâhele icrâ-yı nüfûz ve tehakküm edegelmekte buldukları göz göre meydanda ve bu hâlde a'zâ-yı mûmâileyhâların tebdil ve bâ tekrâr nasb ve ta'yîn eylemek mârru'l-beyân zevâtın yed-i iktidârında bulunduğu cihetle a'zâların ra'y ve hükümleri tamamıyla vülât ve mutasarrıfların yed-i nüfûz ve tahakkümüne verilmiş ve bu yüzden tatbîk-i hâl ve hareketleri alacakları emr üzerine mahdûd bulunduğu tecrûbeten müşâhede olunmuştur. Bu noktadan müteferri' ve daha müessir bulunan diğer nüfûz var ki encümen tefrikde adliye ruesâsının inzimâm iden ra'y-i tahakkümânesidir Hukkâm ve mehâkim yâd olunmakdan murâs ise hakk-ı umûmiyle hakk-ı şahsî ve meznûnun berâati üç cihet içinde basîret-i adâletden mahfi kalmış olmakda bulunan bir hakikati kemâl-i perestiyle meydana çıkarmak maksadına mebnî teşekkül eylediği lâ yünkerdir. Binâenaleyh beşeriyet hâliyle bir müddeî umûmî veya ra'si tam'an veya garazan haksız tarafın cihetine meyl etmesiyle beraber hukkâmın muhâfaza-i me'mûriyet yani intihabda idhâl edilmemek kuvvetini hâiz olan ruesâ-yı adliyenin fikirlerine muhâlefet eyleyecekleri derkâr ve mârru'l-beyân vülât-ı ızâm ile mütesarrıfın-i kirâm dahi emr-i intihâblarında taht-ı idârelerinde bulunan sancak ve kaza ve merâkizlerinde istedikleri eşhâsı tefrika burakmak sâhib-i iktidâr bulunmalarına binâen a'zâ olan hukkâmın matlûb bulunan bî tarafîlik kaziiyesince serbest kalmayacakları gibi kuvve-i adliye kuvve-i icrâiyyeden fekk-i râbta etmiş nazarıyla bakılmayacağı umûr-ı bedîhiyyâtın ve hukkâm-ı mûmâileyhin me'mûriyetlerini muhâfaza sadediyle kastî ve amdî kânun-şikenâne muâmelâta sevk olunduklarını mehâkim kuyûduyla sâbit bulunduğu müslimâtan ve defeât-ı müteaddidede alenen âcizlerine i'tirâf-ı kusûr sadediyle vuku' bulan ifâdâtlarından anlaşılmıştır. Hattâ müddeî umûmînin iddiânâmesi ve reisin ra'yi sûret-i haktan gelerek güya hakikati beyan ile

Ek 5: (Devamı)

kendileri bî taraf gösterdikleri hâlde a'zâ-i mûmâileyhilere verdikleri efkât-ı zulumkâfilere üzerine a'zânın re'yi ve imzâları tahtında istedikleri hükmü verdirmekte buldukları dahi müşâhede olunmuşdur. İşbu esbâbdan dolayı mehâkim-i adliyeye nasb olunacak hukkâmın teşkil-i mehâkim kanunun üçüncü ve dördüncü ve kırk dördüncü ve kırk yedinci ve kırk sekizinci maddelerinin hükmüne ve düsturun cildi sâlisinin yedi yüz kırk dördüncü sahîfesinde muharrer ta'limât-ı umûmiyyesine tatbikan Mülkiyeve Adliye ruesâsının kat'iyyen müdâhele edilmemek üzere ra'y-i umûmiyle ta'yîn olunduklarından mezkûr idâre-i umûmiyye-i vilâyet ta'limâtı sarâhatinde beyân kılındığı vechile icrâ-yı vazîfeye muktedir olabileceklerinden mehâkim-i adliye nevâkısından ıslâhî lâbüd olan en mu'tenâ nokta budur.

Binâenaleyh vech-i ma'rûz dâiresinde ahâlinin serbestçe intihâb eyledikleri adedin içinden alınması lâzım gelen a'zâların hiçbir taraftan ve husûsiyle vâli ve mutasarrıf ve kaymakam karıştırılarak doğrudan doğruya ahâlden bulunan hey'et-i intihâbiyye marifetiyle bâ kur'a aded-i matlûbun bi't-ta'yîn nasb olunmaları tamâmiyet bî tarafî usûlü icrâ ve Avrupa'da dahi muâmelât-ı intihâbiye bu yolda îfâ olunmakta bulunduğundan ona göre ıslâh buyrulması lâzime-i adâlet ve ilcâât-ı siyâsidir.

İkincisi: Hademât-ı Devlet-i Aliyye'den bulunan her sınıf-ı me'mûrînin zîr-i idârelerinde bulunan akrabâ ve mensûbâtları istihdâm eylemek kat'iyyen memnu' idiği gibi mahâkim-i adliye ve mecâlis-i idârede altı dereceye kadar karâbeti olanların bir dâire-i vilâyet ve mahkemede bulundurmamak gayr-ı câiz bulunduğuna mecelle-i celîlenin bin sekiz yüz sekizinci maddesinin delâleti ve teşkil-i vilâyet yedinci mâtde-i nizâmiyesiyle usûl-i muhâkemât-ı hukûkiyye kanununun ve husûsiyle bâ irâde-i seniyye 9 Ağustos 305 târihiyle ta'mîm buyrulub teşkil-i vilâyet nizamnâmesine zeyl olmak üzere bulunan fikra-i kânunenin hükm ve delâletlerince muvazzahan mensûstur. Bundaki hikmet ve ledünniyât ise müsâade-i müteselsile sâyesiyle bu gibi mensûbâtın kânun şikenâne vukûâtı ve umûm hakkında vuku' bulacak taadiyâtı mahfi-i sahâbet olmamağa mübtenîdir. Halbuki mülkiye ve askeriyece müttehiz şu kâide-i adâlete imtisâlen adl eylemesi devâir-i adliyenin en zî nüfûz ve iktidâr olan mahkeme-i temyiz ruesâlarından sûret-i gayr-ı muntazımede akrabâ ve taallukâtı maiyyetlerinde bil-istihdâm vukûa getirdikleri e'âzım-ı mesâvi ve cinâyâtın müstehak oldukları mu'âmelât-ı zecriye ve tekdîriyyeyi sahâbet beliyyesinden mestûriyet hâlinde kalub icrâ olunmamakda ve şu kâbil-i inkâr olmayan müsâade-i müteselsileden civâr olan milel ve düvelin elsinesince hedef-i levîm ve sermâye ta'rîz olunmakda ve seyyemâ millet-i metbûa arasında adliye nâmına adâvet yâd eylesine bâ'is-i müstakil olmuşdur. Benâberîn nasıl ki bir vâlinin akraba ve mensûbât ve hizmetinde olan eşhâsın maiyyetinde istihdâmının adem-i cevâzi kânûnen memnu' bulunduğundan ona göre darsâdetde mahkeme-i temyiz ruesâsıyla umûr-ı cezâiyye ve hukuk ve sicil müdürleri v encümen-i adliye ve vilâyet ve sancaklarda bulunan adliye komisyonlarının a'zâları sarâhat-i mezkûreye kıyâsen taallukât ve mensûbât ve hizmetçileri istihdâm etmemek üzere bir fikra-i kânuniyye ile men' buyrulduğu takdirde sûi isti'mâlâtın ref' ve izâlesine mücib bir adâlet icrâ buyrulmuş olacağı şeksizdir.

Üçüncüsü: Birkaç me'mûriyet bir me'mûr uhdesinde cem edilmemesi nassan ve birbirine müteâkibü'l-vürûd idâre-i seniyye ta'mîm edilen fikarât-ı kânuniyye ve evâmîr-i sâmiyenin hükm-i kat'ilerine nazaran taht-ı memnû'iyette bulunduğu alenîdir. Şu nokta-i mühimme ve husûsiyye kuvve-i adliye kuvve-i mülkiyeden tefrik ve fekk-i râbita mes'ele-i bî tarafî kaziyyesine külliyyen muhâlif bir ssûretde nüvvâb-ı şer'in adliye kısmında en mühim ve mu'tenâ bulunan mahkeme-i istînâf ve adliye komisyonunun riyâsetleri gibi vazîfe tevdi' edilmiş ve mülkiye cihetinde fahi mahkeme-i şer'iyye ve meclis-i idârede ve tapunun ferağ ve intikâl

Ek 5: (Devamı)

muâmelâtınca üç nevi riyâsetleri verilmiştir ki beş me'mûriyet bir şahısta ve iki tarafın kuvveti bir zâtda istihzâr ve ictimâ ettirilerek müdâheleye yol verilmiş ve a'zâların tefrîki zamânında başlıca bu husustan mütevellid mehâzîrin vukû'ât-ı mütevâliyesiyle sâbit bulunmuştur. Maahâzâ ruesâ-yı mûmâ ileyhimin ilm-i celîl-i fîkiha müntesib iseler usûl ve furu'ı muhâkemât-ı adliyece behredâr olmadıklarından bu bâbda hayli müşkilât çekmekte beş me'mûriyet bir şahıs tarafından ifa v icrâ etmek kuvve-i beşeriyyenin hâricinde bir teklif olmakdan nâşi umûr-ı ibâdın senelerce yüz üstü kaldığına yalnız Bağdad Mahkeme-i İstînâfiyesinin hukûk kısmında müterâkim mesâlih istatistiği inde'l-mütâlaa taşradaki tecrübemiz vehle-i meydâna bırakacaktır.

Dördüncüsü: Nezâret-i celîle-i adliyenin devâir ve aklâmında mülâzemetle tahsîl-i âdâb ve irfân etmemiş ve hakk-ı tâbiyetle metbû' ve hukûk-ı devletle milleti tevfiik ve terfîkine meleke tahsîl eylememiş olanlar mu'âvinliğe ve umûr-ı adliyece en mu'tenâ bulunan müstantıklığa ta'yîn olunagelmekte bulduklarından bu yüzden vuku' bulan sû-i isti'mâlâtın kıyâs kabûl etmez derecede mezâlîm icrâ edilmekte bulunduğu müşâhedeten ve tecribeten muhakkaktır. Ez cümle mebâdi-i muâmelât-ı adliyeden lâzîmü'l-ıslâh olan mütantiğin vazifesi ol kadar ehemmiyetlidir ki derecât-ı mehâkimin muntehâsı bulunan mahkeme-i temyize kadar ideceği tahkîkât üzerine icrâ-yı muhâkeme ve muâmele yürüdüleceği beyandan müstağnidir. Benâberin müstantıklar hâkim olduklarından deruhde idecekleri tahkîkâtı mukayyed oldukları bî tarafıkla ruyet ve mârru'l-arz kavânîn-i ilâhiyye ve ve müteferri'î olub beyne'd-düvel düstûru'l-amel tutulmakda bulunan kavânîn ve kavâid-i hakîme-i umûmiyye iktizâsınca hâkim beyne'l-hasmeyn adl ile me'mûr bulunduğu nassan müsbet bulunmuş olduğu hâlde şu sarâhate karşı el'ân adliyece tutulan kâide-i muttarideye ittibâ'an mütantikların huzûrunda ikâme olunmakda bulunan de'âvinin müdde'î umûmuyla müddeâ şahsilerin şahid ve beynleri bil-istimâ verdikleri kararname mu'teber tutmak ve maznûn ya'nî müddeâ aleyhlerin berâatlerine hizmet edecek beyyine müdâfaalarının takdîri muhâkeme-i aleniyye-i vicâhiyyelerine kadar te'hîr ve te'cîl etmek kâidesinde adâlet olmadığı gibi âdetâ müddaîlere sahâbet yollu ruchâniyet ve maznûn yani müddeâ aleyhlere alenî bir ma'zûriyet olduğu bedîhidir. Maahâzâ (inne ba'za'z-zanni ismün) nass-ı celîline bakılınca vech-i meşrûh dâiresinde müdâfaa ve beyyinesi istimâ olunmayan müddeâ aleyhi maznûn demek bilâ mücib-i ism olmak ma'nâsıdır. Anca müddeâ aleyh yâd olunmasıyla beraber müstantik huzurunda aleyhine ikâme olunan da'vânın cerh ve ibtâlîne dâir müdâfaâtını istimâ ve takdîrine müstantıkları mecbûr tutulmak bîtarafliğa ve sıfat-ı hâkimiyete daha münâsib veadâlete elyak olacağı derkârdır. Çünkü müddeâ aleyh muhâkeme-i aleniyyeye çıkıncaya değin cereyân idecek mu'âmelât sebebiyle lâ ekal altı mâh mürûr-ı müddete muhtâç olduğundn bir âti hâlinde bunca müddet sebebsiz tevkîfinde kalması ifâdâtım vechile müstantıklıkca müdâfaa ve beyyinesinin takdîrine salâhiyet bulunda şu mağdûriyetten kurtarılmış olacağı ve zâten müddî umûmî ve şahsînin hukukları her hâl ve i'tirâzda te'mîn edebileceklerinden bilâ mücib-i tevfiik veyâ adem-i tevkîf mu'âmelâtdan hukuklarına zarar târî olamayacağı ve ancak müddeâ aleyhin muhâkeme-i aleniyyede şimdilik tutulmakda bulunan usûl üzere berâati hâlinde tazmînât aramaktan başka müddeâ aleyh için bir salâhiyet olmadığı kânune mahdûddur. Zengîn veya mu'teber ve namuslu bulunan müddeâ aleyhlerin ayak altına alınan nâmusunu tazmînât ile ikmâl idemezler. Zira taşranın hâlî acâyibdir ki de'âvî-i vâkî'anın kısm-ı a'zamı adâvet veyahud ashâb-ı servet olub da andan istifâde eylemek beliyyesinden ibâret olub bu da hukâmın tecrübemizle ta'yîn olanların beşeriyyet iktizâsınca istifâdeye tam' beliyyesine tevcih-i efkâr eylemeleri üzerine umûmen ve husûsiyle müstantıklarla mu'âvinler birleşüb erâzîl-iahâlden birtakım vicdansızları âlet ittihaz iderek yalancı müddeî ve şahid olmak üzere adüvleri veya zengin takımları aleyhine maiyyet gibi

Ek 5: (Devamı)

istihdâm edilmekte ve erbâb-ı fen ve san'atın keşf ve mu'ayenesine muhtaç olmayub şahidlerle cevâz istimâ'ını kâunnâme-i cezâda en akreb olan katl kastıyla silâh çeküp yed-i ihtiyârında kalmayub esbâb-ı mânia haylûleti sarâhatiyle bulunan yüz sekseninci maddesinin zeyli ve bir şahsın marifetiyle katl tev'îdi ve fezâhat-i lisâniye ve bunlara mümâsil mevâd gibi akvâl üzerine mübtenâ ef'âlin sübûtuna dâir ihtiyâc mes eylemeyen hususları müfteriyen ve müzevveren yüz nefer kadar eşhâs-ı ma'sûmeye karîb isnâd olduğunu an müşâhedeten muhakkak bulunmuştur. İmdi biçâre maznûn ya'nî müddeâ aleyhin stintâken berâetine hizmet edecek şahidler emârat-ı kâtî'ayı serd ve beyanınca olacak istifâdesinin mehâkeme-i aleniyyesine te'ccil etmek sûret-i aleniyyede ma'zûr düşürmektir. Binâenaleyh müstantıkın hâkimiyeti yalnız müddeâ aleyhin hakkında bil-icrâ muvakkat ve gayr-ı muvakkat tevfiik vermek veyahud müzekkiresini istirdâd etmek müstantıklarla mu'âvenetlere sû-i isti'mâl için büyük bir irtikâb tarîki açılmış olmakla kavâid-i külliyye-i hükmiyye ve kayd-i bîtarafice muhâlifdir. Bu hâl müddeâ aleyhi ol kadar ma'zûr düşürülmüştür ki men-i muhâkemesine karar verilse bile hılâf-ı kâmindir, diyerek müddeâ umûiyle mu'âvinler i'tirâz ider hey'et-i ittihâmiye dahi müddeâ aleyhin müdâfaa ve beyyinesi takdire salâhiyeti olmadığı deyu müddeânin dermeyân ettiği da'vâ ve şahidleti bilîtibâr ittihâm eyler. Hâlbuki kavânîn-i muvakkate serâpâ mutâlaa olundukda maznûn ve müttehemin hukûku müddeâ umûmiyle müddeâ şahsî hukukundan ercah tutmuştur. Elzemdir ki cinâyet ve cunhaca da müddeâ aleyhlerin müstantik huzûrunda müdâfaa ve beyyineleri bil-iisti'mâ takdîrine müstantıka salâhiyet vermek bâb-ı tezvîr ve tam'ın sed ve bendine mücib olacağı gibi icrâ-yı adâlet edilmiş olacağına şek ve şüphe yoktur. Kaldı ki müstantıkın icrâ edeceği tahkîkâtın mâdde-imüddean bahaya esâs vaz etmek demek olacağından ve bu esâs üzerine mehâkimin müntehâ ve derecesine kadar tesiri lâbûd bulunmuş olduğundan bir vücûd-ı insânî bî telefe veyahud ma'dûriyetten vikâyeye azîm bir iktidârî hâiz bulunmakla savâb ve hatâ icrâsında şek hâlinde kalacağından te'mîn-i hukûk-ı tarafeyn için levâzım-ı revâbıt olan ve usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye kanununun elli birinci maddesinin münderecâtıyla müeyyed bulunan müstantıkda geç veya ziyâde mütemin ve mücerreb usûl-i ma'rûz vechile ahâli marifetiyle intihâb olunan azalardan bulundurmamak ve tarafeynin istihkâlarına dâir tutulacak evrâk-ı istintâkiyyeyi emîn oldukları bir şahsın huzûruyla ve mührü tahtında bulunmak ve tebdîl ve ta'yîr olmamak üzere komisyon-ı adliyeden müteselsil numero tahtında musaddak ve matbû bâ makbuz teslim olunacak evrâk üzerine tahrîr ve imlâ etmek hususlarına hasr itse bâb-ı tezvîri sed ve tam' meârîbi bend edileceği gibi tarafeyn hakkında icrâ-yı adâlet olmuş olacağına şüphe yoktur.

Beşinci: Usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye kanununun yüz sekiz yüz dokuzuncu maddelerindeki sarâhat kemâkân mer'î tutulsa icrâ-yı adâvet veya tam'an ikâmetgâh sâhibi bulunan mu'tebrân amden ve tam'an tevkîfi zımnında olan sû-i isti'mâlâta tamamıyla mâni oluyor. Mâdde-i sâbıkada arz olunduğu vechile taşrada bu iki maksad üzerine çokların namusu ve haysiyetine ve mâl ve sâmanında vehn getirilmiştir ki istifâde fikriyle ashâb-ı fennin mürâcaâtına muhtaç olmayan mârru'l-arz katl kasdıyla silâh çekmek veya tev'îd ve fezâhat-ı lisâna vesâir ana mümâsil bu iki cerâimi isnâd eylemek âdet edinmiş ve isnâdât-ı mezkûre cenâbet nev'inden bulunduğu ihetle ol namuslu biçâre emr-i ahîr iktizâsınca kefâlet-i nakdiye ile salıvermek dâiyesine hiç iltifât olunmuyor. Hâlbuki şehir ve kasabada bulunan ahâlinin ekserisi ikâmetgâh sâhibi olup firâriyetlerine mâni' verecekleri kefâletnâme ve husûsiyle mürûr ve nüfûs nizamnamesinin ahkâmı külliyyen mâni ve hâil bulunmuştur. Binâenaleyh mâddeten-i mezkûreteynin hükmi-i asliyle cenâbet nev'inden bulunan mevâd dahi maznunların kefâlet-i nakdiye ile tahliyeleri hâlinde sû-i isti'mâlinin ve tam' beliiyesi hususunun ref ve izâle edeceğinden hatta geçen senelerde Bağdad'da zuhûr iden kolera tevkîfhâne ve mahbushânedan neş'et etmiş

Ek 5: (Devamı)

olduğundan bilâ mûcib tevkifhâneyi doldurub da mehâzîri dâî ve şunun ve bunun tam' ve adâvetine fedâ eylemeğe ma'nâ yoktur. Ancak keşfen tebeyyün eden katl vukûu ve cenâze vücûdu hâlinde cürm-i meşhûd sûretinde tutulub emârât-ı kâtia ile fâillere hissedilse mevki'an v maslahaten levâzım-ı sahîha-i siyâset v adâvet olduğu v taşradaki me'mûriyet ile memleket müteneffizlerinin mâdunları olan tebea-i mutîf ayabu gibi vesâyitle tasallut ettirmemeğe hizmet edeceği bittecribe müşâhede olunarak ehemmiyetle şu noktayı nazar-ı tetkîke yüklemesi levâzım-ı hâl ve maslahat ve muktezâ-yı adâletdir.

Altıncısı: Mehâkim a'zâsıyla müddeî umûmî ve muâvenetiyle müstantıklara vesâir meclis ve me'mûriyet-i devlet-i aliyyeye ihkâk-ı hak zımında verilecek ihtarnâme ve protestolar hılâf-ı âdâbdır deyu tebliğ etmemeğe teşebbüs olunduğu mu'âmelât-ı mütemâdiyedendir. Bâlâda arz olunduğu vechile hâkim-i beyne'l-hasmeyn adl ile me'mûr olub mukâvelât-ı muharrereleri müştekâ minh olan şahsa da'vâ vekâleti edercesine icrâ-ı muâmeleden istiskâfi ve o yolda müddeî umûmî ve muâinlere vazîfe verilmesi bî taraflığa yakıştıramaz Muhtıra vesâir evrâkın hılâf-ı âdâb muharrer ise meblağ-ı fiye bulunan zât-ı tebliğ-ü'l-beyân aleyhine da'vâ ikâmesine muhtâr kalmak üzere tereddüdsüz mu'âmelât-ı tebliğiyede mukâvelât-ı muharrereleri mecbur tutulmak hem adâleti icrâ ve hem de bu bâbda tahakküm altında bırakılmış olan mukâvelât-ı muharrereleriyle ashâb-ı mesâlih makdûrları vikâye edilmiş olacaklarına şüphe yoktur. Ra'yü'l-ayn müşâhede olunuyor ki ma'nâsız tevilâtla kasten bu gibi muâmelâtın tehirine mukâvelât-ı muharrereleri taraflarından cür'et olunmaktadır.

Yedincisi: Ma'rûzâtımızın en mühimmi olan şu noktadır ki evrâk-ı istintâkiyyenin tebdil ve tahrîf olunmamak için bir kâide növbetine ittihâzı ve cezâ ve hukuk mahkemelerinde tekevvün edecek daâvinin mehâkim zabıtları tarafeyn-i mütehâsimeynin mühürleri tahtında bulundurmamak kazziyyesi elzemdir. Yine bu husûsâtı bit-tecribe istihsâl-i ma'lûmât edilmiş ve evrâk-ı da'vâ tebdil ve tahrîfine dâir vukûât-ı mütemâdiyeye cesaret edilmiştir. Bu cihet âmme için ne kadar muzır ve hukûk çürütmesine dâir ne yolda bâdî-i mekr ve hud'a olduğu meydandadır.

Sekizincisi: Ma'deniyyât ve nebâtât ma'mûlâtından bulunan enva'ı eşyâ insanın yed-i temellüküne geçirmekteki maksadı vücudu refâheteyle yaşatdırmak fikrine munhasır olduğu lâ yünkerdir. Fukahâ ve kânûniyyûnun ictihâdlarında her işde asıl fer'den efdal ve müraccah tutulduğu nassan ma'lûmdur. Binâen alâ zâlik vaktin fesâdı ve âlemin ihtilâsızlıkları icbâr ve ilcââtıyla ol bâbdaki ma'lûmât nâsın te'mîni emrinde usûl-i muhâkemât-ı hukûkiyye kanununun sekseninci maddesi vaz buyrulmuşdur ki mârru'l-beyân eşyâ hakkında şahidlerle ikâme olunacak da'âvî-i müzevvirenin istimâ edilmemesi fikr-i adâlet hâhâne bulunduğu alenî ve mârru'l-beyân eşyâ devr ve temellükden müteaşşib ma'lûmât için kuyûdât-ı ihtirâziyye vaz buyrulduğu celi bulunduğu hâlde asl olan bi-niyyetillâh ki vücûd-ı insan için eşyâ temellükü fer' olub asıl olan vücûd-ı insanı ehemmiyetsizlikle hakkında iki şahidin şehâdetiyle eyyâm ve senelerle hacz ve hapsine itibar etmek nispet kabûl etmez derecede zulm ve gadrdir. Mevâdd-ı sâbıkada beyân olunduğu vechile katl kastıyla silah çekmek veya tev'îd ve fezâhat-ı lisâniyye vesâir ona mûmâsil ehl-i fenne tatbikâtına muhtâç olmayan cinâyâtın asıl hakkında isnâdıyla beraber iki şahid-i müzevvirin şehâdetiyle eşref-i mahlûkât olan insanı hemen getirilüb tevkîf veya hüküm etmek fer'i hakkında müttehiz kâideye adâlete mürüvvete taban tabana münâfi ve muğâyirdir. Elzemdir ki mevâdd-ı cinâiyyece mârru'l-beyân sekseninci maddesine kıyâsen kırâat-ı kâtia ve emârât-ı kaviyyeye hasr etmekle beraber bazı mevâdda şahidlerin şehâdetine mürâcaat vukûu hâlinde hukûktaki tezkiye-i usûlü icrâ ve o da muhtâr ve ihtiyârın ol da'vâda cihet-i menfaat ve taalluku ve maznûn

Ek 5: (Devamı)

denilen müddeâ aleyhin irâe edeceği ehl-i vüsûkdan ifâsına itinâ ve vech-i meşrûh dâiresinde kâffe-i müdâfa'ât ve beyyinâtı istimâ eylemek kâdiesine hasr buyrulsa icrâ-yı adâlet olacağı gibi teşkil buyrulacak hey'et-i istintâkiyyece usûl-i ittihâzı lâzıme-i siyâset ve adâlet ve fesâd ve kahr-ı müzevvir ilcâatından olmakla o yolda ıslâhı lâbüddür.

Dokuzuncusu: Mehâkim veya mehâkimde yâd edinmekten murad iki şahsın arasında mütekevvin bir ihtilâfın hakîkati meydâna çıkarub teyin etmektir. Hukûkda iki yüz kuruşluk bir da'vâ için muhâkeme-i gıyâbiyyesinde vekil-i müsahhar tayin olunub gâibinin hukuku muhâfaza edilir de cunha ve cinâyetin muhâkeme-i gıyâbiyyesinde vekil-i müsahhar tayin edilmemek kazıyyesi müsâvât hâricindedir. Egerçi kanun adem-i itâat cihetine bir cezâ-i mahsûs gösteriliyorsa da hukûkda dahi gâibinin kanuna adem-i itâat idüb temerrüd etmiştir. Zira gâib olan kimsenin bir ma'zeret-i meşrûası veya cereyân-ı mu'âmelâtdan haberdâr olmaması veyahud tebliğât-ı vâkıada sû-i isti'mâl vukûyuyla ma'lûmatsız bırakılmış olması gibi hâlâtdan vekil müdâfi zât-ı maslahata ve muâmelât-ı vâkıa hakkında ideceği müdâfaâtdan gâibin mahrûmiyeti ızhâr-ı hakikat aksin iltizâm mektûmiyet olmakla mes'elede müsâvât ve adâlet olmadığı cihetle cunha ve cinâyet muhâkemâtında vekil-i müsahharla icrâsı husûsuna bir fıkra-i kânuniyye ile ıslâh buyrulur ise umûmun hoşnûdiyetini mûcibdir.

Onuncusu: Şâyân-ı tezkâr ve dikkat olunacak ahvâlden biride cunha ve cinâyâtın tahkîkâtınca maznûnun adem-i salâhiyet ve ta'yîn müracca husûslarında vukû-ı iddâsına karşı müddeâ fih olan mâddenin te'hîr-i tahkîkâtına dâir usûlde sarâht bulunmamasıdır.. Bunda maznûnun hakk-ı istifâdesi gâib ettirilmiş demek olacağından kat'ı nazar salâhiyetsiz sûrette hâkimin vereceği ahkâm keen lem yekûn olduğu nassan ve sasrâhaten ma'lûmdur. Bu hususda dahi maznûn ma'zûr olub bunlara te'hîr-i ma'lûmât için sarâhet-i kâfiye verilmesi hususuna nazar-ı ehemmiyetde bırakılsa umûmun fâidesine bâdî bir emr-i ehemdir.

On birincisi: Umûr-i hukûkiyyede redd-i hâkim hakkı mütehâsimîne bahş dilmiş olduğundan bi-tarîki'l-evlâ umûr-ı cezâiyyece itibârı lâbüd iken sarâhat bulunmaması cihetle bazı evkâtda husûs-ı mezkûru tağlîz olunmakda bulunduğundan müddeâ şahsıyla maznûn sarâhaten kendi adüvlerine teslim dimekdir en dikkat oluncak fıkradır ki göz göre ahz-ı sâr ve adâvet zımnında pek çok sû-i isti'mâlât vuku' bulmakda olub işbu mâdde ile mârru'l-beyân mevâddede ma'zûr olanların iştikâ anî'l-hukkâm tarîkiyle ma'zûriyetleri meydanda bırakmak sarâhat varsa ahâlden kuvve-i müdâfaa olunmadığı gibi yakayı serdim nemâ azım diyerek ma'zûriyetini mestûriyet hâlinde kılub gidiyor müstantık ile mu'âvin ve müddeâ umûmiyle a'zâların maznûn veyâ müddaâ şahsî tarafından res olundukları hâlde karar verinceye değin tahkîkât işinden ferâğati olsa arz ve ıvazın kapusu mesdûd olacağı şeksizdir.

On ikincisi: Husûmetin vukûyuyla ânı fasl idecek mu'âmelât-ı mehâkim her maksadın zıddıyla hakikat-i mâhiyeti meydana çıkacağından hâkimlerin vesâir me'mûriyet-i adliyenin dahi hakîkati zıddıyla hayyiz-i husûle getirmek için evâilde İmâm Ali kerremallâhü vechehû hilâfetleri zamanında bulunan Kâdı Şüreyh ve muahharan Kâdı Ye's eyyâmalarında şurîta nâmıyla memur buyurdıkları muhbir ... gibi mülkiye ve adliye me'mûriyetlerinin hârici ve bir vecihle nispet ve merbûtiyeti olmamak üzere bir muhbir-i umûmî ta'yîn edilmek vukûa gelecek sû-i isti'mâlâtın bir iki sene zarfında nısfı nısfı mertebesine tenezzül ideceği kat'iyyen şüphe buyrulmasun bu bâbdaki teşrîhâte girişmek hâcet mes eylemeyeceğinden kâffe-i mükevvenâtın ma'rûz-ı tezâd ile bâkî kaldığına cümleten biliriz. İşte ma'rûz olan nevâkısın mühim noktası bulunduğundan münâsib

Ek 5: (Devamı)

buyrulduğu takdirde işbu ta'yın buyrulacak muhbir-i umûmî kat'iyen kendisi tanıtmayacak sûrette umûr-ı adliyeden istisnâ bulunmak ve muharremâtın muhteriz ashâb-ı iffet ve diyânetden olarak erbâb-ı de'âvî ile ihsâd-ı nâs gibi bilihtilâd tahsîl ideceği ma'lûmât üzerine âyda bir defa istatistik takdîm eylemek vâlide idecek evrâk-ı istihsâdiyye vesâirenin merbûtan gönderilmek ve Dersâadet'd ekendisine irâe idecek merci' dahi bilmecebûriye istihsâl-i ma'lûmâta beraber da'vâsının ikâme etmek ve icrâ-yı vazîfe edilmediği sûrette mücâzâtı azl kaydıyla tahsîs buyrulduğu takdirde her hâlde taşra me'mûrları bilfurur ıslâh-ı hâle ve vazîfeleri bî taraflık nokta-i nazarından icrâsına sa'y idecekleri kavîyyen me'mûldür. Me'mûrların ekserisi bu'd-i mesâfeden istifâde idüb ma'zûrların hâlî anlatdırmak müşkil ve vükelâ-yı da'âvî mehâkim fikrine hâdim ve rızâları tahsîline mülâzım olduklarından kasini hareket iderler ise her türlü da'âvîlerinin gâib idecekleri sebebi müstakil bilmiş olduklarından anlar dahi mehâkim hukkâmıyla memurları fikir ve istifâdelerinden hâric bir vecihle kat'iyen hareket idemezler iderlerse el-iyâzü billâh bir takım iftirâlarla tecrîm ettiklerinden mârru'l-arz mevâddın mühimmi bulunan şu kâidenin adliyece usûl ittihâzı dünyâ ve âhiretce mücib-i ecr-i azîmdir.

On üçüncüsü: Düstûrun dördüncü zeylinde yüz kırkıncı sahifesinde muharrer girid Vilâyetinin usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye kanunundan bulunan sarâhate bakılınca emr-i istintâkla muhâkemenin sâmiîn huzûrunda alenî olunması ve müddeî şahsıyla şahidlerin ifâdeleri müddeâ aleyhin huzûrunda zabt ettirilmesini beyân etmiş ve istintâkınca şu usûl-i alenînin vaz'ından maksad müddeâ aleyh ile müstantik arasında cereyân idecek mu'âmelâtın sıhhat ve adem-i sıhhatine orada bulunacak sâmiînin şehâdetiyle ma'zûrun memâlik-i mahhrûseti'l-mesâlikde bulunan tebea-i mutîa hakkında diriğ edilerek müstantikların muâmelâtı hafî tutulduğundan istedikleri kalıbdâ ifrâğ edilmek fikrinde evrâk-ı tahkikiyyeyi tebdil ve ifâdâtı tahrîf ile sâir günâ yolsuzluk ikâ olunduğunun an müşâhedetin vukûât-ı mütemâdiye tekevvününe sebep-i müstakil bulunmuşdur. Vâcibdir ki emr-i istintâk şahidler ile sâirenin ifâdeleri sâmiîn ile müddeâ aleyhin huzurlarında zabt edilmesine kâide ittihâzı icâbının i'tirâzından ve bu bâbda tebeanın teneffür ve sızlanmasından kurtulacağı müsellemtândır. Zâten hukûk-ı âdiye için memâlik-i Devlet-i Aliyye'de düstûru'l-amel tutulmakda bulunan usûl-i muhâkemât-ı hukûkiyye kanununun yirminci ve yirmi birinci maddelerinin hükmü ve usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye kanununun iki yüz altmış altıncı maddesi fikra-i ahîresinin medlülü mebâdi-i da'vâda müddeinin müstemtikâtı müddeâ aleyhlere tebliğini farîza gösterilmiş ve bu gibi hukûk-ı âdiye eşref-i mahlûkât olan insana karşı fer' bulunmuş olduğunun usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye kanunun üçüncü ve mecelle-i celîlenin ellinci maddelerinin sarâhatiyle müeyyed bulunduğunun benâberin müddeî umûmiyle müddeî şahsî taraflarından umûr-ı cezâiyeden dolayı müstantıklıkca ikâme idecekleri de'âvinin zabt edilecek edille ve beyyinâtlarının sûret-i müstahrece ve musaddakaları müddeâ aleyhe tebliğ olunmasına dâir kâide ittihâzı ehem ve muhâfaza-i hukûk-ı tarafeyn için elzem bulunmuşdur. Zira şimdilik müstantıklara müttehad kâide ise müddeâ aleyhin hakkında tutulan evrâk-ı istintâkiyesinden haberdâr olmadığı gibi defeâtla sûret-i musaddakasının tarafeyne i'tâsı talep vuku' bulmuşken usûlen sarâhat bulunmamasından diyerek talebi is'âf olunmayarak birtakım müeddî-i zulm olan müşkilâta tesâdüf olduğuna an tecribetin muhakkakım bulunmuşdur.

On dördüncüsü: Muhbir ve müştekî ve husûsiyle muhbir ma'zûr nâmları tahtında me'mûriyet-i adliye aleyhine tekevvün etmekde bulunan şikâyatın bir sûret-i sâlimede ta'kib ve taharrî olursa faide-i azîme istihsâl olunacağı nassan sâbitdir. Elbette bâ şâkî kâzin yahud ol müştekâ aleyhe isnâd olunan fiile mürtekib olmak lazım geliyor. İmdi bir tarafın mücâzâtı hukûk-ı mühimme-i umûmiyyeden bulunduğu hâlde binlerle vuku'

Ek 5: (Devamı)

bulmakda olan şikâyetde nemüşteki ve ne de müştekâ aleyh haklarında ta'kîbât-ı kânuniyye icrâ olunmasından muhâfaza-i hukûk emrinde vuku' bulan şikâyet-i ahvâlden ferâğat olunmakda bulunmuşdur Bunun illet ve sebep-i aslîsi Dersâadetle vilâyet ve elviyede bulunan me'mûriyet-i adliyenin taaluât ve mensûbâtı ta'yîn eylemekte ve bu bâbdaki müsâade-i müteselsile sâyesiyle vuku' bulmakda olan şikâyet-ı müteaddide tesirsiz kalmakta ve adem-i icrâât görüldükçe irtikâb ma'nâsı verilerek el sine-i umûmiyyece sermâye-i ta'rîz ve nefret-i umûmiyyeyi da'vet etmekte bulunmuşdur. Lâzime-i ıslâh olub mevkûf-ı aleyhi bulunan işbu mâdde-i mühimminin müştekî ve müştekâ aleyh haklarında müntehâ-yı derecât merci'a kadar bî taraf kaydıyla ta'kîbât-ı müekkide icrâ ve neticesini kararlaştırdıktan sonra gazetelerle i'lân ve inbâ edilmesine usul ittihâz buyrulur ise mücib-i ıslâh-ı hâl hukûm ve intizâm-ı mehâkimdir.

On beşincisi: Düstûrun dördüncü cildinin on dördüncü sahîfesinde muharrer kanun-ı umûminin seksen ikinci maddesi ile teşkîl-i mehâkim ve usûl-i muhâkemât kanunlarının hükm ve sarâhaterince mu'âmelât ve i'lâmât-ı mehâkim gazetelerle neşr ve i'ânını farz göstermiş ve ânın üzerine cerîde-i mehâkim vesâir evrâk-ı havâdisle i'lân ve işâa olunmakta bulunmuş olduğu hâlde işbu lâyihamızda ma'rûz-ı ahvâl-i kânun şikenân ve mezâlim esef-i iştîmâle mübtenî vilâyet e sancak mehâkimlerinin mu'âmelâtı tab' ve i'lânından vuku' bulmakda olan tahbîrin sâikasıyla men' olunduğundan kat'ı nazar-ı makâmât-ı âidesine takdîm olunmak üzere lüzûmu kadar suverlerinin teksiri bâbında tab' ve temsile dâir mutâbık kanuniyyenin zecren men' etmek kastına dahi muhâberât-ı resmîyelerle icrâât edildiğini de gördük. Bu husustaki tahakküm ve tecebbür vukûundan maksad i'lân etmekle vaz'ı aslîsi bulunan adâletin zulm ile mübedde iderek meydana çıkmaması ile mesturiyet hâlinde bırakılmasına mübtenî idiğinden bir vecihle adâlete adliye ismine münafî sırf zulm-i mahz icrâ olunmada olduğundan her hâlde serbesti i'lânâta dair bir fıkra-i kanuniyye ile taht-ı vücûbda bırakılsa umûmun hoşnûdiyetini mücib ve ıslâh-ı hâl-i hukûma kat'iyen müstevcib olacaktır.

On altıncısı: Usûl-i bî tarafı muhâfaza etmek ve icrâ-yı adâlet eylemek için vaz buyrulan mikyası ve terâzü kanunu ahkâmının infâz babında zerre kada vukûa gelecek adliye me'mûrlarının hattıyyâtı nümûne-i terhîb olmak üzere fimâ ba'd me'mûriyet-i adliyede istihdâm edilmemelerine dâir kâide ittihâzı ve me'mûriyet-i ibtidâiyyesi tarafından icrâ edilecek mu'âmelâtın hükm ve muhâkemeye esâs olub ânın tahkîmiyle husûl-i makâsıda ve tamâmiyet-i revâbıta hizmet eyleyeceğinden hâluki şimdiki muhâlif-i şerîat ve hikmet ve muğâyir-i medeniyet ve cem'iyet tutulan usûl ise me'mûriyet-i ibtidâiyyesinin vezaif ve mu'âmelâtı nazar-ı ehemmiyetden dûr ve istinâf ve temyizi me'mûr ve hukûmının vezâif ve mu'âmelâtına verilen ehemmiyetle hakikat-ı mâddeyi mestûr ve bu yüzden erbâbı da'âvîyi ma'zûr düşürmüştür. Elzemdir ki me'mûrîn ve ruesâ-yı mehâkim-i ibtidâiyelerinin tevsîk-i muâmelât emrinde mücerreb takımlarının nasıbı ve istinâf ruesâlarının maâşâtından bir kısmının kat'ıyla ehemmiyet-i maslahat icabınca maâşatlarına zammı vâcibe-i âmmeden bulunmuşdur.

On yedincisi: Memâlik-i mesûneti'l-mesâlik şâhânenin kesret-i adedi ma'lûm ve adliyenin evâil-i teşkîlinde tesis buyrulmuş olan mehâkim-i ibtidâiyye ve istinâfiyyesi iki yüz elliden mütecâviz bulunduğu meczûm ve bunca mehâkim yalnız bir mahkeme-i temyize rabt ve tahsîs ve işbu mehâkimden sudûr idecek mevâddın mahkeme-i müşârun iley cânibinden temyiz ve tatkiki kuvve-i beşeriyyenin hâricine teklîf-i mâlâ yutak ve akl idrâk edemeyecek sûrette umûr-ı ibâdın eşkâline bir visâk olduğunun emr-i gayr-ı mektum bulunduğu cihetle senelerce müterâkim-i de'âvî temyiziyyeden dolayı tebeanın feryadına ve temin-i hukuk emrinde müteşekkil adâletin hilâfına bir kazıyye olduğundan şu müşkilin def ve izâlesi babında birbirine

Ek 5: (Devamı)

mülâsık üçer dörder vilâyetlerden en vasatî bulunan bilâyetde bir mahkeme-i temyiz teşkîliyle işbu mehâkim-i temyiziyyeden sudûr idecek kararlarının usûl-i muhâkemât hukûkiyye kanununun iki yüz elli ikinci maddesinde gösterilen tashîh-i karar vazîfesi Dersaâdet'deki mahkeme-i temyize vermek veyâhud Dersaâdet'deki mahkeme-i temyizin müteaddid devâire tefrîk buyrulmasına taht-ı karara almak vecâib-i hâl-i siyâset ve adâletdir.

On sekizincisi: Me'mûrîn-i adliyenin nasb olunacakları memleketde yerlisi bulunmamak ve ol mahalde ashâb-ı emlâk ve şîrâket ve alâkası kat'iyen olmamak ve aleyhlerine şikâyet vukûu hâlinde mâ fevkleri bulunan müfettiş ve müddî umûmî ve sâirenin vâsıtalarıyla müştekînin mührü tahtında îzâhât alınmayan inhâları nazar-ı i'tibârdan külliyyen sâkıt tutulmak ve seyyemâ taşradaki me'mûrîn-i adliyeyey vülât-ı ızâm taraflarından rütbe ve nişân gibi inhâ edilir ise inhâ olunan me'mûrun azl veya başka bir mahalle becâyîşini ve hiçbir vakitte vâlilerin inhâlarıyla azl edilmemek cihetleri bir fikra-i kânuniyye ile 'ilân buyrulduğu takdîrde kânunen müstakil bulunan adliyeye müdâhele ve icrâ-yı nüfûz eylemeğe mâni-i kavî olacaktır. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 22 Şubat 1311. Yâver-i Ekrem Nusret-i Şehriyârî Altıncı Ordû-yı Hümâyun Müfettişi Nusret. (BOA. BEO. 759/56921).

Ek 6: Nusret Paşa'nın 5 Şubat 1879 Tarihli Arızası

Devletli Übbebetli Sadrazam Hazretleri

Kotur arâzisinin İran'a terki maddesine dâir meclis-i hâstan tanzîm ve hâkpâ-yı hümâyun-ı şehinşâhî'ye takdîm olunan mazbatanın tekrar tekîki zımnında îade buyrulduğunda meclis-i hâs a'zâları hâzır olduğu hâlde bu meclisin vazîfesine padişah niçün karışıyor. Başka devletlerde karışmazlar diyerek i'tirâz-ı şedîde isti' mâl eylediğinde meclisden bazıları hele bir kere okunsun bakalım. Belki bizim hatamız vardır, didiklerine mebnî tekrâr mevki-i bahs müzâkereye konulub kırâat olundukda nâhiye-i mezkûrun hâne ve arâzisi ve kemmiyet ve keyfiyeti mazbataya derc olmadığı anlâşıldığından zât-ı akdes hilâfetpenâhîlerinin tamamıyla hakkı olub kusûr ve mütâlaa-i nâkisa vükelâ tarafından olduğu tahakkuk eylemiş idiği haber alındı. Ve bayağı efvâh-ı nâsa düştüğü istimâ' kılındı. Bunun aslı olub olmadığı abd-i kemînelerince meçhûldür. Ancak böyle bir söz cereyan etmiştir. Eğer ol vechile Kotur arazisine dâir mazbata arz olunu îade buyrulmuş ise bu sözlerin dahi bir dereceye kadar aslı olabileceğinden burası ind-i ilhâm-ı vefd-i mülûkânelerinde bilinecek şey olduğundan li-ecli'l-mukâyese istihbâr olunduğu vechile arz olunmuşdur.

Mâliye Nâzırı'nın azlını biddefaât arz eylemiş olduğum hâlde zât-ı hazret-i pâdişâhî Zühdü efendi'yi bana tevcih eder idi. Bakdım olmayacak Fransa elçisi bu işe vâkıf oldu. Nezd-i pâdişâhâne'ye gidip mâliye Nâzırını azl buyurdıklarına sebep tahsisât-ı şâhânelerini altın olarak i'tâ eylediğinden dolayı sahâbet buyruluyor. Bu ise Avrupa'ca sû-i te'siri mûcib oluyor demiş. Zât-ı şâhâneleri dahi bu mekûle iftirâyı kabul etmem cevâbını irâde buyurmuşlar. Ba'dehû Zât-ı şehinşâhî bu fıkrayı Sadrazam Hazretlerine açmış olduklarından evet öyle diyorlar, azli lazımdır, dimelerinin üzerine azline muvâfakat buyurdular, diyerek mahrem-i adl eyledikleri zevâta nakl ve hikâye etmişler olduğu halk arasında şüyu' bulmuşdur. Böyle bir vukûat olub olmadığı ve mâliye nâzırına dâir söz söylediklerinin hakîkati zât-ı şevketmeâb veliy-yi nimetimiz Efendimizce ma'lûm olmasıyla bu haberin sahîh olub olmadığıнын müvâzenesine delil-i kâfi bulmuşdur.

Avrupa hükümdarlarının eyyâm-ı resmiyeden başka zamanlarda başvekil vesâir vükelânın gitmek âdetleri değildir. Ben ise beher gün devâm ile işden kaldığım gibi sabahleyin erkence uyanmadan kalkanlar sarâ-yı hümâyuna gidiyor ve ağzına gelen sözleri padişaha söylüyor. Böyle iş görülmek kâbil olur mu, kabine işine hükümdâr müdâhele ider ise siyâset icrâ olunur mu?

Geçen gün Diyarbekir'de bulunan izzet Paşa'nın serkuranâ-yı Şehriyâri Hamdi Paşa'ya bir telgrafnâmesi gelmiş, bana verdiler. telgrafnâmeyi kabûl etmedim. Bâbîâlî'ye yazılacak telgrafnâme Sarây-ı hümâyun'a yazılıyor ise makâm-ı sadâret mes'ûliyeti kabûl edemez, cevabıyla müşârun ileyhi tevbîh eyledim diyerek güya i'lân-ı nüfûz ve istiklâl mütâlaasıyla bayağı yanına gidüb gelenlere ber vech-i muharrer idâre-i lisân etmekte olduğunu haber verdiler.

Îrâe-i tarîk hiçbir vakitte hadem olmadığından bu bâbda şakk-ı şefeh idemem ancak mütâlaa-i kâsîrâne kabilinden olarak bu maddeler müşârun ileyh haklarından istifsâr ile esasları sahîh ise diğerk ihbârâtın dahi esasları sahih olacağından iştibâh buyrulmamak iktizâ eder. Ve bir de Midhad Paşa ve Rüşdü Paşa gibi iltizâm buyurdıkları zevâta emniyet ve i'timâd ve şehinşâhî berkemâl olmuş olsa idi müşârun ileyh hazretlerinin Tunus'dan celbiyle bu kdaar dökülüb saçılmasına ihtiyâç mes etmeyeceğini işrâben veya sarâhâten enlatılarak ıslâh ve sahîh buyrulmuş pşsa belki yed-i hümâyun şehriyârileriyle yetiştirilmiş bir zât olabileceğibi hatıra gelir. Zira müşârun ileyh hazretlerinin makâm-ı saltanata ve zât-ı akdes şehinşâhîlerine karşı buranın idâre-i siyâsiyesinin Fransa cumhûriyeti usûlüne tatbîk lazımdır ve Midhad ve Rüşdü ve Safvet Paşa'ların kabîne içinde bulunmaları elzemdir diyerek yerli ve ecnebilardan kim ile görüşüyor ise alâ tarîki'l-iknâ' ol vechile

Ek 6: (Devamı)

isti'mâl-i lisân etmekde ve bâhusus Süleyman Paşa'yı hiç bilmeyüb tanımadığı hâlde fevkalâde iltizâm eylemekde olmuş iseler de makâm-ı saltanatca ve mesâlih-i devletce tashîhi kâbil olamayacak fenâlıkları tevlid ettirebileceği gelüp görünmekdedir. Çünkü İslam pâdişahları ve bâhusus Halifeleri Avrupa hükümdarları gibi olmayub İslâmiyet'de Emîru'l-Mü'minîn'e kalben ve kâliben itâat bâ nass-ı şer'î sâbit olduğu ve bütün ahâli bizzât kendisine vedfa-i İlâhî bulunduğu cihetle dünyâ ve âhiret mes'ûl ve muâteb ancak üli'l-emrindir. Bu hâlde üli'l-emr idâre ve siyâset-i âmmenin ruhu mesâbesinde olduğundan mülkünün derûnunda nîk u bed ve büyük ve küçük her ne deverân ider ise cümlesine bayağı alâ vechi'l-müfredât vesâit-i muhtelifi ile hayr ve âgâh olmak ve ra'y ve mütâlaa sarf eylemek şer'an sâhib-i saltanata vâcibdir. Ve buna muâvenet kâffe-i hademe ve asdikâ-yı bendegânına farz-ı ayn olduğu kütüb-i şer'iyye ve siyâsiyelerin cümlesinde musarrahdır. Binâenaleyh makâm-ıhilâfetin vüzâret vekâletini hâiz olan zevât Tecümân-ı Efkâr-ı Hilâfetpenâhî olduklarından evâmiri dâima kemâl-i mahremiyet ve ketmâniyet ve fevkalâde ta'zîm-ihürmetle hüsn-i telakkî idüb bilfarz ve't-takdîr sehv ve kusûr olmuş olsa bile ahsen-ivech ile te'vîl iderek makâsıd-ı aliyye-i pâdişâhî her ne ise ânın beyne'l-ümem hüsn-i tervîc ve cereyânına himmet ve mu'âbenet vezâif-i asliye-i vüzâretten olduğu dahi nusûs-ı adîde ile müsbet bulunmuşdur. Nerde kaldı ki pâdişah niçin bizim işimize karışıyor, biz bildiğimiz gibi tasarruf ideceğiz, mes'ûliye bizedir, yolunda tefevvühâtta bulunmak ve üli'l-emr tasarrufdan memnu'dur gibi sûret-i aleniyyede muâmele etmek kuvve-i nüfûz ve haysiyet-i saltanat ve hilâfeti ne derece ihlâl ve tenzîl ideceği ve müteğallibe-i asayiş nihanlarında olduğu gibi bu hâllerin devamı giderek envâ'ı mehâzîri da'vet eyleyebileceği mücerrebât-ı a'sâr ve dehirden bulunmuş olmakla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân ve lütf u ihsân veliy-yi nimet bi-minnetimiz şevketli pâdişâhımız efendimiz hazretlerindir. 26 Kanunusâni 94. Abd-i Memlûkleri Nusret.

Leffen takdîm-i huzûr-ı rahmet-menşûr-ı hilâfetpenâhîleri kılınan lâyiha yüz elli senelik hânedân ve astıkâ ve a'yân-ı saltanat-ı seniyye-i hilâfetpenâhîlerinden mahkeme-i cinâyet reisi serveri Efendi dâileri kaleme almış olduğu haber alınarak kendisinden ahzıyla arz ve takdîmine ictisâr kılındı. Mündericâtı cikkatli mütâlaa-i mülûkânelerine gâyet-i hissiyyât ve şâyân görünmüş olmakla ol bâbda ve her hâlde.. 24 Kanunusâni 94. Abd-i memlûkleri Nusret. (BOA. Y.EE. 80/20)

Ek 7: Midhat Paşa Aleyhinde “Bir Avrupalı Tarafından Fransızca Yazılmış Layihanın Tercümesi” Başlıklı Nusret Paşa’nın Takdim Ettiği Varaka

Bir Avrupalı Tarafından Fransızca Yazılmış Bir Lâyihanın Tercümesidir

Midhat Paşa kendisini şimdiden Suriye hidivi zan ve itikâdında bulunduğunu ashâb-ı politika ve devr-i endişân-ı devlet-i Aliyye için tasdik ve ifrâz eylemek mukteziyât-ı hâliyeden görünmüştür. Şöyle ki Lord Dofre’nin bin sekiz yüz altmış bir tarihinde kaleme alıp İngiltere kabînesinin icrâsını arzu eylemiş olduğu hâlde Ali Paşa merhumun muhâlefete-i vâkıasından dolayı vakt-i merhûne bırakılmış olan plân-ı vilâyetçe Suriye’nin idâre-i muhtâre olmak üzere Fuad Paşa’ya hidiviyetle tevcihinden ibâret idi. İşbu Lord Düfer denilen zât ol vakit Cebel-i Lübnan ıslâhâtında İngiltere Komiseri bulunmuş idi. Bugünkü günde İngiltere’nin Petersburg sefâretine nasb olunmuşdur. Lakin şimdi Midhat Paşa hakkında icrâsına zaman müsâid ve fırsat elvermiş olduğundan bahisle Midhat Paşa’yı iltizâm iden taraftarları çalışmakta ve İngiltere Devleti’ne verdikleri va’d mücebince devlet-i müşârun ileyhânın mu’âvenet-i maddiye ve ma’nevîyesini intizâr etmekte bulunmuştur.

Müşârun ileyhân ve adamlarının takrîr ve tarifleriyle bir vakitte tab’ ve neşr olunmakta olan “el-Cennetü” Gazetesinin Kânunievvel ve Sânî numaralarına yazdırılmış olan surnâmelerin Suriye vilâyeti ve belki sâirlerini Midhad Paşa’nın idâresinde olmak üzere idâre-i muhtâre hukûkunun devletden istihsâli istid’âsına teşebbüsün yolunu irâe ile isyân ve fesâda ahâli da’vet olunmakda olmuş ve kâffe-i icrââtında serbest olmak ve istediklerini azl ve intihâbınızda seni nasb ve istihdâm ve mikdâr-ı muayyen vâridâtı hazîneye virüb mâadasının istedikleri mahallere sarfiyyâta müstakil bulunmak şartıyla beş sene müddet Suriye’nin müşârun ileyhân Midhad Paşa’ya verilmesi lüzûmunu ve bunun istihsâli için ahâlice teşebbüsât-ı mukteziyede bulunmaları ve iktizâsı takdîrinde Devlet-i Celile’ye dahi mürâcaat etmeleri tarîkini irâe ider tevcih-i şedîde de bulunması Midhad Paşa’nın İngiltereliye arka virerek behmeâl Suriye kıt’asınınca bir gâile-i hâile çıkaracağına ve hiddiviyet-i mezkûre efkârının sıhhatine delil-i aleniyye idiği ve bu intihâbdan murad dahi İngilterelinin istedikleri İngilizli adamlarını intihâb ve tasdikden ibâret olacağı zâhir ve âşikârdır. Nitekim Mısır’da numûnesi başlamıştır Yine “l-Cennet” gazetesinde Devlet-i Aliyye Maâzallahü Teâlâ frengî illetinin üçüncü deresine gelmiş olduğundan Suriye’nin dahi anınla beraber mahv olması câiz ve lâyük olamayacağından eğer Suriye’nin ... birisi mümâneat idecek olur ise ânın te’sîrâtını üstünden def’ ve izâle eylemek Suriye ahâlisi için vâciptir demiştir. İşbu birisi kelimesinden murad hükûmet-i Osmâniye v hâssaten nüfûz-ı Hazret-i Hilâfetpenâhî olduğu şek meydanda ve açık söylenmiş bir sözdür.

“el-Cennet” gazetesinin diğer bir fıkrasında dahi Suriye’nin teceddüd-i kuvvet ve miknet ve istikbâlen kesb-i saâdet eylemesi ancak Midhad Paşa’nın vücûduyla hâsıl olabileceğinden bahisle bu bâbda dîn ve mezhepten kat’ı nazarla müsâvâtve uhuvvet ve serbest kâidesi üzerine ittifâk idenin kâbiliyeti cnebilerde bile aramalıdır, demiştir. İşbu ecnebilerden murad İngilizler olduğundan iştibâh olamaz. İngiltere ulemâ-i siyâsiyyûnundan meşhûd ve şargoviden bu misilli müsâvât ve uhuvvet ve serbest sözleri ehl-i fesâd ve ihtilalciler ve saltanat sûretiyle idâre olunan hükûmetler aleyhinde olanlar taraflarından avâmm-ı nâsa perde-i iğfâliyye-i hamk makamında nifâk ve tezvîrât-ı lisâniyyeden ibâretdir, demiştir.

Kitâ-i Arabiyye’nin cumhûriyet yahud müttefikîn-i ictimâiyye sûretine ifrâğıyla İngiltere’nin nezâret ve himâyet-i mahsûsaso tahtında bulundurulmasına dâir Dersaâdet sefiri Sir Hanri Bolovr’in İngiltere hâriciye nezâretine yazdığı tahrîrât-ı resmiyesini işbu reşargovi’den cenabları parlamentoda meydana çıkıkrub İngiltere’nin Devlet-i Aliyye aleyhinde kullandığı politikanın kâffe-i hukûk milel ve insâniyein hâricinde olduğunu ve bu sûretle Devlet-i Aliyyeyi bil-iğfâl Balkan tarafından güya himaye gibi gösterüb diğer taraftan

Ek 7: (Devamı)

kıt'a-i Yemâniyye ve Arabiyye ve Sûriye ve Irâkiyye'de gasb ve gâarât eylemek hangi insâniyet ve ahd ve mîsâkın şânıdır, diyerek İngiltere vükelâsının aleyhinde idâre-i lisân eylemiş idi. Bu hâlde Sultan Mahmud Hân-ı Sâni tâbe sūrâhü hazretlerinin evâhir-i asrında Devlet-i Aliyye'ye karşı İngiltere'nin adem-i vefâ ve halef-i ahd ve hiyânet-kârîsi nâmıyla Lord Ponsoni'nin kaleme almış olduğu lâyihasını bu kere Mösyö Reşarğoriden şu i'tirâz muhikkasıyla dahi te'kîd ve tasdik eylemiş dimekdir. 4 Kanunievvel 1867, 120. cild 12 numara Deo Diplomatik Kitabında muharrerdir

"el-Cennet" 24 Kanunisâni 1879 gazetesi Suriye Araplarının nâmına birçok metâlib ta'dâd iderek Midhat Paşa'nın (ve asıl perde arkasında bulunan İngiltere'nin) efkâr-ı mahsûsas-ı icâbınca Suriye'nin idâre-i mülkiye ve askeriyesine Bâbîâlî'nin müdâhelesi olmayarak kendi kendisine intizâm virmek lazım olduğunu neşr ve i'lân etmektedir. Makâlât ve neşriyât ve levâyih ve menviyyât-ı meşrûhaya bakınca Kıbrıs mukâvelesi İngiltere'nin öteden beri Suriye ve mahâll-i sâire hakkında derkâr olan efkâr-ı istilâkârı hafiyyesini tekrar tasdik ve tekid eylediği meşhûrât derecesinde vâzih bulunmuşdur. İngiltere'nin murâd ve maksûdur Devlet-i Aliyye'ye teccid-i kuvvet ve tezyîd-i miknet itdirib ihyâ etmek olmadığı ve nisf-ı asırdan ziyâde vakittir ki Rusya kabînesiyle müttefekan tahrîb-i memâlik-i Devlet-i Aliyyeye ve meârif-i sanâyi-i sahîhas tahsil ettirilmeyüb dâimâ ihtiyâcdan kurtarılmamasına her nevi esbâb-ı ma'neviyye ve zâhiriyye ile çalışmakta bulunduğu senevât-ı resmiye-i âtiye ile vâki ve sâbitdir.

Fi'l-vâki Rusya Hâriciye Nâzırı meşhur Kont efslerdir Paris'te bulunan Rusya Sefiri Prens Doliyeven cenaplarına 15 Eylül 1828 târihinde (İşbu tahrîrât, İngiltere kabînesinin tebliğât-ı ittîfâkiyyesi üzerine yazılmışdır) yazdığı tahrîrât-ı mahremânesi bu cümleyi tasdika kâfi görünüyor. Şöyle ki "Kuvve-i İslâmiyye'nin teceddüd-i takviyeti için berriye ve bahriye ve ulûm-ı sanâyi'-i medeniyyeyi efrâd ve cemiyet-i İslâmiyyeye i'tâ ve tahsil ettirilmesine velhâsıl Avrua medeniyet ve kuvve-i hristiyânesine mu'âdil dereceye is'âdi için Fransa devleti'nin hükûmet-i İslâmiyyeye i'âne ve müsâade eylemesine Rusya Devleti nazar-ı bîkaydıyla bakamayacağından ve bu bâbda İngiltere Devleti Rusya devletiyle müttehîdül'efkâr ve'l-hareke bulunduğundan Fransa kabînesinin İngiltere kabînesiyle mahramâne bilmüzâkere letâif-i hiyel ile Devlet-i İslâmiyye'nin Paris'e ve Avrupa'nın mahâll-i sâiresine gelüp gitmekte bulunan nursidegâne-i İslâmiyye'ye ıdlâl-ı efkârlarıyla beraber bir bir hünet ve marifet-i sahîhanın tahsil ettirilmeyüb beyhûde vakt geçirilmesinin bakılması tarafına Fransa'nın efkârî çevrilmesi hususunu tenbîh ve tavsiye eylemişdir. İngiltere'nin hırsı ve tam'ı icabınca bahr-ı sefid-i sevâhil-i Asyâ'sında icrâsını murâd edinmiş olduğu efkâr-ı istilâiyyesini vukûât-ı zamâniyye tasdik etmektedir. Suriye ve sevâhil-i mezkûrenin doğrudan doğruya İngiltere Devleti'nin tesirât ve icrâât-ı nüfûziyyesinde bulunduğu hâlde nüfûz-ı istilâiyyesini bütün kıt'a-i Arabiyye ve Irâkiyye kabâili üzerine temdid ve teşdid edebileceği tasdikât-ı zarûriyye tahtında bulunduğu derkârdır.

Devlet-i Aliyye vükelâsının kesret-i televvün ve bîkarârî ve bîkaydları ile beraber vukufsuzlukları veyahud hoş geçinmek ve mülkden semâhat eylemeğe râhat yaşamak ve zamanını geçirmek efkâr-ı tizveri ve mûmâşâtkârâneleri seriyyesinde bahren ömrün miftahı makâmında bulunan bir nîm-i va'dden ve mahâll-i sâirenin fuzûlî zabt ve istilâ eyledikten sonra İngiltere Devleti Basra'dan bede' ile vâdi-i furât ve Şât'dan gelerek Maraş taksîm-i miyâhiyyesinden geçerek Zeytin kasabasıyla Vebel-i Kozan'ı dâhiline alarak Mersin iskelesine kadar vâki mîntıkada icrâ-yı hükûmet etmek ve bunun merkez-i icrâiyyesine Suriye'yi ittihâz eylediği sûretde Nil'den Fırat'a ve Bâb-ı Mendi'den Basra körfezine değin kâffe-i sevâhil-i dîriyye doğrudan doğruya İngiltere'nin idâre-i müstakillesine geçip Hind ve Asyâ-yı Vusta müstekillâtı temin olunmuş

Ek 7: (Devamı)

olacağından bunun sür'at ve sühûlet husûlü herhangi vesîle ve sebep ile olabilir ise Anı icrâ eylemek ve ettirmek ve bu uğurda hazâin arf ve istihlâk etmek İngiltere Devletini teşkîl iden İngiliz ahâlisince mukarrer politika-i esâsiyelerinden bulunmuşdur.

Zira bin sekiz yüz yirmi sekiz tarihinde İngiltere Devleti Mısır Vâlisini isyâna tahrik ve teşvîk iderek ve Devlet-i Aliyyeyi dücâr-ı rahnedâr eylemiş ve mahv-ı devletine ramak kalmış olub Konya muhârebesinden sonra Devlet-i Aliyye'nin hükûmeti mahv ve izâle olunmayub İbrahim Paşa'nın ric'at ve avdet eylemiş olması ancak Rusya Devleti'nin General Moravik'in memuriyetiyle Mehmed Ali Paşa aleyhine Rusya'nın vâki olan nümâyış ve müdâhele ve Devleti Aliyye ile bilittihâd gösterdiği mu'âvenet-i fi'liyesiyle olmuş odluğu derkâr ve bedidâr bulunmuşdur.

Kaldı ki bu aralık Beyrut'dan Şam'a kadar bir demir yolunun inşası lüzumu tefevvühât-ı cârîyeden olmasıyla bu bâbda mukaddemen Hasan Beğ nâmıyla Devlet-i Aliyye hizmetine konulmuş ve Fuad Paşa'nın yâver-i harbi ve mahram-ı esrârı bulunmuş olan İngilizli Mösyö Rali'nin vak'asını buracıkda derhâtır eylemek lâika-i hâl ve maslahatdan ad olunmuşdur. Şöyle ki işbu Hasan Beğ Beriyyetü's-Şâm'da demir yolu inşâ ettirileceği havâdisâtıyla keşfiyyât-ı ibtidâiyye icrâ eylemek üzere mûmâ ileyh me'mûr olmuşıdi. Birtakım eşyanın İngiltere'den celbine lüzum gösterüb i'tâ olunan me'zûniyet vechile bilâ mu'âyene gümrüklerden imrâr olunmul olan hendekler Şişhaneli top vakfının ve Cephâneden ibâret olmasıyla Cebel-i Dürzî ve Beyrut ve Şam ve mahâll-i sâire serseri ve mechûlü'l-ahvâl ve muharrik-ivaktine cev adamları genç Osmanlı nâmıyla cem iderek Şam ve Humus civarlarında asâkir-i Osmâniyye ile eylediği muhârebe-i şedîdede asâkir-i şâhânenin gayret ve himmetiyle cemiyetleri dağıdılıb merkûm Hasan Beğ oralı dahi tutulub Dersaâdet Hapishânesinde bir müddet tevkîf olандukdan sonra İngiltere Dersaâdet Sefirinin sahâbetkârî-i vâkıasına mebnî memâlik-i şâhâneye bir daha ayak basmamak üzere buralardan def olunmuşıdi. İşte bu tecrübe-i vâkıa ve misâle göre Midhat Paşa'nın İngilterelinin âlet-i icrâiyyesi olduğu i'tibâriyle başlamak istediği demir yolu meselesi Rali Hasan Beğ'in başladığı demir yolun aynı olduğu kim taahhüd ve isbât edebilecektir. (BOA. Y.EE. 16/37)

Ek 8: Nusret Paşa'nın Trabzondaki Faaliyetlerine Dair Layiha

Trabzon vilâyet-i celilesinde nezâret-i seniyyeye ri'âyet olunmadığından ahâli hayret ve buhrana ve emvâl-i mîrîye çevrilmekte olup bu sene ağnâm rûsûmuyla a'sâr bedelâtı yüzde otuz tenezzül edeceğinden bahisle bir tahkîk me'mûrunun ta'yîn ve i'zâmı lüzûmu Süleyman Refet imzâsıyla Trabzon'dan Bâb-ı Âlî'ye bir telgraf keşîde olunmağla sâhib-i imzâ Süleyman Refet'in hâl-i zamânıyla bu nizâmsızlık neden ibâretidir ve cür'et eden kimlerdir ve hangi âsâr ile müstedildir ve devletlü vâli paşa hazretleri ne zamandan beri nâ-mîzâcdır ve işlere ne yolda bakılıyor ve sene-i hâl ağnâm rûsûmu sâbıkıyla nasıldır ve mikdâr-ı masrafı sene-i sâbık masrafıyla ne nisbetdedir ve emvâlden tahsiline i'tinâ olunmayan bakâya ve zimmât vesâire gibi bir şey var mıdır buralarının ve husûsât-ı sâirenin tahsil edilmek üzere bâ-tenzil-i hareket çâkerânemi emr fi 7 Haziran sene 91 târihiyle müzeyyen irâdenâme-i devletleri hükm-i celili vechile hemân azîmet ve bi-mennihi te'âlâ bu kere avdetle bu bâbda hâsıl edilebilen tahkîkât-ı mevsûka-i kemterânemi mübeyyin lâyhâdır.

Birinci bend ahâli için mücib-i hayret ve buhran olur lehü'l-hamd ve'l-mennihi hiçbir sebep olmayub herkes için asâyîş ve emniyet ber-kemâl ve ve umûm ahâli vâli-i vilâyet hazretlerinden atîde arz ve beyân olunacağı vechile fevka'l-hadd hoşnud ve râzî buldukları vâreste-i arz u ityândır.

İkinci bend Trabzon'da muvasalatı müte'âkib mütesâdifen Süleyman Refet Efendi görülmüş ve nâsiye-i hâl ve sûret-i kâlınden dahi gereği gibi istidlâl olunabildiğine göre bu adam da'vâ vekâletiyle cümle indinde nâmusunu kırmış erâzil-i nâsi ve eşirrâsını ...olduğu lisân-ı umûmîde işitilmiş ve başka bir kâr u kisni olmayıp bayağı serseri gürûhundan olduğu anlaşılmışdır.

Üçüncü bend nizamsızlık meselesine gelince umûr-ı ibâd vakt ve zamânıyla ber vech-i hakkâniyet tesviye pezîr olması Devletlü Vali Paşa Hazretleri nezdinde fevka'l-had matlûb ve mültezem olarak her günâ erbâb-ı mesâlih için her an ve zaman ebvâb-ı mürâcaat küşâde ve meftûh olarak bizzât herkesin ifâdâtını istimâ ve tedkîk ile bu gûne iktizâsı mümkün olabilen her nevi mesâlihın ferdâya tehir olunmakda olduğu işidilmiş ise adâletinden kemâl derece emniyet hâsıl etmiştir lâkin mektûbî-i vilâyet Hilmi Beğ Efendi'nin herkesçe irtikâp ve irtişâsı ifrâtle ma'lûm ve müştehir olup müşârun ileyh Hazretinin bidâyet-i teşrîfinde mektûbî mûmâ ileyhin bir müddettir nezâret ve idâresinde bulunan matbaa ve ıslahhâne mehâsebesi için kethüdâ-yı müşârun ileyh riyâsetinde teşkîl buyrulan komisyon-ı mahsusta kırtasiye bedeli kamışından ve açıktan idhâl olunan masraftan olarak tebeyyün eden ihtilâsâtı keen lem yekûn hükmünde tutularak ikbâlinin dahi ber kemal bulunması ve kethüdâ-yı mûmâ ileyh zâten müşârun ileyh hazretleriyle Ankara vilâyetinde bulunduğu sırada birtakım irtikâbâtı için iştikâ üzerine firâran savuşarak muahharan Trabzon vilâyetinde dahi kethüdalıkla istihdâm olunması erbâb-ı itiraza bir büyük ser rişte-i itiraz olduğu gibi gerçekten mektûbî ve kethüdâ-yı mûmâ ileyhimânın şu sûretle mesânda olaraj kendilerinden emniyet-i umûmî dahi kâmilen mütesellib olmakla hem hükûmete ve hem de vâli-i müşârun ileyhe doktor derece cesâmet peydâ eylediğinden bekâları bir vechile tecvîz olunamaz mertebeye vâsıl olmuştur. Husûsiyle mektûbî mûmâ ileyhin irtikâbâtı mes'alesi cerîdeler ile açıktan imzâ tahtında i'lân ve işâ'a olunmakta bulunmuştur. Ve hatta Trabzon'ca mazhar olduğu sû-yı zan eseri olarak mektûbî mümeyyiz ve matbaa muharrir-i sâbıkı Emin Efendi'nin çeşit ve 'itibârî beyne'l-ahâli o nispette iken bunu divan-ı temyiz başkitâbetiyle becâyîş ettirilerek matbaa muharrirliğine dahi âharı tayin ile beraber cerîde-i vilâyette dahi Emin Efendi'nin hicviyetine kalkışılarak esnâfzâdeliğine dahi binâ edilmekle esnaflığın böyle hicve esâs ittihâz olunması tüccâr ve esnâf güruhunun urûk ve a'sâb-ı gayretine dokunarak Emin Efendi'den cümleten müteneffir iken taraftarlığa mecbur olmuşlardır. Ve Emin Efendi ise bu takriyle bütün bütün isti'fâ ile iddiâyâ dahi kıyam ederek muhâkeme talebiyle Bâbîâlî'ye telgraf çektiği gibi ileride irtikâbâtını

Ek 8: (Devamı)

dahi meydana koymak üzere mektûbî hakkında açık imzâ ile cerîdelere bendler vermekte ve merkûm Süleyman Re'fet'in keşide eylediği telgraf dahi ânın eser-i sun' ve teşviki olduğu zan olunmakta ve maahâzâ havâss-ı ahâli Emin Efendi'nin hükümetinden infisâline ne kadar memnûn iseler mektûb-i mûmâ ileyhın bekâsıyla beraber ikbâl-i hâzırasından ol dereceler müteessir oldukarı görülmüştür.

Dördüncü bend Devletli Vâli Paşa Hazretleri Trabzon muvâsaleti zamanından beri ekser zamanını nâ mizaçlıkla geçirmiş ve bâhusus bir buçuk mâhdan beri bâb-ı hükümete dahi çıkarmamış ise de her zaman evrâk-ı mühimme rûzmereyi hânesinde mutâlâa ile işe devam etmiş olduğu muhakkak ve bi-mennihi Teâlâ oldukça istihsâl-ı âfiyetle cülûs-ı meymenet-i Cenâb-ı Pâdişâhiye mütesâdif oluna... itibaren devama dahi başlamıştır. Maahâzâ müşârun ileyh Hazretlerinin umûmca ikdâmât-ı kâmileleri gayr-ı mümkün olub mektûbî ve kethüdası için imkân rivâyetinden haberdar olamayacağı zannolunmuştur.

Beşinci bend sâl-i hâlî iğtinâm ta'dâd için memur tayin edilmeyüp hakikati Vâli-i müşârun ileyhden başkaya ma'lûm olmayan herhangi sebep mebnî ise karye be-karye kendileri ta'dâd iderek defterleri hükümete takdim olunmak üzere ahâliye havâle olunmuş ve ol vecgil ta'dâd ettirerek birer defter dahi alınmış ve işitildiğine göre muahharan bazı zevât tarafından olunan ihbâr ve ihzâr üzerine işbu defâtirin defâtirine hâlî olamayacağı derkâr olduğundan nizâmı dâiresinde yalnız icbâriye ile iktifâ olunmak üzere bilâ ücret müfettişler tayin buyrulmuş ancak ahâlinin verdiği defter yekûnün sene-i sâbık bedelinin ez kayd-ı masraf aynı ve daha ziyâde ve bâ noksan gibi birçok sözler tekevvün ediyorsa da bunun hakikatini anlamak eğerçi nâ kâbil olub ancak sâl-i hâl ittinâmında lehü's-şükr ve'l-minne sinîn-i sâbıkaye nispetle telefât hiç yok mesâbesinde olduğu müteevâtir olmakla bu bâbda birhayli terfiyât-i me'mûlenin şu teşebbüsât-ı vâkı'adan hâsıl olunan izâ'a-i evkâtle heylice itlâf edilmiş olunacağı hüveydâ bulunmuştur.

Altıncı bend sene-i hâl a'sârı yenice müzâyedeye vaz' edileceği esnâ-yı mutâ'da vâli paşa hazretleri huzurunda mal memurlarıyla tesadüf edilen müzâkerâtdan anlaşılmiş ise de Trabzon'da arpalar biçilmeğe dahi başlamış olduğu görülmekle mevsim-i mevkî'a nazaran müzâyedenin tehir etmiş olduğu anlaşılmalıdır.

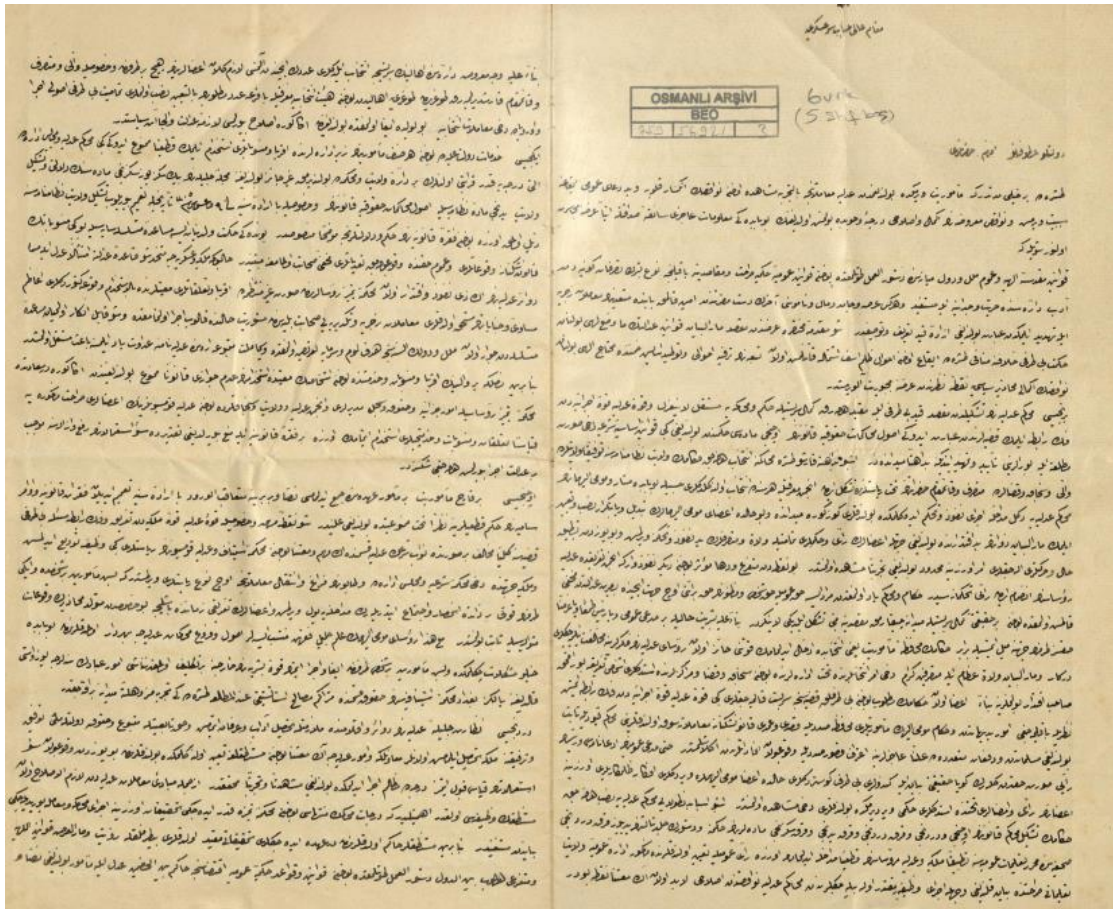
Yedinci bend bakâyâ ve emvâl-i mîriyye tahsiline itinâ ber kemâl olub arz ve tafsîle hâcet olmadığı üzere geçen doksan senesi a'sâr bedeli bir hâl-i teşvîşe düçâr olmuş şöyle ki Sancak-ı mezkûr a'sârı birçok senelerden beri dahi müteahhiren anlaşılmiş olduğundan şu terekkiyâtın istihsâli meselesinde olan müşkilât yani karyelerin birer ikişer hâne kendi tarlaları başında gâyetle dağınık ve parakende olmak ve Trabzon mevsim-i hasâdinin ber tûl-i müddet uzayarak mültezemi dokuz on aylar meşkul idüb oyalandırmak ve Lazlar ise değil öşr ma'sârını bile virmeğe kolaylıkla razı olmayacaklarından mültezemin canlarından emin olamamak cihetleriyle müşteri bulunamayacağı vâli-i sâbık huzurunda mevki-i bahse konulduğu sırada doksan senesi a'sârının idâres-i tesviyesi ile şu terekkiyât-ı matlûbe ve me'mûlenin istihsâli kararlaştırılmış ve sene-i merkûme hâsılâtı emsâlinden pek dún derecede bulunduğu hâlde bile bir hayli terekkiyât hâsıl edilmiş ise de sancak-ı mezkûr mülhakâtından Yumra ve Vakf-ı sağır ve Maçka nevâhi-i selâse ahâlisi memurlarının özr ve itisâfından müteşekki ve diğer kazâ ve nevâhi ise adl ve hakkâniyetten hoşnûd ve râzı oldukları hâlde vâli-i sâbık zamanında nevâhi-i selâse-i mezkûre şikâyeti bir gâilecik hudûsüne bâdî olduğundan vâli-i lâhik hazretleri ta'yîn buyrularak merkez-i vilâyet-i celîlerine muvâsaleti müte'âkib şu şikâyeti umûm addederek ahâli kendi mahsulleri a'sârı için birer defter tanzîm ve her nâhiyede ahali vekili nâmıyla ikişer meb'ûs intihâbıyla defterlerini anlara teslimen vilâyete takdimini ta'mînen emr etmiş ve ber müceb-i emr defâtir-i matlûba kâmilen idâre defterlerinden bir hayli dún mertebede tertîb ile ve vekillere teslim ile ol vechile ahâli tarafından

Ek 8: (Devamı)

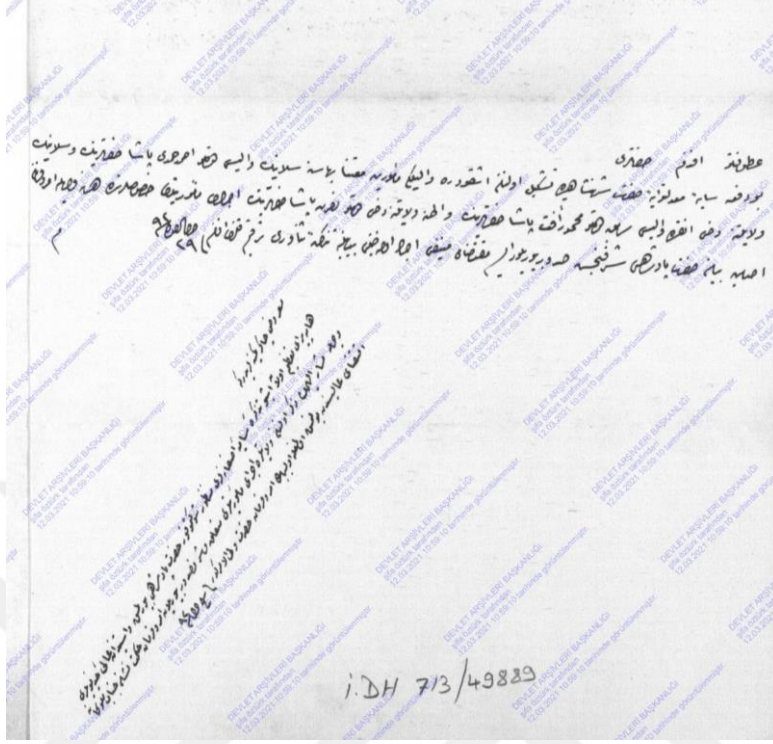
merkez-i vilâyete gönderilmiş ve bunlar için bir de komisyon-ı mahsûs teşkil edilmiş ise de ta'dil ve tesviyeye me'zûn olmadıkları gibi me'mûriyetleri derecesi dahi ta'yîn ve tahdîd edilmemiş olmakla yalnız bir kazâ meb'ûsu evvelki tahrîr vechile râzı edilerek avdet ettirilebilmiş ve meb'ûsât-ı bâkiye öyle sürüncemede olarak beklemekte bulunmuşlardır. Maahâzâ bedelât-ı a'sâr metrûk kalmayub me'mûrların defterlerine göre mahsûlât-ı mütenevvi'aya birer kıymet-i mu'tedile takdîriyle bedelleri ale'l-hesâb sûretiyle bir taraftan kemâl keremetiyle tahsîl olunuv ve ekser mahallerden kısm-ı a'zaminin istihsâl olunarak arkası alınmak derecede olduğu tahkîk kılınmıştır.

Sekizinci bend hulâsa-i hâl vilâyet-i mezkûre ahâlisinde bir hâl-i hayret ve buhrânî mûcib olur bir şey olmayub ancak mûmâ ileyh mektûbî efendiyle kethüdanın oradan hemen tard ve teb'îdi ve adâlet-i seniyyeyi enzâr-ı nâsda bir kat daha takdîr kılub ahâlinin temini için mektûbî mûmâ ileyh ile aleyhinde iddiâda bulunan mümeyyiz-i sâbık Emin Efendi'nin taht-ı muhâkemeye alınmaları ve böyle bi esâs olarak buhrân ve hayret özüyle Bâbiâli'ye kadar telgraf keşidesini âdet ederek ezhân-ı umûminin ifsâdına bâdî olur bu misilli hâlâta devam cür'et etmekte olan ma'hûd Süleyman Re'fetin dahi ba'de'l-istintâk tebeyyün edecek hâle göre bir ibret-i müessire olmak üzere te'dîbi muvâfık-ı hâl ve maslahat olacağı dahi kâsırâne mütâlaa olunmuş olmakla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 21 Haziran 91 Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mustafa Akif (BOA. A.MKT. MHM 478/79)

Ek 9: Umur-ı Adliyyeye Müteallik Bazı Mülâhazatı Havi Nusret Paşa Tarafından İrsal Olunan Layiha

Ek 10: Nusret Paşa'nın Adana Valiliğine Atanması (BOA. İ.DH 713/49889)

Ek 11: Adana'da Halkın Zulüm Ve Haksızlıklarına Uğradıkları Nedeniyle Vali Nusret Paşa Hakkındaki Şikâyetleri (BOA. A. MKT. MHM 481/25)

 تعارفنامه		
مکتوب کوندرن مرکز تاریخی ساعت ۱۹ دقیقه ۰۹ کوندرن کیجه	عدد کلمات ۱۹۰	مکتوب کوندرن مرکز نومروسی ۱۰۶۸
<p style="text-align: center;">مقدمه</p> <p>۱۷ مارس ۱۹۰۶ تاریخینده اولدوغی جوبله نیش و اجاره عجزینی تقدیر عمومی و شرف الهام و سنجش انتخابی اجرائیک اوزو وزیر مجموع ایلک ایضاً منجری جانبی بنقه باغیجی محضر تقدیم اولدوغی ساید جنود و شکر ایلی ایله میده کذب احوالی و حقیقت حاله عرف کذب اولدوغی اولدوغی مضمون کی کوندرن خلعه سیمایه خبر و حده یکن صدر ایوم حضرت بود بولندون حرم سار حدرن تلاوت ایدیک کی بود و خنی تریسکی اولدوغی بروج مضرک مت الیه سنادا نضع ایجه کیندر بر عیار بیورر حکومت کافر معاشنی حکم توفیق ایدیک کی حلالین سینه سز هانم اولمکنده نشت و حصد اولد و عیارک حصد سینه عرف قدره ایدیک بود جلد طرفی مصدومه رویه بولونمکی حال ابدی اور حکمده موند اولم صاده عدلیج قبول اجموع غصه قیلنده اولدوغی ستمک افاده کوم قبول اولدوغی و صده دوزن و آکر چه نطف اولم خنمی سلاوم حکوم مقصد بوضه حکومت ایدیک شور ایدیک اجرنه و قهر عیار کولم اتمه انه منی قبول ایدیک و کولم خنمی و حصد اولدوغی بولون بیورر خنمی بر ایله اولدوغی حصد و یانه و بیورر کوندرن ایدیک میند قونمسی ستر حصد جرنه قونمسی ۱۹۰۶ تاریخ نشت</p>		
مکتوب اخذینیه مباشرت اولدیغی ساعت ۱۱ دقیقه ۰۵ کوندرن کیجه		
مکتوب تکمیل اولدیغی ساعت ۱۰ دقیقه ۰۴ کوندرن کیجه		
بیدر واسطه سیله اخذ قلدیغی مکتوب آلان مأمورک امضاسی		
مرکز باش مأمورینک امضاسی		
مرکز وصول تاریخله نومروسی		

جناب نصرت پاشای شیر و جودان کرم علی حضرت سلطان عثمانی که در روز دهم شعبان المعظم زده سنه حاصل نشان فرمود
است یازده نیاصل علی حضرت سلطانی بجهت بندگان علی حضرت پاشای خلدانه تعالی ملکها شده بدر خلاف با بر طهر آن بوده
مقرری لیه در سنه هزار و دویست و چهل هجری متولد شده و در عمارت سلطنتی عثمانی نشو و نما یافته پدر معتمدی لیه حمزه حارس سیکت ملی
از امرای قبیله آبان کبیر بوده و والدیه ایشان چون به سیره سلطان صلبیه محمود مرعوم جد علی حضرت سلطان عبدالحمید پاشا
مقرری لیه در حجاز سلطنت معروف بود ایزاده محمد نصرت بوده و تاسن و از ده سالگی مسلمان غلام نجفان مقدمات علوم دینی تحصیل نمود
و در ابتدای تاسیس مدرسه می بحکم سلطانی داخل مدرسه بزرگ شده عربی و قدری فارسی تعلیم و علم فقه و ریاضیات انواع فنون حسیه
از سیاه نظام و سواره و تپخانه و ادبیه جیش و لشکر کشی و مقدمات قسام اربعه جغرافیا و سیر کبیر عسکری تواریخ عمومی و خصوصیه تحصیل نموده
سال دویست و شصت بعد از دادن امتحان بنصب سلطانی آتانا شوروی منصوب و به سمت اجودان جنگی سرداری رودی عربان امور شایسته
و چهار سال این اموریت خدمت لایق کرده پس آن از عربستان ارباسلا مبول و بنصب امین الی یعنی تحویلدار حجاز فرج خیال
نیل فنون حسیه و غیره به دست آمده در بیست و هفت سوار پاریس گردیده سه سال سردار پاریس علم فیزیک و کیمیا
جغرافیا و سایر فنون عسکریه را تحصیل نمود و بعد از امتحان با اجازه سمیه ناپلیون سیم بنصب سکنی داخل در فوج اول تیپ پانزدهم خراج اردوی
پاریس گردیده مدت دو سال هم در فوج فریبور با آتانا شوروی تفریح خدمت امپراطوری تمام مشتمل بر ک و کوچک حضور داشته تا سال دویست
و شصت و نه که جنگ تویم پیش آمد از فرانسه ارباسلا مبول و بنصب سکنی آتانا شوروی امور اردوی بطوم گردید و چون در فتح قلعه بود
که زمین فتح بود که سلطان محمد مرعوم لقب خاوری در بزرگ شاد و جلالت داد بنصب سکنی سیم آتانا شوروی نیل در سکا اجودانهای سلطان
داخل گردیده در این جنگ براتی فیش و تحقیق تمام مواقع حربیه فرستاده شده بعد از آنکه کشتیهای دول متفقین بجهت مداد دولت فی به بسفور اید
روس را مجبور تجاری بلنگرگاه سوپاپول ختم و قلاع و امانات سوپاپول انضرب کلوز کران در این ره بجزیره خدمت لایق در مقرری لیه بطور
رسیده بتین امیر لهائی ول متفقین بریت نیویوم ارتقا جت و هم بجهت مهاجرت دادن این اسلامیه در خاک روس بود که از تقضیات
پولتیک بود از طرف ایالتی اموریت یافته چه در زمان جنگ فریبور و چه بعد از صلح متجاوز از دو و کور و نفس از طوائف آتانا شوروی و چکر کس
و چون از تویم و دوان نجاک عثمانی هجرت داده اش طغیان شورشی که در آن زن بلغاریه ای طرف انوبس کردن بود منطقی ساخته پاشا

Ek 14: Nusret Paşa (Ziyad Ebüzziya Evrakı 25/687)

Ek 15: Müşir Nusret Paşa (1824-1896)

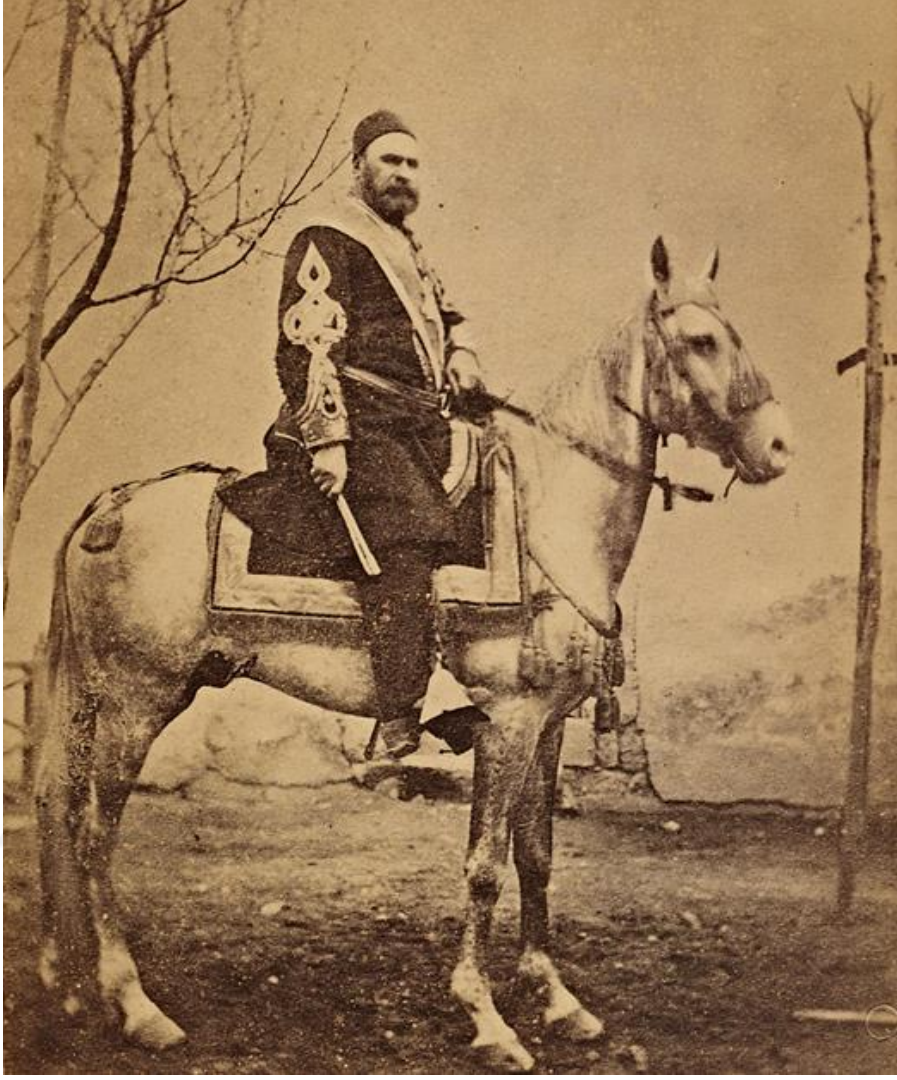
Ek 16: Müşir Nusret Paşa

Ek 17: Faik Bey-Serkiz Efendi-Nusret Paşa-Hâlid Bey-Veli Han-Ali Bey-Mirza Hasan-Muzaffer Bey

Ek 18: Halep Fırkası Kumandanı Nusret Paşa

Ek 19: Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Reisi Nusret Paşa

Ek 20: Nusret Paşa'nın Mührü

Ek 21: Servet-i Fünun Dergisi Kapağı Nusret Paşa

درسمات لستهسی ۱۰۰ پارهدر

شرائط اشترا

ولایته سنه لکی ۱۵۰ آلق
آیلنی ۸۰ غروش اولوب اوچ
آیلنی یوقدره قیرلمه دن مقروا
برو ایله آلق ایچون سنوی
یکری غروش فضاهدر .

سرهرد ومیدی : احمد احسان

شرائط اشترا

درسماده اداره خاتهدن کلوب
المق شرطیله سنه لکی ۱۰۰ آلق
آیلنی ۵۰ اوج آیلنی ۲۵ غروشدر
عقلته سکودیلورسه ولایات
بدلی اخذ اولور .

سِرْوَتِیْ فُنُون

پنجشنبه کونلری چیقار ، منافع ملک و دولته خادم مصور عثمانلی غزتهسی

N^o : 301

Rédacteur en chef
Ahmed IHSAN

SERVET-I-FUNOUN
JOURNAL ILLUSTRÉ TURC PARAISSANT LE JEUDI
CONSTANTINOPLÉ

6me Année
BUREAUX:
78, Grandrue de la
Sublime Porte

عدد : ۳۰۱

پنجشنبه — ۵ کاون اول سنه ۱۳۱۲

التیمی سنه — اول ایکیجی جلد

[مرحوم نصرت پاشا]

Maréchal Noussret Pacha, mort le 1er Dec. 1896 à Bagdad.

ÖZGEÇMİŞ

2012’de Pendik Gülizar Zeki Obdan Anadolu Lisesinden mezun olan Öztürk, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. 2017 yılında lisans eğitimini tamamlayarak Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı.

ÖZTÜRK, bekâr olup, İngilizce bilmektedir.

